

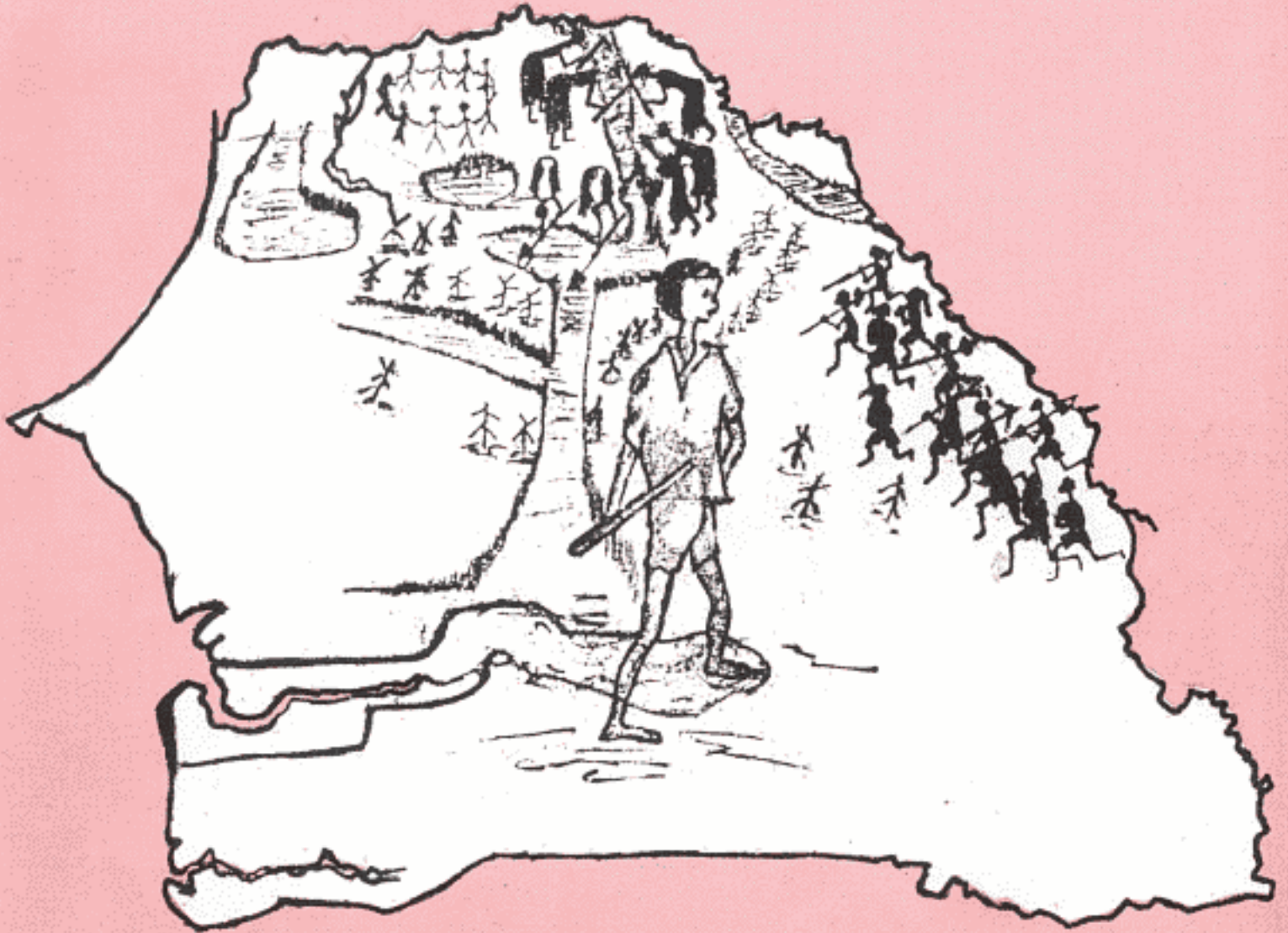
This e-book was digitized from an original copy by the West African Research Association for the African Language Materials Archive (ALMA) project. Original funding for this project was provided by [UNESCO](#) and the [Council of American Overseas Research Centers \(CAORC\)](#) in cooperation with the [West African Research Association](#) and [Columbia University](#).

Please see the following web sites for more information about the ALMA project, contributing authors, and more titles in the series.

- Digital Library for International Research catalog: <http://catalog.crl.edu/search~S16>
- African Language Materials Archive (ALMA): <http://www.dliir.org/e-books.html>
- African language materials including interviews in video and PDF versions, documentary video, translation work, and bibliographies can be viewed at <http://alma.matrix.msu.edu>.

ci loxob Paate SOW

Démbi Senegaal

ci làmmeñu Wolof

Publié grâce au Concours du Projet d'Appui au Plan
d'Action en Matière d'Education Non-Formelle (P.A.P.A.)

1998

ci loxob Paate SOW

Démbi Senegaal

ci làmmëñu Wolof

Réalisé avec l'appui du Projet d'Appui au Plan d'Action (PAPA)

(Ci ndimbalu porose PAPA)

*Maa ngi sànt mbooleem ku def
loxoom ci tééré bi ba mu mēna
yegg ci loxoy ñiy jëfandikóo
làmmenñu wolof.*

Paate SOW

INFO-EDIT 1998

B.P. : 15 575 Dakar-Fann

NJALBÉEN

Bokk na ci li ma yéem ci tééré bi "Démbi Senegaal" bi bindkat bu ñuy wax Paate SOW taalif :

Benn : faram fàcce gi mu faram fàcce Démbi Senegaal ak ay jaar-jaaram, ci anami jàнкуwante ya ñu miin ci dundinu doom-aadama. Mu dale ko ca bërki démb ba ci dikk gu tubaab bi, rombaale nguur yu mag ya, ak nguur-nguuraan ya ; seen aada, seen àtte, seen koom-koom ak seeni jàmmarloo yu sax dàkk ngir xëccóo baat ak nooteel wii dundin masuta deñ ba ni tubaab bi songe réew yi ci xaajub xarñub XVII wii waar wu gudd te yaa moom la bindkat bi dar, te fàttewul a méngale tëralinu tééré bi ak aajoy kuy nafar, mbaa kuy jàngal boppam, walla ku nekk ci biir daara yi ñuy defe "alfabetisasion" te nguur gi saytu ko, ngir xittali li ëpp ci doomi réew mi te seen dund ak seen léggéey laaj mbind ak njàng ci làkki réew mi, te ñu wara takku ndax "ku bëgg lem dangay ñeme yamb".

Ñaar : bokk na ci li ma yéem, dégg gu mu dégg wolof, moo ko may mu man a yegg fi mu yegg ci càmbar li ëpp solo ci xew-xew yi ak sàmmuwante térub mbind ci leeral ak njàmbaar ak xàmmee ngir def warugaram ci taxawu ndono li ñépp bokk. Fonk gu mu fonk démbi réew mi terewul mu siggi xool lan la àddina laaj te xay ak xam-xam ak jëm-kanam tax na àddina bi xéy nekk benn dëkk ! lu xew yàlla nay jàmm ! waaye kenn duutul ab jaambur.

Ñett : bokk na ci li ma yéem, saxal gi mu saxal ne démb mooy tax a xam tey, looloo tax ba "**Démbi Senegal** .il" mooy tééré bu mbooleem ñi ñu "alfaabetise" bokk.

Dina leen tax a dabe te bokk ci ñiy def aka dindi ci réew mi, ndax wolof njaay nee na "**ñàkka xam la mu waral barina**" waawaa ! Ñàkka xam sa démb dooy na ag laago-laago ñàkka xàmme ba xér ci lu ko jarul, séenéen ba xeeb sa ndono xeebaale sa bopp.

Ñeent : bokk na ci li ma yéem ci tééré bi maandu gi mu maandu ci diggante nit ñi ; sibooru wul suxlu wul ñi ci kaw jayul ñaawalul ñi amul xamu ñu.

Bokkul ci ñi ràggalante gannaaw.

Yittéem moo di jubale ñi daa noot ak ñi ñu daa noot démb waaye du delloo buum ca booy-booy ba.

Yittéem moodi dundal làkki réew mi ndax ci la ñépp xaj ngir am lu ñu jàpp ba man a dëgër.

Yittéem moodi fexe ba njuumtey démb nekk suñu xàmme ci tey, ba nu man a yóbbu réew mi fa yaakaar ak yokkoo nekk.

Mamadu NDOOY

Ministar bi saytu njàng mu ndawe mi ak
làmmenñi réew mi

NGIR YAA Y AK BAAY

Daanaka masu maa dund bés bu réyé ni bii may njukkale suma yaay ju sedd ja (Njaay) ak su ma baay bu dëgg ba, xaritu alquraan bu déggal boroomam.

Dëgg la ! meew jombul pël ! Jagle gii ma leen jagle tééré bi ag jaamu yàlla la ci man, ndax da maa feddali seen yéene. Da ma koo def ngir sante leen ci tànn bi ñu ma tànnal Àlluwa : joxu ñu ma ab gopp may bay ñuy lekk, te sañoon na ñu ko. Joxu ñu ma aw yet may sàmm ñuy ratt, te sañoon na ñu ko. Gedd nañu su may mbagg, ngir sédd èllég, manoon nañu maa xawtu, waaye jàng la ñu ma santoon te taxawu woon nañu ma. Suma dara masula rapp. Maa ngi meloon ni aw mboq man ak suma sèriñ te moo nu daa wodd. Te booba ab xiif ak ab ràmm ñu gi faagaagal réew mi, rax ci dolli booba sox yaa ngi tàkk ci Ndakaaru, dara du dem, dara du dikk.

Ñaar ñi ma uuf ba ma romb lëg moomu ñoo moom tééré bi, ñoom ak képp ku ma xamal aw araf. Ak mbooleem ku ma jiitu ci mbind, rawaate na ak bind ci démb, ndax démb dafa nekk waar wu jege xol. Bind ci démb mook fecc ci ab gël bu tàng ñoo yem, tànk ba ko jëkke du ko mujje waaye jar na ko : ndax démb mooy taxa ràññee tey. Wolof njaay nee na : tey du cére waaye dees na ko laalo, te démb mooy laalo tey. Ku bëgga leeral yiy

xew tey xam démb da la waroon. Ku nekk la nga xam ci démb moodi sab cér ci tey. Ku xamul sa bopp di nga jëggaani ay maam. Di nga wàcc saw and. Di nga tumuranke ci sa biiri bokk. Doo xam foo wara dale, foo wara jëm, foo wara yem. Da ngay tañax-tañaxi. Lu sa xel natt sa xol yàq ko. Maa ngi beral loxo jàmbaraari réew mi, jàmbaar yi lànkoon ci kanam tubaab bi, teg ci déggal Yàlla, nàmm jikkó yi, te mat sëkk royuyaay.

UBBITE GI

Lu tax ma bind tééré bi : Démbi Senegaal ?

Da ma koo bind ngir wax maa lànk du ma bàyyi ku gëmul réew mi di bind ci sunu démb, mel ni moo war a wax waa àddina bi nun nooy ñan.

Du ma bàyyi ku dara ñorul, ludul nettili ay léeb muy duufale su nu démb waayam. Te Démb léppi ñépp la.

Du ma bàyyi kuy tànn ñi óomal, di leen way, mbaa kuy jay ñi amul xamuñu, ba tax ñuy fettéeru.

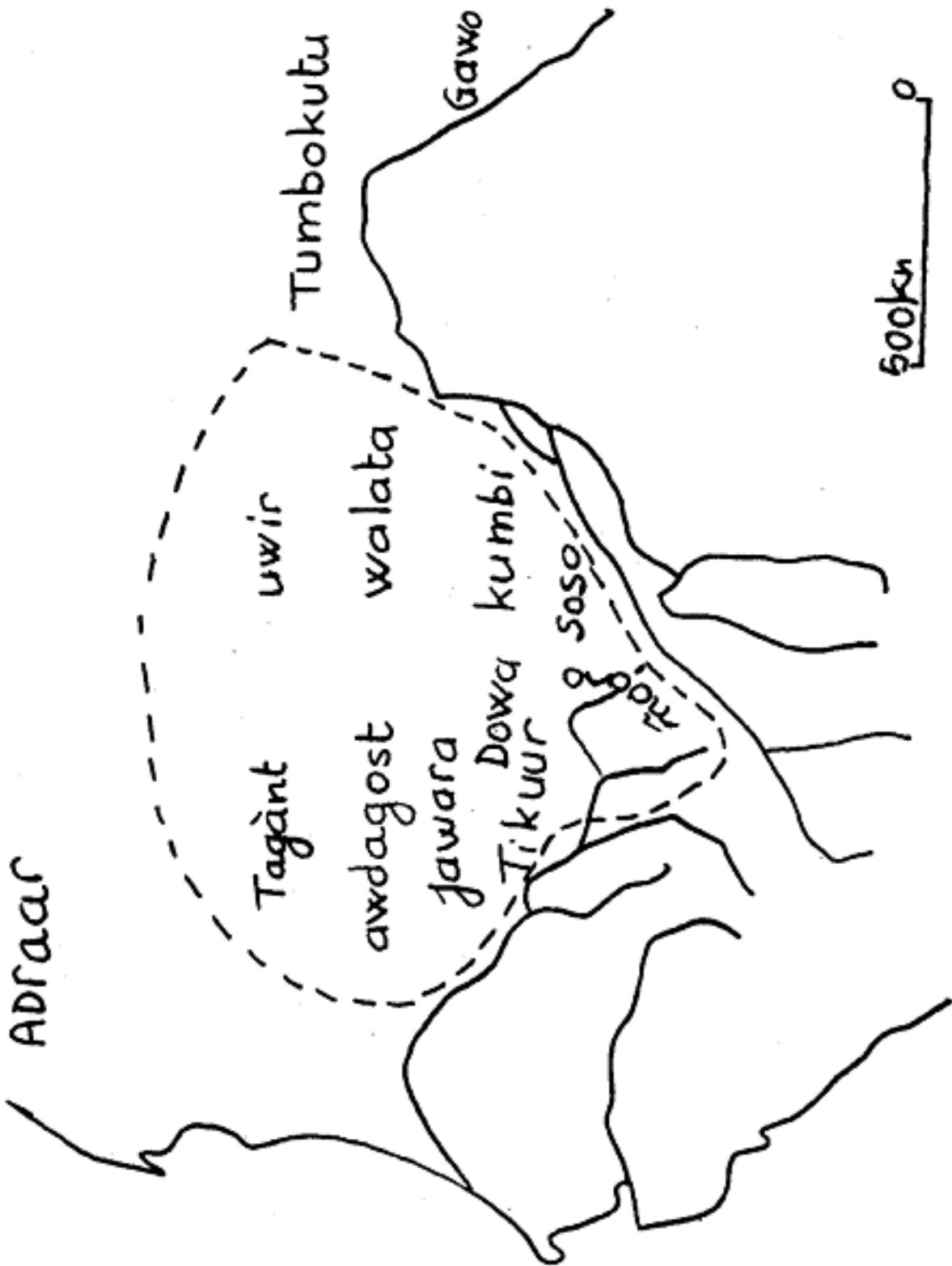
Du ma bàyyi su nu doom yu ndaw yiy jàng ñu nàmp weenu jaambur, ak bu mu man a doon, ba tax ñuy xeeb seen bopp. Ku xamul yaay kan sàнку da koy yomb.

Te sàнку du weesu xeeb say maam yi la boole ci dem. Li maam yi lànkoon tey lanu ko gënë lànk, kenn du nu jàlle nooy xuus !

Du ma bàyyi wa penku, mbaa waa sowu ñu di nu tannal. Ñun benn lam donj la nu ci cällala gi jógé ci démb. Nooy séti jàmbaar yu gëm te feesoon dell démb. Seen taxawaay mooy sunu bos. Du nu jëggaani ay maam, mbaa ay kilifa su nu yos roy nanu ci gën ji mbindéef lu nu doy a roy. Ñooy sunu démb, nooy seen tey. Sunu baat jaayul bay am njëg.

Bu nu kenn dimbali ngir jàngal nu démbam, na nu ñu dimbali (ngir jàngal nu) nu xam su nu démb, ndax nu man a defaru ba def sunuy doom li nu doon ci diine ak aada. Ni ko ñépp di jéemé fépp.

Nataal : Nguurug Gaana gu mag ga

SENEGAAL CI BIIR NGUUR YU MAG YA

Ci ag gàttal, nguur yu mag ya daanañu awante ag moomeel ci Sudañ gi ci sowu jant ci xarñub IV ba XVII foofu moo nekk diggante bëj Gànnaru Afirig jàpp ca digg ba jëm ca bëj siiwi Saharaa te ñu gën koo xame ci ndénd fooy-fooy. Ca booba Gaej gu mag gi nekkul woon buntu koom-koom bi. Seen buntu koom-koom moo doon yoon yi jaar ci ndànd fooy-fooy gi féeté Bëj Gànnar. Foofu nekkoon fi nuy jaaye aka jënde xorom ci barca-barca ca (Bambuk) ak (Buri).

Fa ñu daa wóoy Senegaal ak Tekuruur te ñu nekkoon ci yoonu njëgg mi nekkul woon ci kiliftéefu benn nguur. Foofa mu nga dale ca kaw Senegaal gu bari wurus ga ñépp xeemeemoon. Looloo tax mu fedd geewó woon, ci diggante nguur yi.

Gaana moodi nguur gu mag gu jëkk ci sowu jantu Afirig. Mbaa ci Sudañ gépp sax. Nguur googu mu ngi sosu ci xarñub IV ginnaaw juddub yonneent Yàlla Isaa, na ko Yàlla dollee gërëm. Gaana ñu ko da dàkkantale buuru réew ma. Daa na ñu ca dolli (Tunka) (buur), kay maga (boroom wurus). Siise waaye mujj na Gaana di tektale péeyu réew ma.

Ci ginaaw ba la ñuy wooye réew ñépp Gaana.

Tunka kay Manga Siise.

*Wax yi woote na ñu ci turu **Awdagost**, Araab yi ak woroom xam-xam yi ci Tumbukutu nee na ñu aw nit ñu ñuul ñoo fa doon àtte, ginaaw ba la fa nit ñu weex àtte. Ñooñu nag ñu ga fa dikk lu néew ginaaw gàddaayug yonneent gi, na ko Yàlla dollee gërëm, ñu ñuul ñooñu ma waxoon léegi ay **Saraxulle** la ñu.*

Seen nguur nekkoon na diggante xarñub IX ba XI ci jamano jooju la nguur Gaana mag kuddig mag. Dale ko ca géejug Atalantig gu mag ga ba yegg gaawo jaaraarel Tekuruur ak Songaay ci kaw Senegaal ca wurus wu bari wa ak Niseer ba ëmbaale ndànd fooy-fooy ca nguur baarbaar ya ña seen peey nekkoon Awdagost. Mbooleem Baarbaar yi daa na ñu joxe galag waaye ci xarñub XI la nguuru Gaana dala am ay jafe-jafe ndax song gu ko waa Muraabituun yi song ba nangu péeyam (Awdagost) ndax li mu jox galag nguurug Gaana gu mag atum 1054.

Waa Muraabituun yi jóg na ñu ci njiitu Abuubakar Ibn Omar jublu ca nguuru Gaana gu mag ga ngir noot ko ci diggante (1057 ba 1060). Kuwambi moom nu ngi faatoo ci (1076) ci la kilifag Saraxulle ya daldi nangoo joxe galage, nangu yit dugg ci diine Lislam. Waaye ba jaxasoo ak ay xëccóo amee ca diggante njiiti Muraabituun booba la Saraxulle ya jëlaatee seen bopp.

Nguurug Gaana moom dafa daldi nérmeelu ndax cong yu tar ya ko Muraabituun ya song, mu daldi mujj nekk ay nguur am yu ndaw, yiy jéema taxaw taxawaayu nguurug Gaana gu mag ga. Booba la ñu man koo sos nguuru gu bees ci ndànd fooy-fooy ga.

*Gox bi ñuy wax Tekuruur bokkul woon ca gox yooya. Tekuruur moom desoon na ci kiliftéefu Saraxulle yi ci waa (Jaxate) mbaa (Ñaxate) ci (Jara) Péeyu (Kaynaga). Ci 1270, waa Jawara dañu doon donnante nguur ga ci lu ëpp ca goxi bëj siin yi bokkoon ci nguurug Gaana gu mag ga. Ci noonu la Màndenj noote Tekuruur ci xarñub XIV ba XV, mujj na nguuru Songaay gu mag ga di joxe galag ci xarñub XVI. Ginaaw ba la nguuru Soose yi sosoo ci loxo Saraxulle yi ci (Jarisu) nguur googa yéggoon na ci digg dooleem bafa (**Sumànguru Kante**), mboolem gox yi ko wër yépp ëmbóon na leen ba mu des kaw Senegaal gii nga xam ne nekkoon na ci dogalu Màndenj yi.*

*Nguur googu daanu no ci 1235, looloo ngi xew ba Sunjata béggée fayyu ci Màndenj ca (kirina) foofa la Sumanguru faatoo. Gannaaw ba **Sunjata** soosee nguuru Màndenj 1230-1255 te def péey ba mu nekk (Kangaba) ci ak jëkk, waaye péey ba mujj na nekk (Njane). Nguur googu daldina yaatu ba làmb jaara ak soose, yégóon na ci digg dooleem bafa Mansa Musaa nekkee. Mbaa ñu gën koo xame ci (Kànka Musaa). Nguur ga dem na ba làmb li ëpp ci*

sowu jant ci fii ci Afirig ci njalbéenug xarñub XIV. Làmbaale woon na Senegaal gii ci digam yii tey.

Waaye nguuru Maali googu daldinay daanu ci xarñub XV ngir cong yu ko Songaay di song ca (gaaw).

Ku ñuy wax Askiyaa Muamad 1493-1523 dal na ci kaw mboolom gox yi bokkoon ci nguurug Mànden teg ci Sayeel ci 1493 ba 1529. Noonu la Askiyaa M. Jàlle song réew ya ba Tikuruur, foofa la (Ardo) benñ njiit Pël bu dëkk Sayeel bu ñuy wax (Tenjala) songoo ak Askiyaa M. waaye booba ay soldaaram kenn manuleen a dékku, noonu la ñu bóome (Tenjal) ci atum 1519 (waaye bu yoon jeexul waaxu des na) ndax doomam ju ñuy wax (Koli tenjal) wuutu na baayam ndaxte dafa daldi takku song Fuuta Tooro ci turu néeg bu ñuy wax Diniyaŋkoobe muy nguur gu moom boppam.

Soo demee ndànd fooy-fooy gii sosu lu jiitu 4000 xarñu ci juddub yonneent Yàlla Isaa moo waral nit ñu ñuul ñi gàddaay ci ag ñàkk pexe jëm bëj Siin. Na leen fa wuutu ay nit lañu yuy màng, ginaaw ñoom ay gawar ñoo fa ñëw. Ginaaw ba woroomi géléem yu jógé (Libiko) ñoo fa ñëw, ñoom ay Baarbaar lañu, xuus ña ba yegg ca biir ndànd fooy-fooy ga, foofa la ñu nekk ba bi Lislam di bëggée dikk.

Naar yi ñu ngi baaxoo wooye (Bafoor) nit ñu ñuul ñi dëkkóon Gàннаar gii tey ak ñi nekkoon (Hooda) ñoom ñoo

Barbayi ñoo digalóowoon. Bafoor yooyu ñooy cosaanu ñett ñii :

- 1. (Songaay) ca Penku,*
- 2. (Gangara) mbaa (ongara) ñoom cosaanu Mànden yi ak (Bàmbara) yi ak (Joolaa) yi ci digg réew mi.*
- 3. Séeréer si ak seeni jegeñaale wolof yi ci penku.*

Waaye Saraxulle yi nag xam na nu ne ñoo nekkoon ci boppu nguur ga woon ca Gana ca (Kayanga) ak ca (Sooso) ñoom am njaxas la ñu mu jógé ci nit ñu weex ak (oongara).

Mànden yi am na ñu ay tur yu wuute.

Ca Kaasamaas ñu ngi leen di wooye (Mànden).

Ca Siin Saalum ñu ngi leen di wooye (Soose).

Ca Kéedugu ak ca Tàmbaakundaa ñu ngi leen di wooye (Maalenke).

Buntu I (benn)

AS LĒF CI MBOOLEEM SENEGAAL

I - LENN CI AY BARAB AK AY JAMANO CI SENEGAAL

Yii bokk nañu ci yi géné siiw ci barabi réew mi : Belleer ak Mbell ma ca Madaleen ci Ndakaaru, jeexit ya ca déegub Tamasaas ci Kees, àllub Ñokolokobaa ci penku Senegaal. Yii ma lim doy na ñu firndé ci démbi réew mi.

II - DUNDIINU SENEGAAL DÉMB

Xeet yu wuuté dëkkaale woon na ñu ci jàmm ak salaam ci réew mi.

III - DIKKUUG LISLAAM CI RÉEW MI

Al Muraabituun ñoo tasaare Lislamm ci réewum Tékkuruur. Looloo ngi xewoon ci fukkéelu xarñu ak benn. Booba la waa réew ma daldi jëflante ak Lislamm. Ña jii téwoon ñooy : Sëriñ Abdulaay Bun Yaasin ak kilifay diine gu ñuy wax Abubakar ak yeneen jàmbaar ak ay jaaykat.

IV - SENEGAAL CI FUKKÉELU XARŊU AK JURÓOM BENN

Booba réew mi ay nguur ñoo fiy dox. Li ko dale ñoom ñu bari. Waaye dund bu baax te doy soppina bu baax mbiri doom-aadama yi.

IX - SAFARA

Safara moom am na melokaanu boppam. Nit ñi yàgg na koo jariño. Safara mooy cosaanu doole yi : matt ak kəriñ ak gaas ak peterol. Safara masuta deñ di nekk ndimbal ci lépp lu nit aaje woo.

X - MBAY

Baykaty Senegaal yàgg naa jëfandikóo alleer ak ñoosi : waaye mbay mu ngi gënée am solo ndax tos gi ak jumtukaay yu bees yi.

XI - CÀMM GI

Càmm gi mooy mottali dund bi. Waaye sàmm si ci réew mi bàyyee guñu seen aada. Te réew yi jiitu ca kanam ñoom ñu ngay jox mbay lépp lu mu laaj.

Looloo waral seen mbay di jëm kanam, ndax dañoo boole mbay mi ak càmm gi ba yàpp wa ak meew ma ak lépp nga ne gànñ.

XII - NJAA JAAN NJAAY

Njaan Jaan Njaay moo sos nguuru Jolof, moo dàkkantale boppam BUURBA. Moo def cëññ muy péey yu Jolof.

Njambaaram yegg na ci mu boole réew yu bari def ko nguuru Jolof gu mag gu siiw ga.

XIII - LAT SUKAABE FAAL DIGGANTÉ 1699-1719

Lat Sukaabe Faal moo dàkkantale boppam Dammeel Teeñu Kajoor. Lat Sukaabe moo sos lél bu masuta ma ca réew ma. Looloo taxoon Kajoor ëppoon doole ci nguuri wolof yi.

XIV - LAT JOOR JÓOB

Lat Joor Jóob ba ngi juddu ci 1842 ca Kër Aamadu Yala. Ba mu nee gimeet la ñu ko fal BUURU KAJOOR.

Bokk na ci ñi gënóong takku ci xare ak Tubaab bi. Mu nga daanu ca déqélé ci 1886. Booba mu ngi am ñeen fukki at ak ñeent donñ.

XV - ALBURI NJAAY

Alburi Njaay mu ngi cosaanoo ca Njaa Jaan Njaay. Alburi ñu ko daan dàkkantale Buurba. Dugg na ci Lislaam amle naak tubaab bi ba mu mujj gàddaay Jolof.

XVI - JA BI WAA BITIM RÉEW TAXAWAL

Waa Purtugees sos na ñu ay jaayukaay ci Senegaal: bokk na ca Gore ak Tëngéej. Waaye yeneen nooteel yu jógé tugal ñoo leen fi dàqe.

Waa Faraas ñoo sos Seenj Liwi (Ndar) ci 1659, ak ja yi nekk ci dexu Ndar. Booba waa Tugal yi ñu ngi jaaye barca-barca : ci digganté Cëfka ak ay jaam ak ngerte yi am ci Afirig.

XVII - COSAANAL NJAAYAM JAAM FII

Waa Afirig dañu daa jaay ñi ñu jàpp ci xare yi ni ñu jaaye jaam. Waa Tugal kèpptal na ñu doomi Afirig di leen jënd ngir seen tool ya ca Amirig. Looloo tax Afirig xéy tumuranke ay liggéeykat.

XVIII - SENEGAAL DÉMB

Ay xeet yu wuute ñoo dëkkóon Senegaal. Nguur moo fi daan dox. Mbay ak càmm ak rëbb ak njaay ñoo fi xewoon. Ñi ëppóon ci waa réew mi ñu ngi nekkoon ay jullit, amoon na ay Nasaraan ak jaamukatu xërëm. Waaye Lisláam masuta deñ di gën a tasaaroo.

XIX - JOLOF BA MU CA TOLLOO

Nguurug Jolof mu ngi ci digg Senegaal, yilifoon na ay tund yu bari, yoo xamne ay giir-giiri wolof ñoo ko dëkke woon. Ñu ngi daa dunde mbay. Buurba nekkoon na ku am doole. Loxoom jotoon na ganaawam. Waaye nguur ga mujj na daanu ba dénd ya récc ci ay loxoom, daldi moom seen bopp.

XX - NGUURU WAALO

Waaloo mu ngi nekkoon diggante dexu Ndar ak gééj gi ci soxu jant, Podoor féete ko penku nekkoon na nguur gu am doole. Seen buur ñu ko daan dàkkantale Barag waa gannaar masuñoo deñ di leen song, ba looloo tax nguur ga mujj ñàkk doole. bokk na ci li tax nguur ga ñàkk doole xëccóo ya woon ca diggante néegu buur ya ba tax ndawal tubaab bi ku ñuy wax Fedeerba jaar ca ba aakimoo nguur ga ci 1856.

XXI - SIIN SAALUM

Siin Saalum mu nga dale ca gééj ga ca béj Siin ba, ba yegg Njaarém. Ña fa cosaanoo ay Séeréer lañu yu jógé woon ca tàkall dex ga ca béj gannaar. Gelawaar yi ñoo fa sos nguurug donnante ci wàllu ndey ci njiitël Mansa Waali Jonn Maane.

XXII - SAALUM

Saalum mu ngi nekk diggante réewum Gàmbi ca béj Siin ak Siin ca béj Gànnaar. Giiri Séeréer si ak giir Màndenj ak Pël yi ñoo fa cosaanoo.

Seen buur dañu ko daan tànn. Benn Sëriñ bu Tukulóor bu mag yilifóon na réew ma. Ci gannaaw loolu ku ñuy wax Mbegaan Nduur nangu woon na réew ma daldi fay samp nguur gu bees. Nguur googa yeggoon na ba Gàmbi.

XXIII - XEET YI CI KAASAMAAS

Kaasamaas mu ngi nekk ci béj Siinu Senegaal bokk na ca ña fa dëkkóon xeeti Joolaa ak ay Maanjaag ay Màndenj ay Balant ak ay Pël.

Li ëppóon ca giir ya moo doon joolaaya ñoom ñu nga woon ca xeeru géej ga. Ñoom sax sosoon na ñu ci seen biir genn nguur. Masu ñoo deñ di xëccóo al Màndenj yi. Ñoom Màndenj yi masu ñoo deñ di jàmmarloo ak Tubaab bi.

XXIV - YI WARAL TUBAAB BI NOOT RÉEWUM SENEGAAL

Jëm kanam gu jéggi dayo ci gaaw tax na ca xarnub XIX la Tubaab bi jóg di gëstu ay jaayu kaay ngir doxal

réewam, looloo tax mu noot Senegaal ci lël bu réy ak jumtukaay yu bees te bari.

XXV - TAXAWAAYU WAA SENEGAAL BA TUBAAB BIY NANGU RÉEW MI

Tubaab bi fal na ku ñuy wax Pine LAPARAD ngir mu yilif Senegaal ca Waalo ak Fuuta Tooro ci 1854. Liy ittéem moodoon mokkal réew mi. Bokk na ci ñi taxawoon xare ak moom Lingeer bi ñuy wooye Njëmbët Mbóoj ak Sëriñ bu ñuy wooye Alaaji Sayxu Omar TAAL. Waaye tubaab bi mujj na noot Fuuta Tooro ci atum 1890.

XXVI - TAXAWAAYU WAA KAJOOR BI KO FARAANS BÈGGÉE NOOT

Fedeerba daj na lumu dul wax kenn ci jàmmarloo ngir jot ci Kajoor. Jaaraamaa Lat Joor Jóob mi may boppam kajoor ! Taxaw na ci kanam tubaab bi ca Ngol-Ngol ak ca Ngigis doora fekki Sëriñ Maba Jaxu kilifag diiné gu mag. Ba mu ca jógée la songoo ak tubaab bi ca Déqélé ci 28 oktoobar 1886 fa la ko Yàlla moome, te ñàkkul manooreem.

XXVII - KAASAMAASU DIGG

Kaasamaasu digg mu ngi nekk ci diggante Kaasamaasu suuf ak Kaasamaasu kaw. Li ëpp ca ña fa

dëkkóon ay Joolaa lañu ak ay Mànden ak Pël ak ay Balant ak ay Tukulóor.

Mànden yaa ngi cosaanoo ca Maali. Ñoom ñoo sos nguurug Kaasamaas gu mag ga.

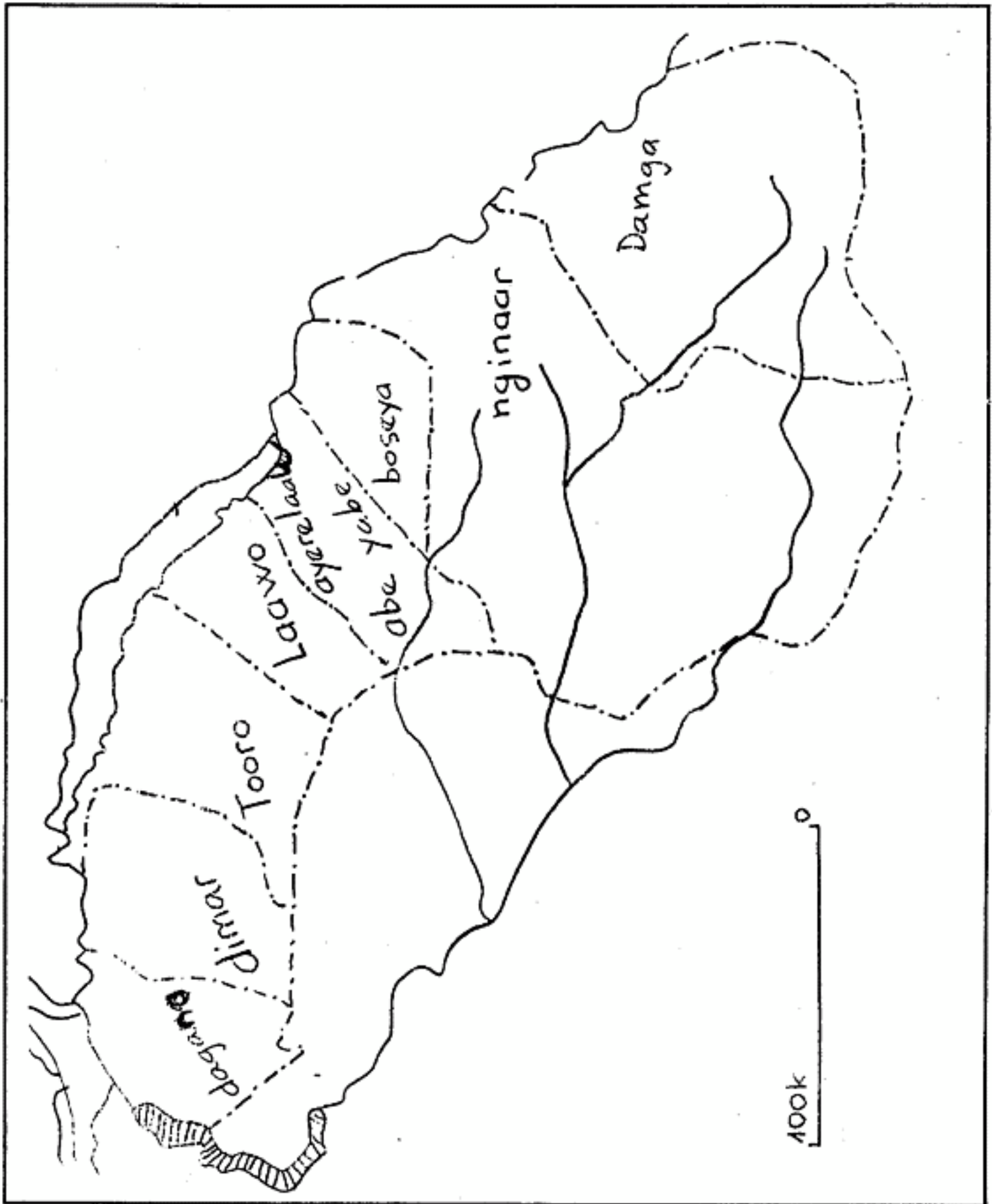
XXIX - DOOLEY LISLAAM CI JÀMMAARLOO BI

Julliti Senegàmbi jekkoo na ñu, bàyyee tu ñu jàmmaarloo bi ngir taxawal Lislàam ba ci atum 1880. Ba njaayam xewee ci 1807-1848 la waa réew ma sàñ jaayante ak waa bitim réew ci ngerte ak ngànnay ngir aar seen bopp ci dawal jàpp ji sang yi daa def.

XXX - YÉGÓOB SENEGÀMBI

Lislàam taxaw na ngir dooleel nit ñi ci seen jàmmaarloo. Waa Saalum ak waa Gàmbi ñoo taal ferñeent bu jëkk bi. Looloo ngi ame ci loxob kilifag diine gu mag gu ñuy wax Màbba Jaxu BA, ci diggante 1862 ba 1867. Moom amoon na lël bu réy bu mat 20.000 góor. Ca booba la Kajoor ak Waalo ak Jolof yégóo ngir teggi nooteel ci réew mi.

Nataal : Fuuta Tooro

Buntu II (ñaaareel bi)

FUUTA TOORO

Ci ag gàttal

Juróomi néeg jaar na ñu ci nguuru Fuuta lu jëkk dikkug Koli Tenjala, néeg yooyu ñooy : Jawogo ak Maanaa ak Tonjoon ak Lamtarmi ak Lam taga ak Lamtooro.

Li gën a siiw moodi Koli Tenjala Sunjata Keyta mooy baayam, ndeyam Pël la, moo doon jabari njiit bu ñuy wooye Tenjala. Li gëna siiw moodi Fuuta mu ngi jógé ci Fuut ca réewum Nuubi. Nee nañu foofa mooy cosaanu Pël yi. Foofa yit mooy cosaanu turu Fuuta Jalonj. Am na ñu ne Masina mooy cosaanu Diniyaŋkoobe. Ba ñu fa jógée jaar na ñu Ñaani ak Wuli. Toog na ñu ab diir ca Fuuta Jalonj doof^R faa jógé dugg Gaabu ak réew yi ko wër lu mel ni Jaawara ca penku Gaabu ba ñu fa jógée la ñu jublu ca dexu Senegaal. Foofa la Koli dale di mokkal njiiti gox ya ca dex gi ak Jolof. Lu mat 28 ci ay buur falu na lu jëkk nguuru Diniyaŋkoobe

daanu. Booba la nguuru jullit yi sosu ci 1776. Kilifa gu mag gu ñuy wax Almaami Abdul Xaadir moo toxol Péeyu nguur ga yóbbu ko ca tàkkal dex ga ca Gumbel.

Ci diggante xarñub XVI ba XVII la lu bari xew ci ay jàppante ci seen biir ak seen diggante ak Naar yi leen daan cokkaas léeg-léeg. Fuuta nag amna ay pàcc yu làng ak dex gi li ko dale Gaaya ba Doye. Moom la ñuy wooye Dimat mbaa Jalmat.

Li dale Doye ba Boge moom lañuy wooye Laawo. Li dale Lawo ba Boseya moom lañuy wooye Laabe. Li dale Boseya ba Ciloñ moom la ñuy wooye Nginaar ca Maatam ak Tundu damnga, diggante Nginaar ak Gooye.

Kiy jàngale war naa xam as lëf ci liñuy wooye feccere Fuuta mbaa séddélé Fuuta (1790) Almaami Abdul Xaadir moo ko defoon.

Néeg yi falu woon lu jëkk Diniyaŋkoobe mu ngi dale ci 850 ba 1559. Diniyaŋkoobe 1559 ba 1776. Nguuru Almaami 1776 ba 1881. Ay déggóo diggante Faraas ak lenn ci waa Fuuta.

- 1858 ca Dimat

- 1860 ca Tooro ak Damga

- 1877 ca Laawo ak Yeeri Laabe

- 1881 ca Boseyaa ak Nginaar. Booba la Faraas amee bunt ngir dugg Fuuta te sax fa dàkk.

I - FUUTA TOORO

Fuuta Tooro mu ngi ci Tàkkal dex gi ci wàllu Càmmeñ, ca kaw, ca Dagana, ba jëm ca suuf ca Démbankaane ca diggante Ferlo ci gol bu yaraax bu néew ndox. Fuuta Tooro ngi lerook tundi beeñ ak joor guy calmbeer ci wàllu Gàннаar.

II - PËL AK TUKULÓOR

Tukulóor ak Pël ñooy xeet yi gëñg am solo ci Fuuta Tooro. Ñi ci des ay Wolof lañu mbaa Saraxulle mbaa Naar mbaa as ÿëf ci Bàmbara. Mbooleem xeet ya fa nekkoon ñoo bokkoon làkku Pël. Dëf naa leen xàmme ci turu Aal Pulaar, mooy ñiy làkk làkku Pël li gëñg siiw ci seeni tur ñooy Bari ak Jàllo ak Sow.

III - ÑAFA GËNË BARI ÑOOY PËL YI AK TOOROUBE YI

- Pël yi dëgg ñooy sàmm yiy màng.

- Tooroobe mooy ñiy julli, ñoom mbooloo lañu mu yem ci boppam. Li ñuy ñàkk bokk cosaan lépp ñoo niróo ay jikkó, ñoom ñépp ay jullit lañu. Ñoom ñoo noot nguuru Diniyañkoobe gi daa jëfandikóo xëram ci xarñub XIII.

IV - SII BII

Ñoom ay giir lañu yu wuute, dañoo ñuul ñoo bokk na ñuy fàggoo seen dund : xare ak mbay ak rëbb ci àll bi ak ci dex gi.

Li ëpp ci seeni tur mooy Njaay ak Jóob ak Saar ak Faal ak Wàdd ak Ñañ ak Si ak Jaw ak Mbóoj ak Ndaw. Ñoom ñépp seen cosaan wolof la. Waaye Sàll ak Ja ak Ba ak Jàllo ñoom seen cosaan Tukulóor la. Sumaare ak Kamara ñoom ay Saraxulle lañu. Ñi sant Màngaan ak Miloor ñoom seen cosaan mooy Faadóobe mbaa éo danškoobe.

V - CUBBAALO

Cubbaalo ñoom seen cosaan wolof la, neenañu ñu nga dëkkóon Fuuta Tooro lu jëkk dikkuk Pël yi. Cubbaalo ñoom napp moo ëpp ci seen liggéey. Am na ñu yit suuf yu yaa te nangu ci tàkkug dexu Senegaal. Am na ñu ak bokk ak wolof yi. Li ci doo firndé moodi ñook wolof yi ñoo bokk sant : Jóob ak Saar ak Ñañ.

VI - JAAWOMBE

Fuuta gépp am na ay Jaawombe, am na ci Fuuta dëkk bu tudd noonu. Ñoom ci seen biir la ñu deñcante, ñu

xàmmee lañu. Danañu jëfandikóo mbooleem xeeti liggéey yi, ñu ngi faral di sant : Jaan ak Baasum ak Saam.

Ñu fonk xam-xam lañu. Ñi sànt bóokum ak Daaf ak Aan ñoom dañuy Kañ jàmbaar yi. Ñi sant Njaadé ñoom ay sàmm lañu. Waaye ñi sant Walate ñoom ay beykat lañu.

VII - ÑEEÑO YI

- *Maabo : ñoom ñooy ràbb sér yi danañu wayitem su ñu nekk ak ay Diniyaŋkoobe.*
- *Sakabe : ñoom ñooy defar dàll yi, li ëpp ci ñoom Saraxulle lañu. Ñu siiw lañu ci maaman.*
- *Lawbe : ñoom njaay lañu siiwe. Soo leen seetloo di nga leen fekk ñu nekk ñaari xaaj.*
 - *Laana : ñoom ñooy yett gaal yi.*
 - *óroobe : ñoom ñooy yett ndab, ñooy sàmm mbaam yi.*
- *Wiliibe : ñoom ñooy tegg yi*
- *Mbaa Mbaabe : ñoom ay Tamakat la ñu.*

Akuloobe : ñoom dañuy way, yonant bi moo ëpp ci seen way, dana ñu way it ceddo yi Siiwe na ñu yit taaba-taaba.

VIII - JI A ÓOGO : LIKO DALE 850 BA 1000

Ji a óogo bett nav Fuuta Tooro daldi nangu nguur ga waaye dàqul giiri Séeréer ya mu fa fekk, def na leen ni waa réew ma. Ginaaw Ji a óogo dañoo néew looloo tax ñu jaxasoo ak waa réew ma. Ñoo yore woon nguur ga ci suufu réewum Gana mu mag ma ba bàñqaas bu bokk ci jaana siif nguur gi ci moom. Buur bi mujj falu ci ñoom mu ngi tudd Muammad 2 ki ko rey mu ngi tudd Warjaabe moom moo sos néegu Maana bi sos nguuru Maana.

IX - NGUURU MAANA LI KO DALE CI 1000 BA 1300

Warjaabe moo sos nguuru Maana, moo jëkk tasaare Lislām ci réewum Tukulóor. Doomam ju ñuy wax LEBE taxaw na ci 1096 ci ndimbalu Yayaa Ibnu Omar mi dox diggantéem ak benn naar bu tudd Godala.

Waaye jaamukati xëram yi jëkkóon na ñu ko ba daaneel nguuru Maana, nguur gi doon taxawal Lislām.

X - NGUURU TOÑ JON CI 1300 BA 1400

Li gëñg siiw moodi Toñjon ñaari xeet ñno ko séq : Séeréer ak Jiawogo. Li gëna am solo ci li mu amal moo di sos nguuru Jolof gu mag ga. Bokk na ca la mu amal indi dàkkant lu pal ak doxaliinu nguur ci réewu Fuuta Tooro jële

ko ci Mànden. Bokk na ci dàkkantal yooya Farba. Toñjon yor na nguur ga ba Lam tarmi song ko daan ko ci xarñub XVI.

XI - LAM TARMİ, LAM TAGA, LAM TOORO CI DIGGANTE 1400 BA 1500

Makka benn jàmbaraari Pël la woon, moom moo yilifoon nguuru Lam Tarmi, nguur googu mu ngi nekkoon ci Tàkkall dexu Senegaal ci wàllu ndijoor, demoon na ba yilif dunn bu ñuy wax Morfin ci diggante Kas-Kas ak Boseya. Nit ñu bari gàddaaye nañu ca Senegaal ak ca Gàннаar ak ca Sudañ ngir ñew bay ak sàmm ci suufu Lam Tarmi su nàngu si. Lam Taga mu ngi ci sowu Lam Tarmi, seen buur doomu Pël ak Naar la. Moom baaxoo woon na di song dëkk dëkkaan yi ko wër ba néegu Diniyañkoobe daaneel nguur ga.

Lam Tooro moom taxu ko woona yaatu, waaye moo moom boppam, looloo tax ñu di ko dàkkantale Lam Tooro. Moom ku siiwe ci Njàmbaar la woon, daana faral di jalgati ak lokki. Koli Teñala moo ko song daaneel nguuram.

XII - KOLI TEÑALA DINIYANKOUBE 1559-1776

Cosaanal Koli

Soloo na ñu ne Koli baayam benn Pël bu tudd Teñala la ñuy koy wax moom nekkoon na benn kilifa gu ñu daan wooye Tengo Gilaaajo. Yaayu Koli nak Pël la woon.

*Benn Faraam bu dëkk Añaam Goddo moo doon doxal
nguur ga.*

XIII - AY XAREEM

*Koli ci boppam moo jité lëlub Pël ak ay Mänden
ngir nangu suufu Fuuta yu naat ya. Noonu la dàqe Faraam
kilifag Fuuta. Ci noonu la neegab Diniyaŋkoobe sàmpoo ci
1559.*

*Sonnaloon na lool waa Bàmbuk ak buuru Mänden
ba mu ñaan ndimbal ci Purtugees yi ci atum 1534. Ba mu
júblóo ca sowu jant la daldi faagaagal nguuru Jolof ci
ndimbalu Séeréer sa mu sar ba yegg galat ci ndimbalu
Séeréer sa mu sar ba yegg galat ci wetu Tuaabóo, foofee
la ñu reye Koli. Nguuru Koli mu ngi dale woon Bàkkel ba
Dagana.*

XIV - ALMAAMI FUUTA 1776-1881

*Yàlla na Yàlla yërëm Sëriñ Suleymaan Baal, mooy
ki laabal Fuuta ci bokkaale moo fa saxal diine Lislàam.*

XV - BÓOMUG SULAYMAAN BAAL

*ƆLi ag Njàmbaaram la noote Fuuta daldi jublu
Gùannaar ca Tàkkal dex ga féetéek ndijoor ngir tasaare
dëgg-dëggi Lislàam, ngir Naar yi bàyyi siif si ak lokki gi ñuy
lokki alali réew mi. Foofa la ñu ko bóome moom ak ay*

àndadoom yu bari. Ci gannaawam la waa Fuuta tànn Sëriñ Abdul Xaadir muy Almaami Fuuta. Loolu moodoon mébétam Sëriñ Sulaymaan Baal.

XVI - ABDUL XAADIR ALMAAMI FUUTA

Abdul Xaadir jiite na Fuuta ci wàllu diine ak wàllu ginaaw ba nguuru Saltigé saaye. Mu sanc Kobila def ko muy péeyu nguuram. Kobilo mu ngi ci digg réew mi. Su ko defee mu sori diggi cosaan ya ngir moytu mbetteel.

TASAAROOG LISLAAM CI SENEGAAL

Ci ag gàttal

Lu mat fukk ci kilifay diine yongaa neef na ñu leen, walla ñu tëj leen walla ñu génné leen réew mi, walla ñu ber leen, walla sang yi ak ceddó mànkoo ci seen kaw. Pexe yooyu man naa jógé ci biir réew mi, mbaa ca Gàннаar mbaa ca tubaab ya, walla ci yeneen réew yiy jaamu xéram te sës ci Senegaal. Walla book ñu jógé ci biir Afirig. Man naa jógé sax ci ñu beew ñi nekk ci réew mi.

Waaye ak lu mëna xew kilifay Lisláam yi ci réew mi taxaw na ñu jonn ci kanam képp kuy jalgati.

Ci noonu le céeñéeru Alquraan jollee ci asamaani Senegaal, ca bëj gàннаar, ci ndimbalum Murabituun. Ñoom nekkoon na ñu kilifay diiné yu jàmbaar, ak ay jaaykat, ak ay jàngkat. Bokkoon na ca ña gënë siiw Abdulaay Bun Yaasin mbooloo su njaxlaf si, jokkoo na ak Tukulóor ya. Booba la

mbir ma dalee yaatu jëm digg Senegaal ca Pir ak daaraam ju rëy ja, jëm ba baj Siin ca Mànden ya ak Fulaadu ya, yaatu jëm penku ca Saraxulle ya. Dëpp jëm sowu jant ànd ak njjiti diiné yi dawé woon ca baj Gànnar ak ca digg Senegaal.

Lee tax Senegaal xey naat, Alquraan di jolli fépp. Wenn làkk aajewoowul moroom ma ngir dégg Alquraan ak adiisu yonneent bi, na ko yàlla dollee gërëm.

Booba la làkku Araab nekkee làkku bind ak jàng ak xay ak xàmmee. Bi tubaab bi fëggée buntu Senegaal booba làkku Araab moodi bunt bu yaatu bi waa réew mi jëflante ak bitim réew. Ci lay dunde diinéem, di ci wane ak yegam ci ay taalifam, ci xam-xami jamonoom. Ci la tubaabi jàngalee ay àtteem. Ci la daan àttee di ci bindante di ci diglé di ci tere.

Ci la ñu daa xame ku wa nu lef, di ci yar di ci jaamu Yàlla. Ci la tubaab bi jaar ba jariñoò càggante ñenn mbaa ëppëluk ña ca des. Ba nangu baatu nit ñi ak seeni suuf ak seeni alal. Làkku araab moo tasaare làkk farañse ci réew mi, waaye doxu ñu lu yàgg làkk farañse defar seen diggante, dem na ba day aaye ak jëfandikóom ci nguur gi ca Ndar ci 1911. Waaye làkku araab aaye ko weesna ndax jaxasoo na ak nit ñi ak seen diine ci la ñuy déggé Lislam ci la ñuy jokkoo ak waa àddina. Mi ngi nii tey di léppi ñépp

ci jaamu Yàlla ci fent ak taalif ci mbooleem fànn yi siiwoon ca jamano. Mbooleem pàkk yi ñu tegoon ci kanamam jéggi na ko. te jélé na ca njambaar ngir dox diine ak xàmmee. Lislam ak làkku araab wane na ñu seenub taxawaay bu xàmmeewul démbi tubaab bi ak teyam ak ɛlégam ci réew mi. Su ko defee nakg manees naa wax ci lu wér ne bu Senegaal amee baay bu muy tiitëróo ci démb, booba baay manu ta nekk kudul kenn ci kilifay diiné yi, ñoom ci jambaar yi gëna mag la ñu ci réew mi. Ñoom la nit ñi bëgg ca Fuuta ca kaw Senegaal ca bëj Siin ca digg Senegaal ak ca sower jant.

I - TASSAAROOG LISLAAM CI TEKURUUR

Ca ak jëkk Lislām doon na dukkat ci biir sangi Tekuruur yi jëkké tuub ci ay Sëriñ yu ragal Yàlla. Ku ci mel ni Abdulaa bun Yaasin ak kilifay diine ak ay jàmbaar. Gànnaw ay soopiku yu bari Tekuruur nangu na Lislām sàmpu na ca bëj Gànnar. Booba ba ci xarñub XI ba léegi Lislām deñul di gëna yaatu.

II - TASAAROOG LISLAAM CI JOLOF

Jaamukati xérëm ya noot na ñu Tekuruur, daldi fay génné sàng yu gëm ya, bokk na ca Njaa Jaan Njaay, moom kenn la ci ñi sosoo ca Abuubakar njiitu Muraabituun. Njaa Jaan Njaay moomu moo sos nguurag Jolof gu mag gi ci nattaleb 1350. Nguur ga làmboon na Fuuta ak Waalo ak Kajoor ak Siin Saalum. Waaye nguur gu màgg googa daldi nay dellu ganaaw ca jamano. jooja la seen nguur daldi sàqi waaye balaa looloo am Lislām tasaaroowoon na ci mbooleem réew yi bokk ci nguurag Jolof gu mag ga. Looloo tax Lislām dugg Kajoor ak Waalo ak Bawol ak Siin Saalum, ba ca penku réew maak bëj Siin ba.

III - TASAAROOG LISLAAM CI SOWU AK DIGG RÉEW MI

Ay jafe-jafe xew na ca bëj Gànnar.

Lenn ca waa tund wa gaddaay aw Jolof ak Kajoor ngir dabi seen giir yi leen jëkkóon na gaddaay. Waaye bari gu ñu bari tax na ñaari réew yooyu àttanatu nu leen Ñu di leen bunduxataal. Looloo tax ba nu jàpp ci Yàlla jóg aw sowu. Amoon na ci seen biir ay jàngkat ak ay Sëriñ ñooñoo ngi taale seen jum ca daaray Pir ak Kokki. Looloo moo indi Lislām ci Ndakaaru ak li ko wër.

IV - TASAAROOG LISLAAM CI XARÑUB XIX

Lislām ci biir doxaliinu nguur ak dundiin ci xarñub XIX Lislām dikk na ci tàkkal dex gi ca njalbéenu xarñub VII. Waa dex gi masu ñoo deñ di taxawu Lislām te di ko tasaare ba ci XV. Looloo tax Lislām nekk diinéy ñépp. Ba réew mi waree taxaw ci kanam tubaab bi ñëwóon ngir nangu ko Lislām nekkoon na doole ak ngànnay ci loxoy nit ñi ngir dajale nguur nguuraan yi fi nekkoon démb.

V - LISLAAMU LAT JOOR JÓOB

Lat Joor Jóob ku xammoon lu mu bëgg la. Daanaka ngëmu Lat Joor ay pexe la woon ngir jot ci nguur gi. Waaye su gisee ci diiné ji lu wuuté ak bëgg-bëggam mu daldi def yeneen pexe. Loolu yomb naa leeral ci boo xoolee diggantéem ak kilifay diiné yi ci mujj gi dundam.

VI - SIIF MOO DI LIGGÉYU CEDDO YI

Dundu baykat yi tiisoon na, tool yi ceddo yi dañu koy réppaje balaa ñor, la cay ñor ak as néew ñoo koy siif. Looloo waral njàqare li ak xiif bi. Ba ku nekk teg sa jë foc xam ngir daw toroxte mbaa ceddo yi jàpp la jaay.

VII - CEDDO YI AK KILIFAY DIINE YI

Jafe-jafe yu Kajoor yi feeñ na ci diggante ñaari mbooloo yi : ay ceddo yuy siif lu nekk ci yoxoy jàmbur Yàlla yu demul dikku ñu, teg ci di leen xoqtal. Ay booloo yuy dugg ci Lislàam ngir rawale seen bopp.

Mbooloo yooyu am na ñu ndimbalam Lislàam ci seen dund gépp : jàmm ak salaam ak dal.

VIII - XARE DIGGANTE CEDDO YI AK JULLIT YI

Ñaari mbooloo yooyu jafe woon na ñoo boole ci biir, genn nguur ci xaaju ñaareel bi ci XVIII. Looloo tax xeex masuta ñàkk diggante ceddo yi gàddu ngannaay, ak jullit yi leen duut baaraam. Ceddo yi ñoo jëkk jekku, waaye, yàggul, ndax jullit yi song na ñu Dammeel ca njàmbur. Lenn ci ñoom làqu ji na ñu ca sowu jant.

IX - TUBAAB, BI MU NGI GINAAWU RÉEW MI

Jullit yi mujj na ñu nekk mbooloo yu ëmb ay pexeem ci biir nit ñi.

Looloo tax ñu gis ci xarñub XIX ay songoo digante ceddo yi nga xamne bañatu ñu ci dara ngir saxal seen cër. Ci kanam jullit yi yi bëgga saxal te yaatal seen pas-pas. Ci diggante boobu la tubaab bi bëggée potoxlu ngir ginaawu réew mi. Mu ngi tàccu ñi gëna ëppël, te gënë jal gati. Mu ngi ñaawal ñi am pas-pas. Lépp ngir foqati nguur gi ci loxoy ceddo yi. Lépp ngir tasaare mbooloom jullit yi.

X - NOOTEEL AK JÀMMAARLOO

Ba fukkéelu xarñu ak juróom ñeent dikkée da fa indaale lu di gaawtu ak jëm kanam ak giiróo àddina bi ngir aakimoo la fa am ci ay gerte, déggóo jaayante ca seen ja bu réy ba. Ngir sampu ci yoon yu mag yi.

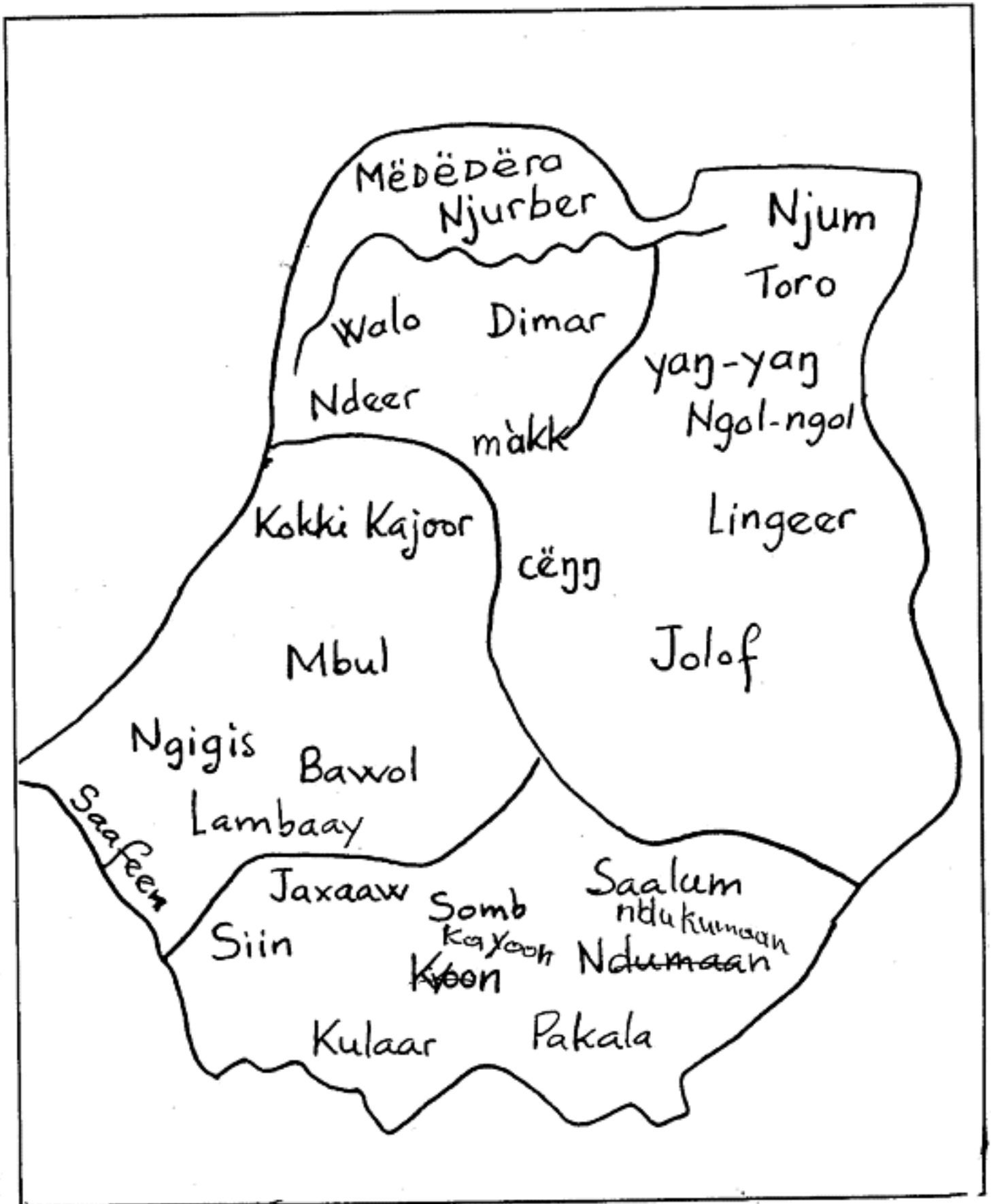
Waaye nooteel googu nekkoon na ci ay yoon yu tegaloo : Njaayante, samp tata, tëral raay, takk telefon ak ngir gëstu dundu Afirig bi. Yooyu yépp may na ñu tubaab bi noot réew yu bari ci Afirig. Waaye nooteel googu tubaab bi daj na ci lu mu dul nettali, daje na ci ak ay góor ak ay jigéen : Àllaaji Omar TAAL mi doon jéema dajale réew ci turu Ljslaam.

XI - LENN CI JÀMBAARI JÀMMAARLOO BI

Ginaaw Sayxu Omar TAAL yeneen jàmbaar ñaw na ñu, ku ci mel ni Màbba Jaxu BA ca Senegàmbi ak Sunkari Yéeri KAMARA ak Fóode Silla TURÉ ci Kaasamaas, ak Mumadu Lamin DARAAME ci Bundu ak ñeneen ñoo xam ne dañ doon wattu seen nguur. Ku ci mel ni Lat Joor JÓOB ca Kajoor ak Alburi NJAAY ca Jolof ak Njëmbët MBÓOJ ca Waalo ak Musaa Móolo ki doon farandoo Tubaab bi.

Bokkoon na ca jàmbaar ya ku ñuy wax Fódé Kabaa ca Fulaadu ak Alin Sitooye JAATA ak Giñaabo SAANE ak Sika LIBI ak Jaamaan ca Kaasamaas.

Nataal : Jolof gu mag ga

Buntu IV (ñeenteel bi)

JOLOF

Ci ag gàttal

Ñu ngi askanale Jolof ci Njaa Jaan NJAAY. Moom nit la woon koo xamne daana ka ay mbiram ay léeb la woon. Li ñu daan nettëli ci moom doyoon na kéemaan.

Jolof nag mu ngi sosu ci xarnub XIV ba nguurug Maali gu mag ga saayee, rawaate na la féeeté woon ca sowu jant. Ba nguuru Jolof taxawee jëlóon na melokaanu nguur yu mag ya ko jiitu woon, waaye bàyyi woon na fa melokaanu càmm ak màng gi xewoon ci jamaño. Li gëna siiw moo di Njaa Jaan NJAAY doomi araab la bu ñuy wax Abaabakar ak Lingéer ab Tukulóor bu tudd Faatimata SÀLL. Moom Njaa Jaan NJAAY def na ci réew mi ay liggéey yu réy.

Bokk na ci def wolof yi ñuy benn, tegg réew mi ci yoonu nguur wu leer, samp nguuru Waalo ba mu dëgër mu

daldi koy jox rakkam, sos nguuru Jolof gu mag ga ba mu yegg fa gëna kawé mu doora wàcce boppam. Looloo tax ña ko wuutu ñoo mottali liggéeyam ci xarñub XIV, waaye jotu ñoo moytu taste gu gaaw ca nguur gu mag ga.

Boo seetloo turi buur yu jëkk yi ci nguur gu mag gi di nga leen fekk ñu nekk fukk donj. Seen péey nekkoon na céng ca jamonoy Njaa Jaan NJAAY. ginaaw bi mu nekk warxoox, ci jamonoy biram Njéeme Kumba. Mbooleem buuri Jolof yi ñu ngi santoon NJAAY. Réew yu bari bokkoon na ñu ci kilitéefu gu mag ga. Lu mel ne Senegaal ak Feleme ak Gàmbi nekkoon na ñu ci suufu Jolof gu mag ga. (yor jaawo) neena 1549 ca la nguur gu mag ga daanu. Waaye ci 1759 ñaar fukkéelu ak benn ci buuru Jolof bu ñuy wooye Biram Njéeme NDAW mi yoroon Jolof fukki at ak benn Jéemoon ngir dajale waat Kajoor ak Jolof. Looloo ngi xewoon ca mbasum Dammeel Maysa Biigé ci diggante 1748-1749.

Waaw Kajoor fàq na ci Jolof, Amari Ngóone sobel FAAL nangu na nguuru Bawol ginaaw ba Nijaayam (Teeñ Ñoxor NJAAY) faat^o. Kajoor ak Bawol des nañu nekk benn ba faatug Amari Ngóone. Ganaaw bi lañu xàjjako ba ci 1695. Waaye ñoom ñaar ñépp Faaleen dedd moo leen yilifoon.

"Laaye biir gu jëm ci kiy jàngale".

Kiy jàngale de fa wara def gàttal yi ci tééré bi mu di ndimbalam mu di ci suk ndikku balaay jàngale.

BUURI JOLOF : CI TÈRÈB DAAWUDA NJAAY BUUNA

Njaa Jaan NJAAY

Lat SAMBA

Saare Njaa JAAN

Giran Buri JALEEN

Ndiklaan SAARE

Biram Penda PAATAR

Ci Koli NDIKAAN

Biram Mbakori Penda

Layti Ci KOLI

Bakan Tamyagu

Jilaan Mbay LAYTI

Amadu Sayxu

Birima Njéeme ILEER

Lan Kodilu Majigéen NDAW

Tasi DAGOTIN

Mbakam BAAS

Biram Kura KAN

Mba Mbari NJUBU

Bukari Biigé SANGULEEN

Birima Kumba GEY

Biram Njéeme KUMBA

Al butaam

Lele Fuli Fakk 1549

Bakko Koddu Biigé

FAAKONTE

Alburi Saar NDAW

Birima Aram XUREYJA

Alburi NJAAY

Baka Penda XULE

Baa Kantam GAN

Alburi JAXEER

Biram Jigéen NDAW

Brawa KEME

Baane Paale Kumba NGOYE

*Lan Koddu Majigéen BAAY
FAAL Maalig*

*Biram Jigéen Baay Faal
Maalig*

Alburi Bady BIRIMA

Tanoor Faatim JENG

Bakan Tamxari JABOOR

I - JOLOF

Jolof boo ko dee xool dafa këll ca bunom dem na ba lag de geer, égg na Ferlo. Moom dafa xawa uuf Tooro ak Dimat ak Waalo ak Kajoor ak Bawol ak Saalum wàllu penku wi ndand fooy-fooy la. Jolof fu néew ñax la fu bekkoor la, bari na lool garabu werek.

II - WAA JOLOF

Waa Jolof nekkoon nañu ay giir yu wuute, booba ñu ngi ci seen gàddaay, jógé baj Gàннаar jëm bëj Siin : giir yooyu ay Séeréer lañu ak ay Wolof ak ay tukulóor. Naari gànnaar yi daana ñu song ñi dëkk ci tàkkal dex gi. Siiwu na ci nettali ñu naa ki jëkk dëkk foofu mu ngi tudd Njolofen Mbeng, mu ngi bokk ci xeetu Mànden. Turam la ñu jox réew mu jolof.

Moom moo fa jëkk a sos dëkk bu ñu daan wooye kàytti, moom mu ngi nekkoon ci wetu yen-yen.

III - NGUURU JOLOF GU MÀGG GA

Fuuta moo doon gën jaa màggi réew ci mbooleem gox yi. Loolu masu la deñ ba ci fukkéelu xarñu ak ñeent, moo tollook falug waa Tonjon.

Jamono jooju la Mànden yaatale seen nguur gu mag dale ca géej Atalantig ca bëj Gàннаar ba bëj Siin ca

Gàmbi. Ci jamono jooju yit la nguuru Jolof nangoo boppam moo gënoona am solo ci réewu wolof yi ak Séeréer si ak ci mbooleem réew yi ci géej gi ci li ko dale ca bëj Gàннаar ba bëj Siin, li ko dale Fuuta ba Siin.

Njaa Jaan NJAAY moo sos nguurug Jolof. Ay sëtam ñoo ko wuutu ca xarñub XIV ba XVI ba Jolof gu mag ga ñépp ragaloon.

Ëmbóon na Waalo ak Kajoor ak Bawol ak réew yi Séeréer si ak lenn ci Fuuta Tooro.

IV - NGUURUG JOLOF

Réew yu bari nangu na ñu seen bopp ci nguuru Jolof gu màgg ga. Kajoor moo jëkk nangu boppam topp ca Waalo ci njiitu Barag. Bawol ci njiitu Teeñ. Réew Séeréer si ci njiitu Buur. Jolof mujj na nekk réew ci réew yi ci diggante xarñub XVI ba XIX. Waaye Dammeel moom moo gënoona metti ak jammaarloo ak Buurba ca xareb Danki ba nga xam ne moo jëkk faagaagal nguuruk Jolof gu mag ga. Ganaaw loolu la xareb Mbisin ca 1697 foofa Kajoor moo jekku.

Ak xareb Ambaal ci 1760, ak xareb Gilé ci 1886.

V - SAAYUG NGUURU JOLOF

Bokk na ci li waral nguuruk Jolof saay ñaari noon yu doon xëccóo nguur ga ci xaajub ñaareel ci XIX. Noon bu jëkk bi mooy Tanoor JEF. Noonub ñaareel ba mooy Amadu SAYXU.

Tanoor JEF doomi Lingeer Kura NGOY, Song na Buurba ngir nangu na nguur ga. Ginaaw moom Amadu SAYXU nangu na nguur ga ci 1870. Yore na nguur ga ba 1875 booba la ñu ko jekkoo ca xareb Sàmba SAAJO. Ci noo nu la Jolof tàbbee ci loxoy Faraas ci 18 Awril 1885.

VI - ALBURI NJAAY

Su fekkeene daanug Lat Joor feeñ na ci taxawaayu jàmbaar yi ci kanamu tubaab bi, loolu terewul Alburi NJAAY jël Ndongol bañ ak fukki loxoom. Alburi tax na tubaab bi fàtte wul Lat Joor. Looloo tax tubaab bi doon ko xoole bëtu mbañeel ci fat gi mu fatoon Lat Joor.

VII - GÀDDAAYUG ALBURI

Ñooñantal gu metti gi tubaab biy teg waa réew mi te Alburi manu koo faj looloo tax mu génn réew mi dem fekki Aamadu TAAL doomu Sayxu Omar TAAL ca kolomina. Foofa la àndeeg moom di jàmmaarloo ak tubaab

bi ci luy dayob njàmbaar ba ci 1893 la Alhuri daanu ci Doosu, baatam ni Poto !

VIII - DUNDIINU WOLOF

Ca ñoom maam ñaari sant ñoo amoon : NJAAY ak JÓOB. Santi wolof yi ci des ñu gi jógé ci yeneen xeet yi. Lu mel ni FAAL ak JAAÑ ak JUUF. Ñu ngi jógé ci Séeréer si. Lu mel ni AAN ak KAN ak JÁLLO ak SÉY ak LÉY ñu ngi jógé ci Tukulóor yi. Lu ci mel ni KA ak BA ñu ngi jógé ci PËL yi. Lu ci mel ni SIISÉ moom mu ngi bawoo ci Saraxulle yi. Dundiinu wolof dañuy tegloo. Seen doxaliinu kër mu ngi tegu ci wàllu baay (geño), wàllu ndey doora ñëw (meen). Digaale yiy xew ci nit ñi tegloo ak gënëelante la : dañu naa ñi sang lañu, ñee baadoolo lañu, ñélé ñeeño lañu, ña ca des ay jaam lañu.

IX - SANG YA

Bokk na ci Sang yi ñi ñuy wooye garmi ak Teeñ ak kangan ak boroom ndoombay tànk yi ci gox yi ak boroom dëkk yi ak doomi taara yi. Garmi ñooy ñi wara falu : ñoom ñooy waa njaayeen ca Jolof. Waaye Teeñ moom du falu ndax tànk ndeyam. Kangam yi ñoom ñooy dogal ci tund yi. Doomu taara moom mooy dogal ci dëkk yi, moom la ñuy wooye DOOMI BUUR.

X - BAADOOLO YI : MBAA ÑI DUL FALU

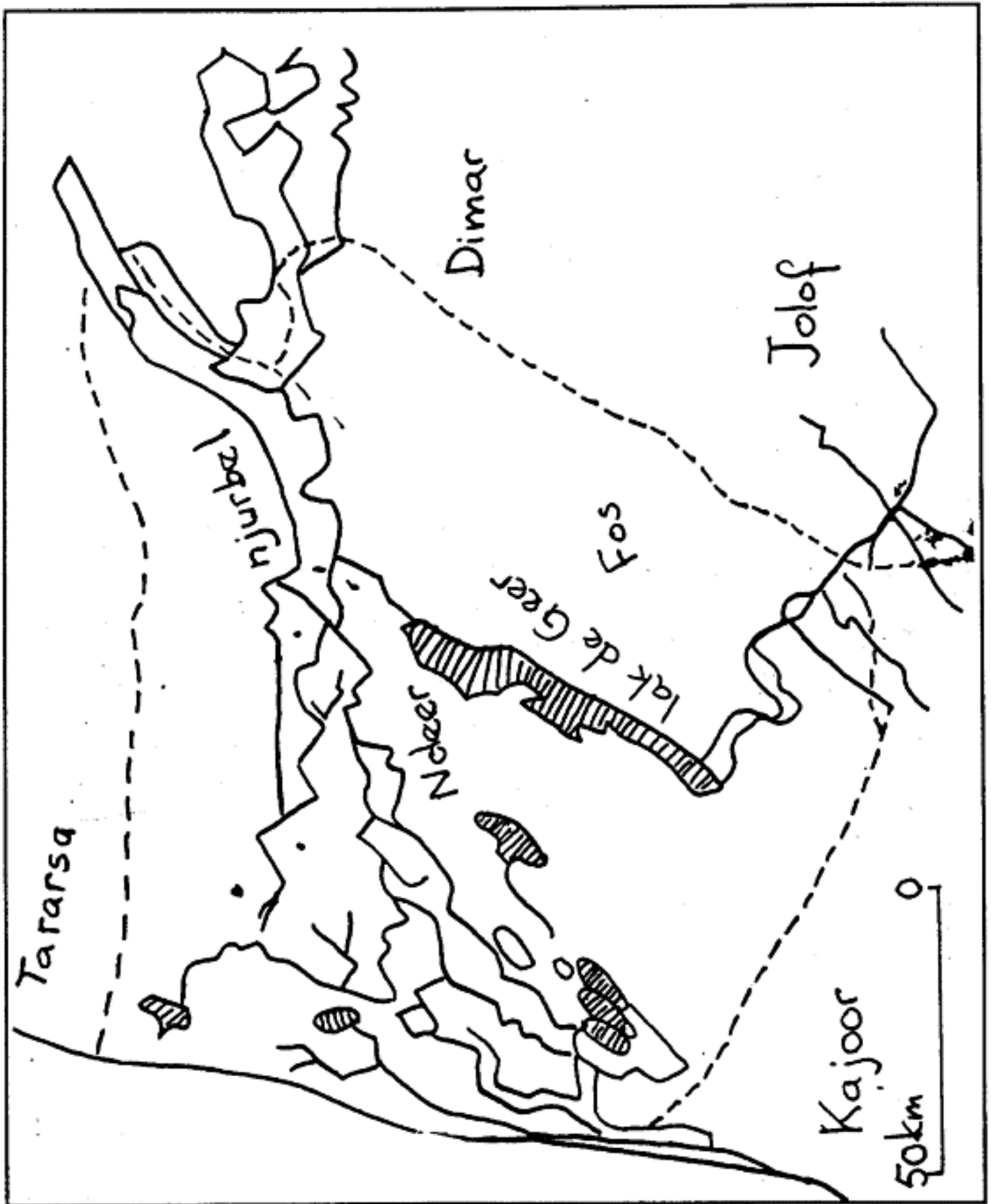
Dees na firee baadoolo mbooleem ñi dul falu.

Ñooñu dañu leena wërale bépp war-war, te amu ñu benn sañ-sañ. Baadoolo yi ñoom ñooy jaambur yi walla ngane ñooy géer ñi : Ñoom ñoo moom seen bopp, te bokkuñu ci ñeeño yi.

XI - ÑEEÑO

Ñoom ñooy way xarala yi ak waykat yi : boo seetloo ñooy tamakat yi ak xalambaan yi ak maabo yi ak seeñaam yi ak lawbe yi géwal yi ak ñoole yi. Ñu mujj ñii ñoo nekk diggante jàmbur yi ak ñeeño yi seen liggéey mooy Jaraaf laaj galag yi.

Nataal : Waalo

Buntu V (juróoméel bi)

WAALO

Ci ag gàttal

Buuru Waalo dañu ko daa tànn ca Péncum Seb ak Bawar. Waaye lakkal gu naar yi lakkal dëkk yi sës ci dex gi tax na ba waa dex gi gaddaay ci xarnub XVIII ba XIX jëm bëj Siin ca biir Senegaal. Bokk na ca dëkk yooyee xiiwoo ak gaawoo ak Jinge ak Njurbel gi nekkoon Péeyu réew ma ci ak jëkk, ci ganaaw gi Jinge moo mujj nekk péeyu Waalo. Waaye mujj toxu ca dëkk bu ñuy wax Ndeer te sës ca Lag de Geer. Toxu yu bari yooyu doy na tegtal ci dellu ganaaw ak ñàkk doole.

I - LINGEER AK AAWA

II - ÑATT CI BOROOM NDOMBOY TÀNK YU KAWE YI CI PÉNCAM SEBAL BAWAR

Ñooñu ñooy : Jawdaŋ mi yor suuf si ak Jogomaay mi yor ndox ak maalaw mi yor koom-koom gi. Ginaaw ñooñu amoon na ñu ñekkoon ci kër buur. Bokk na ca Meet moom mooy njiitu bëkk-néeg yi ak bëkk-néegu Njurbel moom mooy wax ci turu buur bi ak njiitu ñi yor baxan buur te mu gëna siiwe ci Baadi ak taawub buur. Moom mooy saytu néegu buur ak Fara Njurbel moom mooy njiitu téggi weñ gu ñuul ak wurus yi. Ak Fara Juñ-Juñ bi moom mooy njiitu waykat yi.

III - BOROOM BAAT YI

Ka ca jëkk mooy Samba Lingeer ak Biriko ak Baadi ak Kangam ak Marooso ak Piccu ak Barlaf. Daanaka Waalo nit desa tu fa ndax ay cong yi jógé Gàннаar ak ay xeex yu sax ci diggante sang yi. Moo tax ba ci xarñu XX waa Waalo ñu jublu woon ci seen gàddaay wàllu Saalum ak tëdd mi nekk diggante Kees ak Mbuur ak ci dëkk yu magg yi ci réew mi.

Ba bisu tey Waaloo ngi jànkonteeg coona ya jógé woon ca Ñaayoo ga. Loolu mooy jur dellu ganaaw ak daanug Waalo, ba ku nekk di ko cokkaas : Taraasaa ak

Almaami ak Dàmmeel. Ki ci gënoona fés nag moo doon Faraas. Ganaaw ba Faraas rimbee Waalo ba mu nëx dakoo teeyal dëtëm ko ci ndimbalu Budeŋ ak Porote ak Fedeerba mi ñëw seen ganaaw ci 1885. Booba la noote Waalo, te naa dafay xettali Waalo.

I - WAALO : BARAG

Buuru Waalo yilifóon na li dale ca géēju Atalantig ba Lag de Geer. Bokkoon na ci ñi dar Barag ñaari mbooloo : ba jëkk moo di Lingeer moom mooy yaayi buur bi, mooy njiitu jigéen ñi ci nguur gi, ak aawo, moom moo jëkk ci kër gi ci mbooleem jabar yi, moom moo am teraangay toog ca gangunaay ga.

Bu ñaareel ba moodi ñatt ci boroom ndombay tànk yi ci péncam sëb ak Bawar : Ñoom ñooy Jawdun mi yor suuf si ak Jogomaay mi yor ndox mi, mooy taxawu daje yi. Ak Maalaw mi yor koom-koom bi.

II - KËR BUUR

Bokk na ci ñi nekk kër Buur ku ñuy wooye meet moom moo di njiitu bëkk néeg yi ak bëkk-néeg Njurbel moom mooy wax ci turu buur ak kiy jiiaté ñi yor mbaxanam buur. Ak Baadi moom mooy njiitu doomi buur bi, mooy njiitu tegg yi tegg weñ gu ñuul ak wurus ak ñiy defaraat dàlli buur. Ak Fara Juñ-Juñ moom mooy njiitu way kat yi.

III - BOROOM NDOMBAY TÀNK YI

Nguur ga dañu koo séddalewoon ay gox, benn bu ci nekk amoon na bàjjo buy dox mbiri buur bi (Sàmba Lingeer). Kàjj moom la ñu fal ci ndijjooru dex gi li ko dale

ca bi aarnik ba fa dex gay sottee. Buriko moom la ñu fal ci bëj Gànnaru Lag de Geer, mu ngi daan dëkk ca Foos. Baadi moom lañu fal ci li dale Sirigi ba Sinó Bowaal. Li des ci pal yi mu ngi ci kiliftéefu ñetti kangam yii : Marooso moo nga dëkkóon Boroso Piccáo moo nga dëkkóon Picco.

Barlaf moo nga dëkkóon ca sowu jànt Lag de Geer.

IV - GÀMMU

Màggal juddub yonnet, na ko Yàlla dollee gërëm, Barag daawul genn ci am at ludul ñaari yoon : bu jëkk bi ngir jité lëlu xare. Bu ñaareel bi ngir teew ci xumbéeni gàmму, moom ak waa këram. Mbooleem ñi yor ndombay tànk dañoo wara teew ci gàmму gi. Képp ku wuute dees na la mbugal, benn ñu folli la mbaa sax ñu rey la, ndaxte seenuk teew li muy tegtale moo di yeesal seenug nangu ak jébbële lañu lokki ak lañu siif. Mbooleem alal yooyu daanañu ko séddale ñetti xaaj : benn bi mu nga jëm ci buur ba, ñaareel bi mu ngi jëm ca péncum Séb ak Bawar. Bi ci des mu ngi jëm ci taxawal xumbéen yi, ndax gàmму gi daana ànd ak xumbéen ak ay po ak ay jongante ak ay kàmb. Loolu daana mat bis ba bis ba dellusi.

V - JÀMMAARLOO DIGGANTE WAALO AK KAJOOR

Barag Yirim Mbañig màbb na jaba ca ndóop ci xeex bu mu doon xeex mook Malikuri. Ba ko Dammeel Maysa

Biigé yégée dafa giñ ne dina fayyu. Waaye Njaag Aram Xaali fab Yirim Mbañig beth na Dammeel daldi koy jekkoo ci siixi ya sës ca Njaane mu duut. Dammeel ba jam sél waaye Njaak Aram faatu na diir bu néew gannaaw ba mu ñibbée Ndeer. Jàmmaarloo ba des fa ci diggante Barag Naatago Aram ak Dammeel.

Diggante Waalo ak Kajoor masula neex ci xarñu XVIII ba XIX bi Dammeel nangoo as lëf ci Waalo ci 1763. Looloo ngi xewoon ci dundu Barag Naatago Aram.

VI - JÀMMAARLOO DIGGANTE WAALO A NAAR YI

Deewug Naatago Aram waral na coono ak xeex yu mat fukki at ak juróom. Xare yooyu sànk na ñu koom-koomu Waalo ba buuri Waalo talatuñu seen warigaru doxal réew ma ak mokkal Kajoor.

Xare yooyu mu ngi dale ci Yirim Anta ba ca Fara Penda SÀLL. Léeg-léeg Naar yi jekku, léeg-léeg Barag jekku ku mu ci mana doon su jekkoo dal di tërël ay dogal am ci dex gi. Ci jamanoy Fara Penda Waalo yéggóon na ba Lag riks-waaye mépp song daana dajeeg lu ko delloo. Song ma ca gëna metti mu nga xewee woon ca sowu jantu Dagana ci lu wara tollook ñetti kilomeetar.

VII - XAREB BIIRAM RÉEW

Xare biiram réew tàkk na ca Waalo ci jamano Fara Penda Aram Sàll. Naar yi ak tukulóor yi wàllisi na ñu ci xare bi. Loolu moo daaneel Fara Penda Aram Sàll. Booba la dawé ba yegg Merina Ngeen, daldi nangu Njägge, tëj yoonu Towoyé - Booba la benn kilifa diine bu tudd Mumad Omar bu doon dund ca Kajoor woote jjaar, waaye Barag jekku na Mumad Omar daldi wubbi yoonu Tawoye. Waaye Majaxeer jekkuna Almaami Budkar, daldi bóom Mumad Omar ca Risaa-Tool. Booba la Majaxeer songee Barag Farq Penda Aram daldi koy soril nguur gi mu daldi fay teg kajj Karfi. Loolu moo tax ba waa Waalo am ñaari buur, waaye ndawal Faraas wéyalul buuru ñaareel bi. Looloo tax ba xareb biiram réew sax fa lu tollu ci ñatti at ba kajj karfi daanu, Majaxeer daw jeggi dex gi.

TURI BUURI WAALO

Njaa Jaan NJAAY

Fara Yirim

Barka (mook ndeyam)

Njaag Kumba Saam Jaxeer

Caaka Mbaar

Njaag Kumba Saam Jaxeer

Amad Faaduma

Fara Xéet

Luftu Numayga

Njaag Kumba Majigéen

Farna Numayga

Njaag Kumba Naar Saang

Cabati Numayga

Njaag Kumba Njaay

Faduma Numayga

Mbaan Naatago

Mbaañ Wàdd

Mambóoj Njaak

Fajo Wàdd

Yirim Mbañig Gilé

Dafo Wàdd

Fara Tókó Tabi

Ànta Yaasin (góor)

Yirim Koddu Giran

Yirim Mbañig Ndaw Demba

Fara Penda Tigrila

Tukubaa Mbóoj

Mambooj Maalig Aysa

Daaro

Natago Ànta

Fara Penda Aadama Sàll

Caaka Daara Waxoot

Natago Fara Njaag

Natago Yirim

Fara Penda Jen

Taan Fara Njaak

Fara ko Jen

Fara Kura ko Jóob

Fara Penda Laga Ndeen

Fara Kor Ndaama

Fara Aysa Naalew

Natago Xari Daaro

Barcaaka

Yirim Mbañig Aram Bakk

Njaag Aram Bakar

Yirim Ndate Buubu

Demba Aali

Yirim Ànta

Yirim Koddu Fara Mbooma

Mbóoj Kumba

Fara Penda Tigerel

Njaag Kumba Morigé

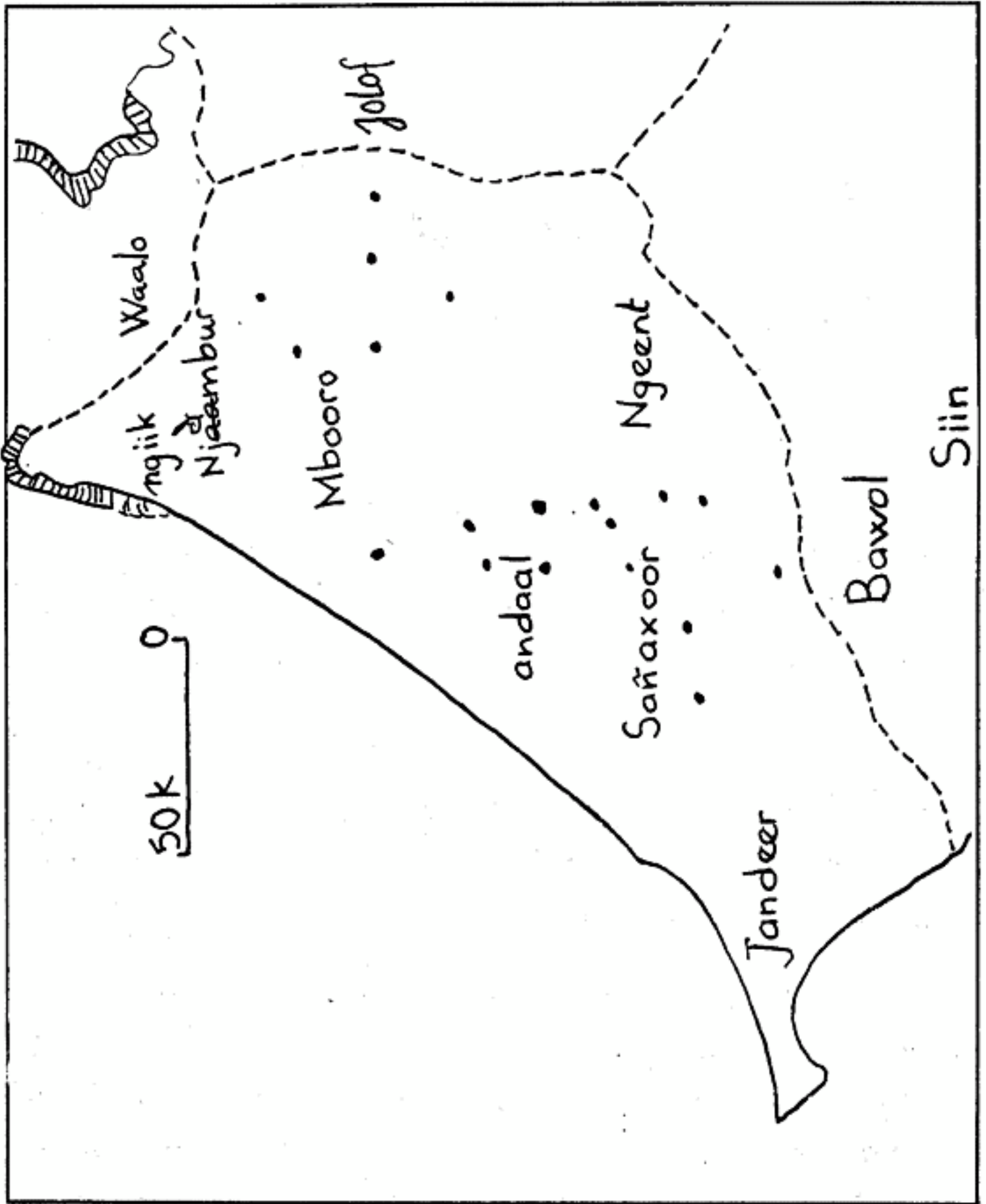
Saydu Yaasin Mbóoj

*Aram Faati Boroso
(Yaayu Njamba)*

Yirim Mbañig

Xayer Fàr Xayeri Daaro

Nataal : Kajoor

Buntu VI (juróom Benneel bi)

KAJOOR

Ci ag gàttal

Ci kàddu gi ak col gi ak jaagar-jaagar ji nit uk Kajoor xaw naa nekk seetub Senegaal. Kajoor nag mook Jolof ñoo yem, seen dundiin tegaloo la. Dammeel ca kaw, di séddële ndombay tànk yi, mu ngi joqarbi sowu jant, di yuuxu Bawol, di xupp Waalo, baatam fees na asamaan ak suuf. Turam mu ngi ci gémmeñ yépp waaw, ba Kajoor jengóo ci kanam Jolof gu mag ga sos nguur am. Samp të ci kanam Jolof ba tey Kajoor mu ngi nekk daaray doxalin yi ak jàmbaar yi ak ñu xàmmee ñi.

Ba Tubaab bi bëggée nangu réew mi ci xarñub XIX Kajoor wan na ko fan la réewam tollu ci xolu nit ñi. Lan la jàmbaari réew mi donn ci seeni maam, ci njàmbaar ak xàmmee ak ngëm ak yitte ak cang. Xam naa li tax ñu def Lat Joor Jóob jàmbaari réew mi mu ngi jóge ci bii

taxawaay bu Kajoor taxaw ci kanam Tubaab bi. Ndax fii ci Senegaal ay jambaar yu amul ndénd ci xare ci xam-xam ci diine ci ñaww ak dégg jamano, def na ñu ci réew mi ak réew yi ko wër lu fi Kajoor deful kon nag ñi jox Lat Joor Jóob ndombam gi gëna réy ci réew mi, ñoo ña dañoo niróo ak moo ci jiital seen pexem bopp ci seen diine ak gisin wu gëna kawé. Waaye nag su Lat Joor joxee boppam Kajoor, def lu moroomam masula def ci Kajoor ba des ca. Su Lat Joor wanee Tubaab bi lu mel ni kaata te booba ndaw la lu yeggagul fenn ci ay at. Su ñu Leeraloon nit ñi taxawaayu Lat Joor ñu bari ci doomi réew mi ñoo koy rangal manoore, njambaar ak dogu. Cër bu Lat Joor am xelam réew mi ak teraangaam yegg na ca, romb na ko sax. Waaye ñu fuuf Lat Joor ci njambaar ci xàmme ci tekki ci yaatu ak màgg taxawaay ñoo fees Jolof ak Waalo ak Siin Saalum ak penku ^{bi} ak bëj Siin. Waaye Lat Joor ci gisiin^u ñi ko tànn ci fi mu doon dunde li mu jota def jarna ñu rangal ko ngir mu des ci xelam nit ñi.

Kon nag ndombo gi moyul boroom ci nguur ak ci aada.

I - KAJOOR, DUNDIN : TEGALOO

Kajoor tegaloo la ñuy dunde, loolootax ñu séddalóo ñaari xaaj : xaaj buy wooye boppam gor, ak bu ñuy wooye JAAM. Gor ñi daa na ñu séddaloo ñaari xaaj : xaaj buy falu, ñoom lañuy wooye Garmi, ak xaaj buy dar nguur gi, ñoom ñooy jaambur yi. Garmi yi nekk na ñu néeg yoo xam ne ci wàllu meen la ñuy donnantee, ñoom ñooy Mooy ak Gaado ak Saño ak Tooroobe ak Beeñ ak Gelawaar ak Géej.

II - TAXAWAAYU JAAMBUR

Baatu jaambur li mu daan tekki moodi ñi daan saytu suuf si ñu gën leena xàmme ci Laman. Ñoo daa doxal baatu nguur gi ca gox ya. Am na ñu yit waneen tur moodi kangam. Man na ñu leena fekk ci dajey nguur gi ñuy wuutu jaambur yi ci bu ñuy tànn ki wara falu.

III - BAADOOLO

Ñoom ay gor la ñu, waaye sori gi ñu sori nguur gi moo tax ñoo gën a suufe ci gor ñépp. Amoon nañu seen àq ci li aju ci doxaliin réew ni ko jaambur ame. Waaye lenn ci jaambur yi duñu liggéeye seen loxo ndax dañoo gis ne loolu day ta xa niróo ak ñenn ñi. Looloo tax ba li ëpp ci ñoom mbay donj la ñu def. Ba tax ñoo ëpp ci baykat ci réew mi.

IV - JAAMU BUUR

Ñoom ñoo sës rëkk ci buur bi, dees na leen wooye Fekk bàyyi. Ñoom nak lu nguur man a soppeku ñoom ci kër buur la ñuy des, kenn ci Dammeel yi moomuleen. Waaye mujj na loolu deñ ba ñu teg fa jaamu Meen ci xarñub XVII.

V - JAAMU BAADOOLO

Ñoom ñoo nekk ci loxoy gor ñi, ñoom ñaari xaaj la ñu : bu jëkk bi ñu koy wooye Jaamu Sayoor moo di jaam bu ñuy door a jënd, moom manees na koo jaay bu la neexee. Bu ñaareel bi mooy Jaamu Juddu, moom jaamu néeg bi la, daanaka mook doomi néeg bi ñoo bokk ay mbir, xel demul ci jaay ko. Manees na koo def ab surga ca tool ya mbaa ci kër gi.

VI - AG NAWLOO

Su fekkeene ak duggante am na ci diggante doxalin yi ak dundiin wi, loolu terewul nit ku nekk sab juddu da lay topp, foo bokk moo la fay boole. Foofa la ñu teg séddale gi ñu séddale liggéey yi. ci misaal : gor ñi ñaari xaaj la ñu, ñu jëkk ñi ñu ngi leen di wooye GÉER ñi ci des ñu ngi leen di wooye ÑEEÑO su ko defee ku nekk seet sa nawle jéema dund ak moom.

VII - TĒRUG KOOM-KOOM

Ci ag tēnk

Lu jiitu tubaab yi ñew réew mi dane woon gànñ ak koom-koom, moo xam mbay la mbaa liggéey ci loxo mbaa njaay.

VIII - MBAY

Mbay moo gēnoona am solo ci mbooleem liggéey yi ci réew mi. Looloo tax ba su baykat yi amul jamm mu daldi feeñ ci ñorte li, man na waral sax ab xiif. Dugub moo ëppoon ci dundu nit ñi. Réew mi bari woon na garabu tiir yu daa indi diw tiir ak am sēng. Xammoon na ñu it mbayum wëttéen, daana ñu ci boole càm gi.

IX - LIGGÉEY CI LOXO AK NJAAY

Liggéey ak loxo ñeeño yi la ñu ko féetale woon. Napp gi amoon na solo lool ci dund bi. Waay njaay moom na ka jekk ca qarñub XVI Tubaab bi moo ko aakimoo. Mujj na yoon yi jógé bëj Gànnar ñàkk solo ci njëgg mi.

Booba fekk na géej gi di gēna am solo, fekkoon na Kajoor daa jaay ay der ak bëñi ñayy mu daldi cay dolli njaayum jaam, ngir am ay fas ak piis ak weñ gu ñuul.

X - JUMTUKAAY YI

Suuf moodoon jumtukaay bi ëpp solo, moom ñépp ko bokkoon. Ñi ñuy wooye kangam yi mbaa Laman ñoo ko saytuwoon. Benn nit amu ci woon moomeel. Loolu terewul ku mu masa neex mu jariño ci kéem kàttanam.

XI - DOOLE JU BEES JI

Nguur gu bees gi jële na fi ñi saytu woon suuf si ci gox yi. Ñiy doora falu ñoo yoral seen bopp suuf si walla bakk ñu dénk ko ñeneen ñu bakk ci ceddo yi. Looloo waral jalgati gi ak bundxataal gi ñu teg ci kaw gor ñi njotti bopp yu kenn àttanul, rax ci dolli mayu ñu leen fu ñu yakke seenug nàkk.

XII - LIGGÉYKAT YI

Su fekkeene suuf si toxu na ci ay loxo dem ci ñeneen, li jëm ci liggéey ak loxo moo des ci loxoy ñeeño yi. Looloo tax ba géer ñi sori nguur gi, ak ñeeño yi ak jaam yi ñu féetale woon ci mbay mi, ñoom ñépp mujj nañu nekk ay liggéeykat. Ñoom ñoo féetéwoo indi lépp lu nit ñi soxlo ci dund ak takkaay ak col ak ay njëfandukaay.

XIII - TËRUB DOXALIN AK ÀTTE

Nguur gu bees gi tax na ñu indi tër yu bees ci ay àtte yu bees. Dammeel moo féeté woon ñépp kaw. Moom

mu ngi daan sant Faal ci geño ak ci meen. Man naa am ñu tann Dammeel fu dul geño mbaa meenum Faaleen. Waaye loolu su xewee li koy waral moo di fullay waaja ak faydaam ak tabe gu mu tabe. Yii yépp ñiy tann daa na ñu ci bàyyi xel.

XIV - LAWAX

Ni nga xamnee noonu la ab lawax wara mel laaj na ñiy tann xam ko bu baax. Su ñaar dee xëccu pal gi warna ci ñoom ñaar ñépp ñu bokk nekk ay Jaambur, mbaa ay bummi mbaa ay beñ jéem. Su ñu bokkee lu ñuy nekk ñiy tann dellu seet seen jikkó ak nu ñuy àtte ak kenn ku nekk ci ñoom ñaar nooy jëfandikóo su mbir nee këtt ne jonn. Lii doy na tegtal ci ne tann ba ñu daa tann nekk na tann bu set wecc. Loolu terewul nguurga nekk ndono ci bu amee ku ko wara donn.

XV - TÈRUB ÀTTE BI

Kajoor nekkoon na juróomi tund : bokk na ca ganjóol ak Njaambur ci bëj Gàннаar ak Ngéet ca penku ak Sañaxoor ca digg Kajoor ak Jandeer ca diggante sowu ak Siin. Su ñu tannee Dammeel dafa wara séddale fa saasa ndombay tànk yu mag yi ba ku nekk xam foo féeté. Waaye ci geenu xarñub XVII Dammeel joxe na ndigël ci ñu tekki ndombay tànk yooya takkal ko ñi cosaanoo ngàllo te féeté ci kër buur.

XVI - DOXALINU TUNDI KAJOOR

Garmi yi ak Jaambur yi seen cër ci doxal àtte yi mu ngi yem ci tund yi. Ndaxte tund yooyu seen àtte bàŋqaas la woon yu ñu féeitale ak garmi yi walla kàngam yi. Su ko defee ñu jélé ay ndigël ca kaw tey jottali lépp lu am solo kilifa ya ca kaw.

XVII - COPPITE GI CA KAJOOR

Ay soppiku xew na ci nguuru Kajoor ci xaaju ñaareel bi ci xarñub XVIII ba ci jeexital xarñub XVIII. Bokk na ci li waral soppiku yooyu xew ci àtte yi njaayum jaam. mu metti mi ak ndëng gu metti giy dox ci àtte yi. Ndax bu jëkkóon yéf yi gënoon na fee maandu, waaye nguur gu bees gi bundxataal na nit ñi.

XVIII - GIS-GISU BAADOLO CI DIGGANTE TUBAAB BI AK LAT JOOR

Sunu settantalee nekkinu baadoolo yi ci biir xeex ab Lat Joor ak Tubaab bi di na nu gis ne baadolo féeité wu ñu woon fenn ci ñaari wàll yi. Ndax bépp jafe-jafe da leen di xañ seen jàmm ak seen salaam, teg ca li ñu nekke woon ak ceddo yi ci siif ak moyaal ak faagaagal ak jàngoro yu dëkk te tas. Benn pexe donj la baadolo amoon ngir mucc ci Lat Joor ak ay ceddoom moo di gaddaay, ndax ñoom dañoo fas ne Lat Joor aaruleen, nekkul woon seen

jàmbaar. Looloo tax ba nekk ci ñoom di fexe nu muy fekke ay bokkam ca sowu jànt ngir mëna làqu ci kaaraangey Tubaab bi. Ci loolu kon baadolo yi dañu ne woon siiw Tubaab bi nangu réew mi ci loxoy ceddo yi nga xamne nekke lu ñu fi woon lu dul seen bopp.

XIX - LAT JOOR AK MBOOTAYUG LISLAAM GI ËMB SENEGÀMBI

Su fekke ne baadolo yi ñu ngi wuta mucc ci Lat Joor, di daw ngir moom seen bopp, loolu mooy tekki ne xeex ab Lat Joor ak Tubaab bi ñi ci doon jariñu ñoo di sang yi ak ceddo yi daan lokki. Xeex bi kay nekkoon na xeexu sang yi ci kaw baadolo yi. Rax ci dolli Lat Joor demoon na ci ba bëgga sàmp aw raayam ci kaw Raayam Senegàmbi wi nekkoon raayam bennoo wi manoona dékku Tubaab bi. Ci ag gàttal Lat Joor lu mu jii téwul amu ca soxla ak lumu mana doon moo xam mbooloo la mbaa Lislàam.

AS LĒF CI LEERAL

Dàkkantalu Dammeel mu ngi jógé ca ba Lamam Decceefu mi ñu dàkkantal baayam NJOOGU jëkkóona Leli fuli fakk buuru Jolof ci xareb Danki foofa la Lama siiwale njott gi Kajoor jot boppam ci nooneelug Jolof. Keroog la jaamburi Kajoor ne Laman Decceefu dàmm na la leen yee woon ca Jolof. Ci misaal deg gi leen daan jam dàmm na, booba lañu ko dàkkantale Dammeel.

*Néeg yii ñooy falu ci waa Paaléen : Kër Cee Yaasin,
Kër Cée Ndeela, Kër Cee Yala.*

Ci gis-gisu Seex Ànta gëstukat bu mag boobu mooy xamuñu ci moom lu bari. Waaye UWGADU nee na ñu mooy cosaani yaayi Deccee fu Njóogu Faal. Nee na ñu yaayam mu nga jógé UWGADU ca Péeyu GAANA, sooñaan neg seen cosaan soosela, Gelawaar cosaanam séeréer la ca Siin Saalum, Doroobe cosaanam pël la mbaa Tukulóor; Beeñ nag bokkal woon ci néeg yi daa falu, waaye ñi wara falu ñoo fa daa jël soxna ngir baaxantal, loolu moo ko boole ci néeg yiy falu. Lat Sukaabe Yaasin Faal moo jox boppam dàkkantalu Géej ngir ragal aw turam réer ci biir turi baadoolo yi. Li waral loolu moo di maami Lat Sukaabe naar yi ñoo ko dàqee woon ca tàkkal dex ga mu dem dëkk ca xeru géej ga.

Ci nii ko Seex Ànta waxee Lat Sukaabe Yaasin Faal doomam warul woona falu, waaye njàmbaar ak xamnee ñoo jotale doomam Dammeel Maysa Tenda ci nguur gi ci 1719 ba 1748.

TUR AK DÀKKANTALI BUURI KAJOOR

Deccéefu Njóogu - 1549

Amari Ngóone Sobel

Maa Sàmba Tàkko

Ma Xurayja Koli

Biram Mànga

Daaw Demba

Maajoor (1)

Biram Yaasin Buubu

Décce Maram

Maa Faali

Ma xurayja Kumba Joojo

Biram Penda Ciloor

Décce Calaw

Lat Sukaabe

Maysa Sukaabe

Maysa Tenda

Maysa Bijigé

Maawo

Biram Koddu

Maajoor (2)

Makoddu (1)

Biram Faatim Penda

*Amari Ngóone Ndeela
Kumba*

Birima Fatma Cub

Maysa Tenda (2)

Birima

Makoddu (2)

Majoojo

Lat Joor Ngóone Faal

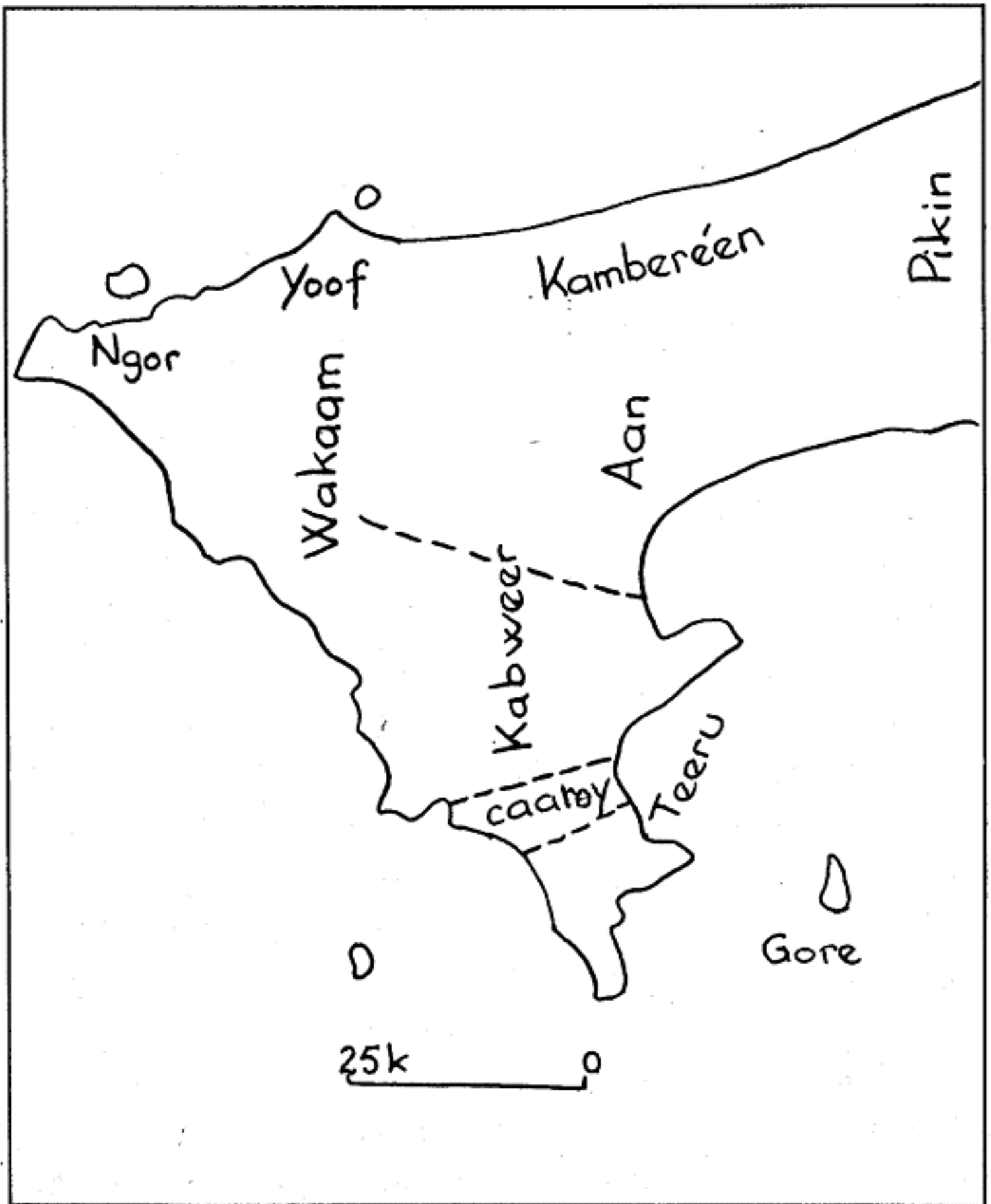
Lat Joor Ngóone Faal

Sàmba Yaasin Faal

Sàmba Lawbe Faal

Bari aan na bu ñu fekkee turu wolof mu ànd al (Ma) ci misaal : Maa Joojo ak Mafaal léeg-léeg mu taq ci tur wi léeg-léeg mu bañ cee taq. Li waral (Ma) booba moo di jeexitu Lislām ci turi wolof yi, ndax (Ma) mu ngi jógé ci Mumadu.

Nataal : Réewu lébu

Buntu VII (juróom ñaareel)

LÉBU GI

Ci ag gàttal

Li gëna siiw ci wax yi dëppóo na ñu ci Lébu yi ñu gi bawoo Gàннаar. Nee na ñu am jaxax lañu diggante wolof ak Séeréer. Ñu nga dëkkóon ca tàkkal dex ga ca fu ñiy wax Kas-Kas ak Njum, foofa lañu jógé jaar Jolof def fa ab diir jàll Kajor toog fa lu neexe Yàlla. Waaye ba ñu yeggee ak xat ak ay jalgati dañoo daldi gàddaay jëm sowu jànt booba la ñu egsee Jandeer foofa lañu mujj waaye bañu fa yàggee suuf sa dooyatu leen, ñu mujj tasaaroo : yii giir aw sowu be yegg Kabweer, ñii wàcc fii Kunun nekk léegi, ñii jublu fii ci géej gi dal di sanc Tégéej ak Bàrñi. Toxu-toxu yooyu li muy tegtale moodi Lébu yi masu ñoo muñ nooteel. Fuñu leen nare gétëne ñu gàddaay. Mànkoo woon na ñu dal ci kaw Dammeel Amari Ngóone Kumba ba muy doora falu ci 1790 ba 1809 ci njiitu kenn ci sëriñ sa jógé woon Kokki, Maasàmba Jóob Kenn la woon ci sëriñ soosu. Moom mu

ngi wàccoon ca Caddéem ca kër Taagooli Xari Mbeng. Góor gi Taagooli gis na ci ganam jikkó yu rafet ak fas yéenée jaxasoo ak nit ñi, mu daldi koy may doomam (Ngóone Mbeng) yaayi Jal JÓOB njiit um ña lánkoon ci kanam Dammeel. Kon nag Lébu yi masu ñoo deññ di fexe ca jamono ya sèriñ sa da we woon (Paloo) ak (Pir) ca beneen Dammeel Jekkoo, ñu aw sowu jànt ci njiitu Maxtaar Maamur Jóob.

Masu ñoo deññ di tabax ay tata ngir bañ Dammeel bett leen. Kabweer lánk mooy seen baax, rawante naak sèriñ sa. Ci loolu lañu nekkoon ba Dammeel Birima Fatma Cubb^{aku} ei 1809-0832 moom moo leen jox seen bopp ci njiitu Jal Jóob mi jot lébu yi.

Moo jëkk nekk Sèriñ Ndakaaru, moo taxawal nguuru Lisláam gu melni ga woon ca Almaami Fuuta ci 1776. Seen doxalin nii la meloon : péncam Jaambur ak péncam Jaambur pénc. Nii lañu digaale woon : (1) Sèriñ Ndakaaru (2) Ndey-Ji-réew ak Ndey Jaambur (3) Jaraaf ak Saltige ak Imaam (4) Boroom dëkk mbaa boroom pénc.

Sèriñ sa takk na ñu ab xare ci njiitu Maxtaar Maamur Jóob ak Amadu Faaxujja ak Sèriñ Kokki ak Madun Mbay te gëna siiw ci Sèriñ Ñomre. Xare ba munga xewe woon Paloo beneen ba ca Pir ginaaw ba la ñu daw dem sowu jànt.

I - LÉBU GI

Neexaayu lébu gi ca yooya jamano ak yombaayu dund ba ak dundin bu dëppóo ak doxalin bu jox bépp nit jàmmam ak teraanga ja mu yellool moo def Kabweer dalub jàmm bu amul fenn.

MELOKAANU DUNN BU

Dunn la bay xuus ci lëgg mi, ay tund moo ko wër, beeñ bu nooy te raffett moo ko lal. Garab yu réy kër yu yaatu te féex, garab yoo xamne dégg na nu te fekke lu bari ci xew-xewi jamano. Kuy tukki soo rombee garab yooyu su la péex ma téyéwul raffetaayu baraloo man na laa yàggal, kéemaan la ci taar. Sowu jànt gépp mànkoo na ñu ci ak nak ndendam. Turam nag mu ngi ko jélé ci benn tukkikat bu tudd Dinaas JAAS, moom waa Purtugees la. Looloo ngi xewe woon ci 1444.

II - LÉBUYI NJAXAS LAÑU

Lébu yi am njaxas lañu diggante wolof ak Séeréer.

Lii dina gëna dëggu sunu xoolee ci seen aada yi ak seen dundin ni ñuy baye ak seen làkk. Seenug bokk gën naa leer ci seen tur yi : Jonn ak Fay ak Ngom. Nee na ñu Lébu yi ñu ngi bawoo ooda ci Gànnaar te neenañu yit

ñoom ak Séerээр si ñoo fa nekkoon ci gën jaa raffeti dëkkin.

III - KAL CI DIGGANTE LÉBU AK SÉERÉER AK TUKULÓOR

Daw nooteel moo jële Lébu yi ca běj Gàннаар, ba mu ko defee ñu jaxasoo ak yeneen xeet yi. Nii gàddaay aw Fuuta Tooro fa sës ca Lag de Geer. Looloo ngi xewoon ci xarñub XII ba XIII. Dëppóo na ñu ci ne Kas-Kas ak Njum Lébu yi ñoo ko sancoon. Am na beneen dëkk bu tudd Njum ci wetu Lag de Geer.

Rax si dolli Lébu dañuy kal ak Tukulóor yi ak Séerээр si. Waaye duñu kal ak Wolof yi.

IV - GÀDDAAYUG LÉBU YI

Lébu yi nekk na ñu ca Fuuta ba xarñub XV jeex, mooy yemook congom Diniyaŋkooba ca réew ma. Booba fekk na ñu jógé Lag de Geer ca xarñub XIII ndaxte Naar yi ñooleen mayul fu ñu yakkee seenug nàkk.

Booba lañu jublloo Jolof ngir làqu. Bañu fa jógée làqu ji nañ Kajoor toog nañu ca Kajoor ak jàmm ba xarñub XVI. Waaye ba nu dàqèe ña mujjóon ca réew ma ñu fekk si ñi jiitu woon mu xat coono ya juddu ak tiis ya te loolu waa Kajoor daawu ñu ko def seen gan.

V - LÉBU YI YEGSI NAÑU JANDEER

Lébu yi ñëw na ñu Jandeer, mooy seen dal bu mujj.

Loolu mu ngi xewoon ca xarñub XVIII booba la ñu sañcee seen sañc bu mujj. Waaye xëccóo yi jeexagul. Ki gëna siiw ca njiit ya moodi Jal Jóob, mooy njiit mi jëkka jox Lébu yi seen bopp. Lébu yi sañcoon nañu ay dëkk yu bari ca li wër déegab Tanma : bokk na ca dëkk yooya Mbeeram Calaan ak Tóor ak Caddéem. Dëkkóon na ñu fa ak Séeréri Noon yi ci jàmm. Waaye ba ñu fa yàggee tool ya xat na ci ñoom. Ca booba la am ci ñoom ñu toxu jëm penku foofa lañu sañc Kunuun ak TĒŃĒĒJ ak BÀRÑI. Amoon na ñu jublu woon tànk, booba benn dëkku Soose moo fa am bu ñuy wax Colom.

VI - DĒKKU LÉBU BU JĒKK CI JĒLĒGU AFIRIG

Colom moo jëkk ci dëkku Lébu yi ci jëlég bi mu ngi nekkoon diggante Kër Masaar ak Yëmbël Ginaaw bi la ñu sos Mbaaw gu mag ak gu ndaw. Amoon na ñaari mbooloo yu jublu woon ca jëlég ba fa ñuy wax Sumbéjun.

VII - NJOTOOG LÉBU YI

Mbootaayug Lébu yi yëngal na ñaari nguuru Dammeel yi làmboon sowu jànt ci jamono Amari Ngóone Kumba diggante 1790-1809. Dammeel bi ñëw ci gannaaw

am ñu di ko wooye Birima Fatma Cubb 1809-1832 moo jox Lébu yi seen bopp. Kon góor gu ñuy wax Taagóoli Xari Mbeng mi di njiitu caddéem. Moom moo dalal Sëriñ Sàmba Jóob may ko doomam Xari Mbeng mu am ca Jal Jóob Sëriñ Ndakaaru bu jëkk. Moom la Lébu yi santoon mu tabax tata ngir fànq cokkaas yi Kajoor daa cokkaas.

VIII - XĒCCÓO DIGGANTE SĒRIÑ SI AK CEDDO YI

Sëriñ si xiir na ñu waa Kajoor ci kaw Dammeel Amari Ngóone Kumba ca at ma mu faloo. Looloo sulli xëccóo ba diggante sëriñ sa ak ceddo ya. Jekkoo na ñu sëriñ sa ca Paloo ak ca Pir ñu daw jublu sowu jànt ci njiitam Maxtaar Maamur Jóob ci 1790. Looloo tax waa sowu jànt masu ñoo deñ di séentu songam Dammeel. Looloo tax it ñu sant Jal Jóob mu def lépp lu mu laaj ngir aar réew mi ci Dammeel. Looloo waral songam ceddo yi, Lébu yi jóg dajeeg ñoom ca Lofe diggante Mbijam ak Tayba waaye songoo ba amul solo.

IX - DIG WU BEES WI

Ba jàmbari Lébu yi jógée lofe seen xel dem na ci fagaru balaa leen Dammeel di bett. Si noonu la ñu tabax tata joo xamne beroon na sowu jànt ci wàllu bëj Gànnay, tata ja mu ngi jaaroon ci Lañs Bernaar. Dammeel songaat na waaye amul ndam mu dellu. Ñu defaat tata ñaareel ba, ñatteel ba, ñeenteel ba, ça booba la ñuy doora am jàmm ju

sax. Bi buur bu ñuy wax Birima Fatma Cubb faloo jox na Lébu gi seen bopp. Booba la diggu Kajoor ak sowu jànt ca, siis ga moom garab la gu nekk diggante CAAREY ak MBATAL ba yegg YOOF ca tefes ga ca waañu Aali SÀMB.

Su ko defee dig wi mujj mu ngi jaar ci diggante déeg bu ñuy wax yonni ak Mbëbës.

X - NGUURUG LÉBU YI CI DIINE LA TEGU

Si noonu la nguurug lébu yi sosoo, booba ñu ngi tollu ci 100 000 ciy nit. Ñu tànn Jal JÓOB jox ko dàkkantaly Sëriñ Ndakaaru. Ca booba la néegub Jóobéen taxawale baatu Lislam ci biir Lébu yi. Ci loolu la nguur ga nekke nguuru Lislam goo xam ne sëriñ saa ko jiite, ñu roy ko ci nguuru Almaami ca dex ga. Ñaari nguur yi ñu ngi daa sukkandikoo ci Alquraan ak Sunna.

XI - DUNDIINU LÉBU YI

Dundiinu Lébu mu ngi tegu ci seen dundiin ak cosaanu néeg yi. Bu ko defee ñu ngi nekk ñaari mbooloo : giirag Sàmb Jun gi nekkoon ca sowu ba giirag beeñ gi nekkoon ca bëj Gàннаar.

Waa Sàmb Jun nekk na ñu juróom benni xaaj, waa Beeñ nekk na ñu ñetti xaaj. Bépp giir amna tur wu mu siiwe.

XII - SÀMB JUN

Waa Sàmb Jun ñoo dalloon ca Jëlég ba daldi fa sànc ay dëkk bokk na ca Yoof ak Wakaam ak Ngor. Seen njiit mu ngi santoon MBENG moom mu ngi féete woon Yoof. Ñi sant GÉY ñoo nekk Wakaam : kaam turu garab la, ñi sant SÀMB ñoo nekk Ngor : ñoom ñooy xonx bopp ak waneer ak jaasiraatu.

XIII - WAA BEENĀ

Ñoom ñooy Lébu yi sosoo seen dëkk ca beeñu bég Gànnar ca tefes ga ñu faf di leen wooye turu dalba. Waa beeñ ñooy : Sumbaar ak xaagaan ak Dombur ak CIICOOF ak YUUR ak AAY.

Doom yu juddóo ci ab séy dañu leen di jox turu néeg ba (geño), ci misaal NDÓOY mbaa MBENG mbaa JÉEN mbaa SÀMB..., waaye nak da nañu ci dolli seen turu yaay ngir tegtale cosaanal yaay ja. Léeg-léeg ñu gis Lébu bu yor turu wolo mbaa turu tukulóor mbaa turu Séeréer : GÉY, JÓOB, JUUF, FAY, MBAY.

XIV - DOXALINU RÉEW CI LÉBU YI

Réewu Lébu yi mu ngi daan doxe ci xaaj bu jëkk bi ci xarñub XIX ba dikkug Tubaab bi. Péncu Lébu yi moo

daan doxal réew mi, moom nekkoon na ñaari xaaj :
Péncum jaamburi Ndakaaru ak jaamburi pénc.

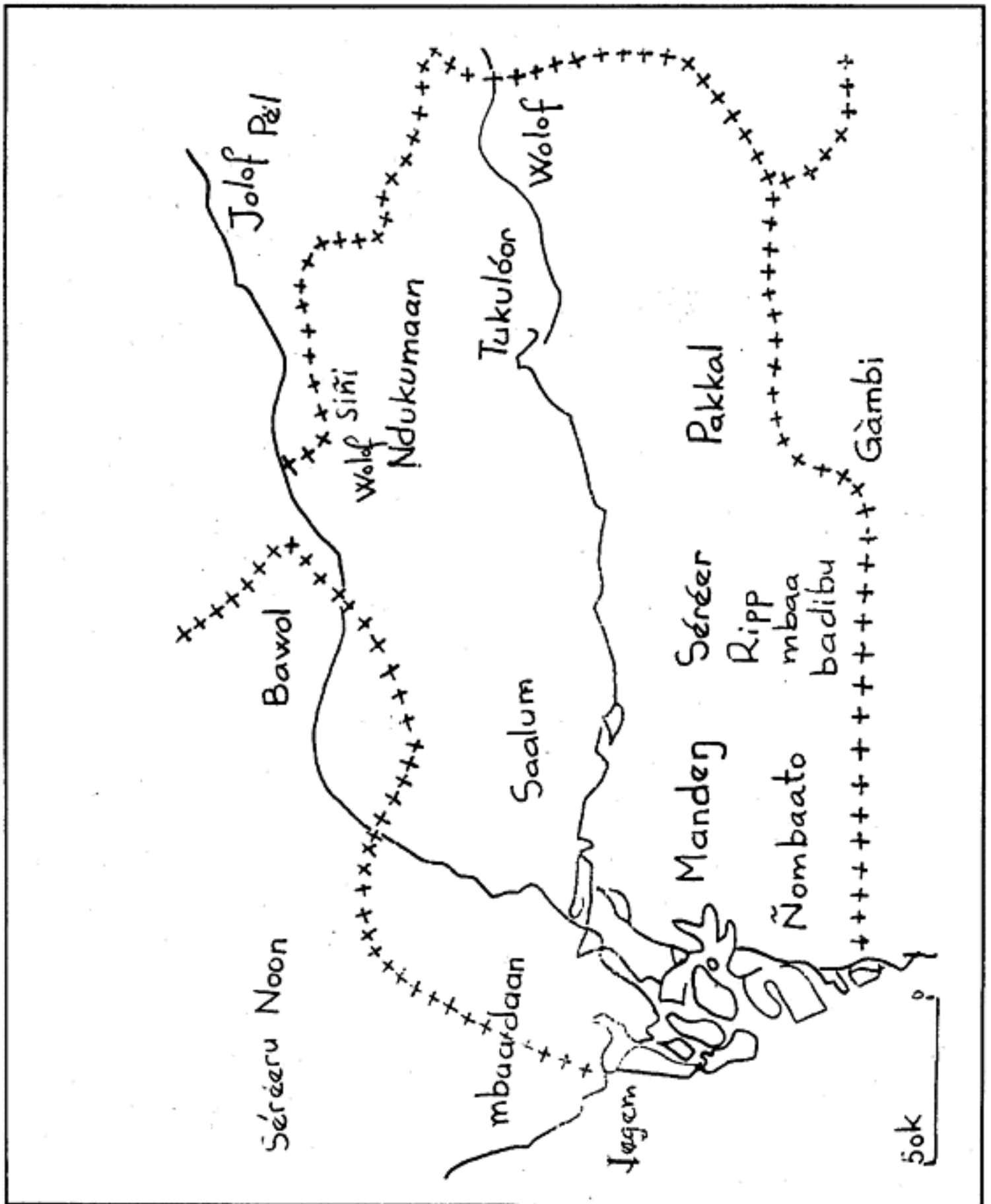
Njiit yi dana ñu nekk ñaari xaaj : bu jaambur yi tànn
ñooy sëriñ Ndakaaru ak Ndey-ji-réew ak Ndeyi-jaambur.
Xaaju ñaareel bi Sëriñ Ndakaaru moo koy tànn, boobu xaaj
mooy JARAAF ak SALTIGE ak ILIMAAN gi nga xamne
mooy doon XAALI ji.

Si ganuaw bi sëriñ Ndakaaru bàyyi na lenni
taxawaay yi ci loxo Jaraaf ak Saltigé ak Ilimaan. Waaye bi
Farañs ñëwée ci réew mi ndombay tànk yooyu yépp mujj
nañu nekk turu kese.

XV - ILIMAANU JUMAA

Ilimaanu Jumaa nekkoon na njiitu diine ak àtte bu
màgg. Mbiri diine amoon na solo lool ci dundiinu Lébu,
ndax ñoom ba ñuy doora ñëw da ñu daan jaamu xëram ak
sàmp ay xàmb. Sëriñ sa def na ñu luñu man ngir nit ñi
dugg ci diine Lislàam te àtte woo Sariyaa. Waaye ba léegi
diiney maam am na ñu ay desit. Ba tey am na ay meen yu
am ay tuur. Waaye lenni jigéen ak li ëpp ci góor ñi sori na
ñu lu aju ci xëram.

Nataal : Siin Saalum

Buntu VIII (Juróom ñetteel)

SIIN-SAALUM

Ci ag gàttal

Màbba Jaxu BA mu ngi juddu ci 1810 ci Rip, Sayxu Omar TAAL moo ko dénk jiitu yoonu Tiijaan ci Senegaal. Loolu mu ngi xewe ca Kaba Tóoki ci 1846. Màbba moo jeexal nguur Mànden ci Rip ganaaw ba mu rayee seen buur Jeeri BA MARÓON ci 1861. Booba lañu ko wooye Almaami Rip. Li ko taxoona jóg moo di : aar baykat yi ak dox diggante ceddo yi ak nit ñi ak tasaare diine Lislam ci Senegàmbi. Looloo tax Màbba Jaxu def lumu man ngir dajale jullit yi ci ñaari gox ngir jàнкуwaante ak tubaab bi. Dimbalina Makoddu ci kaw Sàmba Lawbe FAAL ci Saalum. Ginaaw ga mu ñaareel ci Kawlax Farañs nangu na taxawaayam ci Rip ci 1864. Ba Lat Joor amee jafe-jafe ci kanam Tubaab bi ca Loro dawé na fa ànd na ak mbokkam Alburi NJAAY ak seenub lël ñëw wàllusi. Lat Joor ànd ak Faraas ci Bawol ak Kajoor ak Jolof. Looloo tax mu bind

Fedeerba leetar ne ko : "xaw ma lu la dugal ci mbiri Jolof ak Kajooraak Bawol ak Siin ak Saalum". Ci 1867 la song Buur Siin Kumba Ndóoféen Faamag. Ba yaakaar jéexee ca xare ba Lat Joor ak Alburi NJAAY sàqi na ñu, bàyyi Màbba ca xareb Somb, foofa la ^{Màbba} ~~Mab~~ des moom ak doomam.

I - SIIN SAALUM

Fa mu nekk gox yii ñoo ko wër : Kees ak Njaarém ak réewum Gàmbi ak géeku Atalantig ci diggante bëj Siin ak sowu jànt. Gox la bu bari ndox, bari ag joor ak àll yu nangu mbay. Ñaari réew yi amoon na ñu ci seen biir ay gox. Ndukumaan ak Kungéel ak Pakaaw ak Rip ak Lageen ak Ñombaato.

II - WAA SIIN-SAALUM

Séeréer si ñoo dëkke woon ca diggante bëj Gànnar ak sowu jànt ci xeru géek gi ci fi nuy wooye FASNAA ak SÀNGAMAAR ci Mbóojéen ak Juwaalo ak Faajut. Dexug Saalum gi gudde 20 kilomeetar mu ngi jaar ci àll yi romb Jokkul ak Gañig-Séeréer si ñoo dëkké Saalum ak Tukulóor ak ay wolof, ci li ko jàpp Kawlax ba Kafrin ca bëj Gànnar ba Ñooro-Rip ca bëj Siin. Ndukumaan mu ngi nekkoon ci wàllu ndijoor ci dex gi, daanaka moo moom boppam ci nguug Kungéel. Amoon na yeneen gox ci wàllu càmmoñ : Pakaaw ak Mandaag ak Rip ak Lageen. Soose yi ñu ngi dëkkoon ñombaato.

III - GÀDAAYUG SÉERÉER

Wér na ci téere yi ne Séeréer si ñu dëkkóon Fuuta Tooro waaye ba nguuru Gaanaa gu mag ga daanoo waa Muraabituun yi egsi na ñu Fuuta Tooro ñu indiwaale dundiin wu tegu ci diine Lisláam, fekk na Séeréer si daawu ñu nangu wuutéeg seen pas-pas. Looloo leen taxa gàddaay dem Jolof waaye jafe-jafe dikk na ñu far jàll jublu ci diggante bëj Gànnáar ak sowu foofa moo di Siin-Saalum seen dal bu mujj.

IV - DIKKUG SÉERÉER SI AK SEENUG DAL

Séeréer si daje na ñu ak Mànden yi jóge woon bëj Siin ca réewi Gaabu. Mànden yooyu ñew na nu ci xeru géej gi ngir njënd ak njaay ñook waa géej gi ak Tubaab bi. Mbaa book dañu doon wut fuñu làqu seen buuri réew. Ak lu mana xew képp ku dem Kabweer mbaa Sàngamaar di nga fa gis seeni jeexit. Neenañu Lébu yi ñoo leen jële Kabweer. Manees na gis seeni jeexit ca Jaxaaw.

V - DÈKKALE DIGGANTE XEET YI

Mànden ak Séeréer ak Lébu ak Pël ak Tukulóor, xeet yii dëkk na ñu ci gox yu yaatu yu wër ndox mi. Mànden ñoo nekkoon bëj Siin Nombaato ak Rip ak Kolaar. Lébu ñoo nekkoon ci bëj Gànnáar Bawol-bawol yi ñoo

nekkoon ci penku, foofa la ñu daje ak Séeréer si ñu nekk mbaalo njaaféen.

VI - GELAWAAR CI RÉEWU SÉERÉER

Gelawaar mooy néeg bi daa falu ci réewu Séeréer. Li ëpp ci ñoom ay xarekat lañu, ñu ngi jóge ci Mànden yì jóge woon Gaabu ci xarñub XIV. Su ñu toppee seen cosaan dañu leen fekk ñu bokk ca giiri Gelawaar yu màgg ya ca Sudan ca Ségu ak Kaartaa ak Saayeel. Dañu leen fekk ñu tasaaroo ci sowu Afirig ngir xàccoo yu bari yu dem ba tasaare seen réew. Soo dee seetlu Mànden yì mbooloo mu tuuti lañu.

Waaye ñu dogu lañu ci taxawal seen nguur ca na mu leen jubóo, seen yoon ci waa réew mi. Séeréer sa ay jaambur lañu, waaye nag amu ñu nguur gu yilif réew ma. Looloo tax Mànden yì mëna jot ca baatu réew ma.

VII - MANSWAALI JONN MAANE

Mansa Waali Jonn MAANE moo sos Amsell péeyub réew ma moom moo fa dëkk ak ay xarekatam. Mu bàyyi way xaralaam ca Faajut, dal di bàyyi ay surgaam ca Jong Juwaal. Siin moo jëkk Saalum, looloo ngi xew ba Mbegaan NDUUR ñëwée. Moom la ñuy wooye Waagaan FAY, moom moo daaneel Aali Baani njiiti diine la woon ci Tukulóor yì. Sëriñ boobu ku amoon baat la ci Saalum. Noonu la Séeréer

duggée ci nguuru buur ci ndimbalu xeexkatam ya. Gelawaar yi yilif na ñu réew ma juróomi xarñu.

VIII - DUNDINU SIIN-SAALUM

Màndenj yi ak Sééréer si bokk ñu aw dundin waaye Màndenj yi bi ñu yilifee Sééréer si soppi wuñu seen dundiin. Sangi Màndenj ya ñoo di Gelawaar ya, doomi buur ya ñoo ca topp, ñi gëna ràññaku topp, jaambur ya door ca topp. Su ñu waxee baatu gor ñi ceddo yi ñu ngi ci biir ak jaamburi buur yi ak baykat bi ak way xarala yi ak xarkatu matt bi ak tegg bi ak defarkatu dàll bi ak waykat bi. Jaam yi daanañu nekk ñaari xaaj : Dawal jàpp ak jaam yu ñu nënd.

IX - SANGU MÀNDEJ YI AK SÉERÉER SI

Gelawaar ñoom ñooy néeg biy falu, ci seen biir la ñuy tànn buur. Nguur ci ndonob meen lay doxe. Waaye doomi buur ju nekk gor-benn-tànk du donn nguur gi feeg seyaatul ak doomu sang yi. Su fekee doomi buur ju nekk gor-benn-tànk du donn waaye amna ab cër bu mu wara yilif ca dëkk-dëkkaan ya. Gannaaw doomi buur ya jaamburi buur yi ñëw, ñoom ñooy ñu ràññee ku ñi. Duñu falu waaye ci ñoom la buur bi tànn Jaraaf yiy nekk diggante nit ñi ak buur.

X - ÑIY DAAN SEEN DOOLE

Am na ci seen biir ay baykat ak ñu xereñ ak ñuy ñaan léeg-léeg : ñi ëpp ci ñiy daan seen doole ay baykat la ñu woon. Ñoom daa na ñu boole ak càmm ak mbay. Way xereñ yi ñoom li ci ëpp ci seen biir la nuy deñcante. Waaye ñiy ñaan léeg-léeg dañuy ràbb. Terewul ñu nekk ay gor yu set wecc. Li ëpp ci li ñuy def mooy xumbal ci xew yi rawatina ak bu seen géer xewlee. Su kenn ci ñoom faatoo daawu ñu ko suul ci suuf waaye ñun ko daa def ci lëmam guy. Foofa la aada yi tollu woon.

XI - DOXALIN AK ÀTTE

Siin ak Saalum ñaari nguur lañu yu bokkul àtte waaye nag seen doxalin ya ñoo niroo. Seen ñaari buur yi ñoo bokk benn tur, BUUR. Su fekkeene nguur ug Buur Siin teguwul ci mbind nu mu ko neexe rekk, Buur Saalum moom li ëpp ci ay àtteem dina ci diisóo ak ñi ko tànn. Daana diisóo ak jaam yi ci këram.

XII - ÑIY DOXAL

Ñii ñoo daa doxal : boroom ndomboy tànk yu mag yi :

- 1)- Njiitu Jaraaf yi njiitu Farba biir kër, Jaraaf bëkk-néeg.*

2)- *Njiitu gox yi Saax-saax, Jaalige, Saltige, ñu mujj ñii ak njiitu dëkk yi ak Jaraaf yi, ñoom la Buur di diisóol Buur Siin amoon na ci biir gàngooram ñu koy wottu ak ñi koy way, ku ñuy wooye Faae mooy njiitu nji way Buur. Ñoom dañoo sës rëkk ci Buur.*

Am na ku ñuy wooye Bisit moom mooy reeloo Buur.

XIII - XĔCCÓO DIGGANTE MBEGAAN NDUUR AK TUKULÓOR

Mbegaan NDUUR def na lumu man ngir jot ci nguur gi.

Looloo ko boole ak sëriñ Tukulóor bu ñuy wooye Aali Baani, sëriñ bii amoon na baat lool ca Kawóon ak as lëf ci Saalum Péeyu sëriñ ba nekkoon na ca tàkkal dexu Saalum ca wàllu càmmenñ fa sës ca dunu Kawóon, Mbegaan NDUUR mu nga dëkkóon Tiicoofaal tax ko sori Kawóon. Def fa lu mu man ngir jekkoo sëriñ ba, waaye jotul ci moom, Yàlla moo ko jëlal boppam. Noonu la beneen sëriñ bu tudd Seex Jatara Tàmbeedu donne nguur ga. Moom la sëriñ Aali Baani daa diisóol.

XIV - MBEGAAN NDUUR DAJALE NA SAALUM

Mbegaan NDUUR jëkkóona JATARA ca xeexu Ngabi, booba la dàqee Tukulóor yi daldi def boppam Buuru

Saalum bu bokk ci Gelawaar. Noonu la noote buur yu ndaw yi ca Ngabi ak Ndukumaan ak Kaymoor ak Mandaak ak Jiloor ak Genig ak Lageem ak Jokkul. Mu daldi soril buur ya, teg fa doomam ak ay xarekat am.

XV - MAALIG BA GĒNA SIIW CA MÀBBA JAXU BA

Màbba Jaxu BA mu ngi juddóo Rip walla Baadibu mu ngi bokk ci waa Fuuta Tooro ci Senegaal.

tukulóor yi ñoo dajaloo tànn ko ci 1860 mu nekk Almaami. Mu song buuru Màndenj ya daa jaamu xërëm, noonu la nangoo Rip, def Pawooskoto muy péeyam, mu soppiko tuddéeko Ñooro ci Saayel, booba la umbee song Saalum gannaaw ba Sàmba Lawbe FAAL daanoo ci Saalig ci 1861.

Màbba jot na ndimbal mu jógé ci Màkka ci 13 oktoobar 1863. Booba la songee tataay Kawlax ci 1863.

Dammeel Makku dee na mook Sàmba Lawbe FAAL ci 1864 booba la Màbba wéetée nguur Saalum.

XVI - MÀBBA JAXU LOTTAL NA TUBAAB BI

Ndawal Farañs li nangul na Màbba Jaxu ak lamaameen ci Saalum ak Badib. Màbba Jaxu Bàyyiwul la mu nekkoon ci jéema dajale xaaj Senegaal, Lat Joor dimb li na ko ci loolu. Noonu la jublío Mbàkke ak Jolof, foofa la

walbatikoo dellu rip àndag yéené dellusi ngir dal ci kaw Kajoor. Waaye ndawal Farañs la ñuy wax Pine Laparaad dal na ci kawam ci 1865 ca Pawooskoto sës ca Ñooro. Ci xare booba Màbba Jaxu lañu jekkoo waaye bu yoon jeexul waaxusil des na. Màbba songaat na ca Cuufaaf ci 1867 ca fa sës ca Kawlax ak lël bu mat 2000 góor. Foofa la Màbba gaawe felees kilifag lëlu Tubaab bi. Ci xare boobu la Màbba Jaxu jekkoo ba kilifag lëlu tubaab ya des fa.

XVII - LAT JOOR SÀQINA

Màbba Jaxu BA xuus na ca biir Siin ci 1867, booba mu ngi ànd ak Lat Joor. Booba Buur Siin Kumba Ndóofeen moo fa nekk. Waaye am na ku déey Buur Siin songma Màbba Jaxu nar. Buur Siin def na lépp la ca war ba ñu dajee ca Som ci juróomi waxtu ci suba ba juróom benn waxtu ca ngoon la Lat Joor sàqi. Booba yég na ak jekkadi muy ñaw, foofa fa la bàyyi Màbba moom rekk ca xare ba.

XVIII - DAANUG MÀBBA JAXU BA

Màbba Jaxu daanuna ca Somb moom ak doomam ak doomu baayam Maamu Ndari BA. Mbokkam moo ko wuutu waaye manu la dékku Buur Siin Saajuk MBÓOJ.

Looloō tax Maamu Ndari yem ci Rip donḡ. Ci 1887 la Sayeer Mati bett Buur Siin daldi lakk Kawóon, lokki dëkk yu ndaw ya ko wër. Waaye kilifag lëlu Farañs moo ko fa

dàqe mu làqu ji Gàmbi. Ci noonu la Saalum dellu ci loxo Gedel MBÓOJ mi yor réew ma 17 at moo déggóo ak Tubaab bi ci 1891.

TURI BUURI SAALUM

Fóodé JUUF 49 buuru Saalum moo ko wéeyal

1. Mbegaan Nduur (1495) 20 at	15. Ama Faal-Faal (6)
2. Yer Ñoxor Ndonj (7)	16. Ama Juuf-Juuf (6)
3. Lat Menge Jileen Njaay (23)	17. Sengaan Kewe Njaay (30)
4. Sàmba Lombor Njaay (4)	18. Lat Cilor Ndonj (4)
5. Seeni Jeme (3)	19. Mar Siga Sekk (2)
6. Lat Ciloor Bajaan (9)	20. Biram Xuraja Sekk (2)
7. Wal Buni Jileen Njaay (8)	21. Ndeen Njaay Biigé (19)
8. Malewtan Njaay (45)	22. Mbaan Juuf (7)
9. Sambaar Jóob (2)	23. Mbaa Jogob Njaay (7)
10. Biram Njéemé Kumba Njaay (23)	24. Saandeene Koddu biigé Ndaw (2)
11. Ndeen Ndene Njaay Maróon Ndaw (2)	25. Sengaan Jogob Mbóoj (7)
12. Ambaan Jamel Njaay (6)	26. Ndeene Jogob Mbóoj (2)
13. Wal Jojo Njaay (9)	27. Sengaan Jogob Mbóoj (7)

14. <i>Amadu Koddu Njaay (35)</i>	28. <i>Sengaan Degen Njaay (10)</i>
29. <i>Sandeene Koddu Faal Ndaw (9)</i>	40. <i>Faxa Faal (7)</i>
30. <i>Biram Njéemé Ñaxana Njaay (16)</i>	41. <i>Ñaw Mbóoj (5)</i>
31. <i>Makumba Jogo Mbóoj (7)</i>	42. <i>Saajuk Mbóoj</i>
32. <i>Ndeene Ñaxana Njaay (7)</i>	43. <i>Gedel Mbóoj (17)</i>
33. <i>Biram Xureyja (6)</i>	44. <i>Simon Njéemé Juuf (3)</i>
34. <i>Ndeene Mbaru Njaay (1)</i>	45. <i>Njéemé Njiomon Ndaw (3)</i>
35. <i>Bale Njóogu Ndaw (28)</i>	46. <i>Ndeen Jogob Juuf (1)</i>
36. <i>Bala Aadama Njaay (3)</i>	47. <i>Simon Ngoy Juuf (10)</i>
37. <i>Soose Biigé Njaay (7)</i>	48. <i>Xuri Coro Juuf (16)</i>
38. <i>Kumba Ndamba Mbóoj (4)</i>	49. <i>Maawo Coro Juuf</i>
39. <i>Sàmba Lawbe Faal (5)</i>	50. <i>Fóode Ngóone Juuf (2)</i>

TURI BUURI SIIN

Maye Koor JUUF moo ko wéyal

1. <i>Maysa Waali Maane</i>	19. <i>Sel Laba</i>
2. <i>Asi Fay</i>	20. <i>Juma Ñaan</i>
3. <i>Waagaan Kumba</i>	21. <i>Ñoxo Baay</i>
4. <i>Waagaan Masa</i>	22. <i>Gejo Baal</i>
5. <i>Waagaan</i>	23. <i>Mbisaan Jóob</i>
6. <i>Juma Jen</i>	24. <i>Waa Mon Ndong</i>
7. <i>Silman Mboboor</i>	25. <i>Jen Kes</i>
8. <i>Jingati (moo sos Jiganoor)</i>	26. <i>Buka Cilaas</i>
9. <i>Bukaso Fay</i>	27. <i>Wal Joojo Ñaan Kumba</i>
10. <i>Jogoy Ñilaan Juuf</i>	28. <i>Deey Sano</i>
11. <i>Mbegaan Nduur</i>	29. <i>Lat Suka Sano</i>
12.	30. <i>Wal Joojo Ñilaan</i>
13. <i>Juma Màngaan</i>	31. <i>Biram Paate Njaay</i>
14. <i>Jéen Ñaan</i>	32. <i>Sàmba Lam Duudu</i>
15. <i>Jokkel Farde</i>	33. <i>Waa Sila Kumba Saanjaan</i>
16. <i>Waa Mbisaan</i>	34. <i>Biram Paate Yande</i>
17. <i>Géej Njaay</i>	35. <i>Waa Koddu Ñilaan Fay</i>
18. <i>Jokkel Laba</i>	36. <i>Lat Ñilaan Sàmba</i>

37. *Lat Suk Fa Ñaan*

38. *Biram Paate Kumba Njaga*

39. *Buka Cilaas Mbotel*

40. *Njaga Ñilaan*

41. *Amaat Kumba Mbóoj*

42. *Amaat Juuf Ñilaan Fay*

43. *Kumba Ndóofeen Famaag*

44. *Salmon Fay*

45. *Amadi Baro*

46. *Makke Koddu Njaay*

47. *Jaligi Sira*

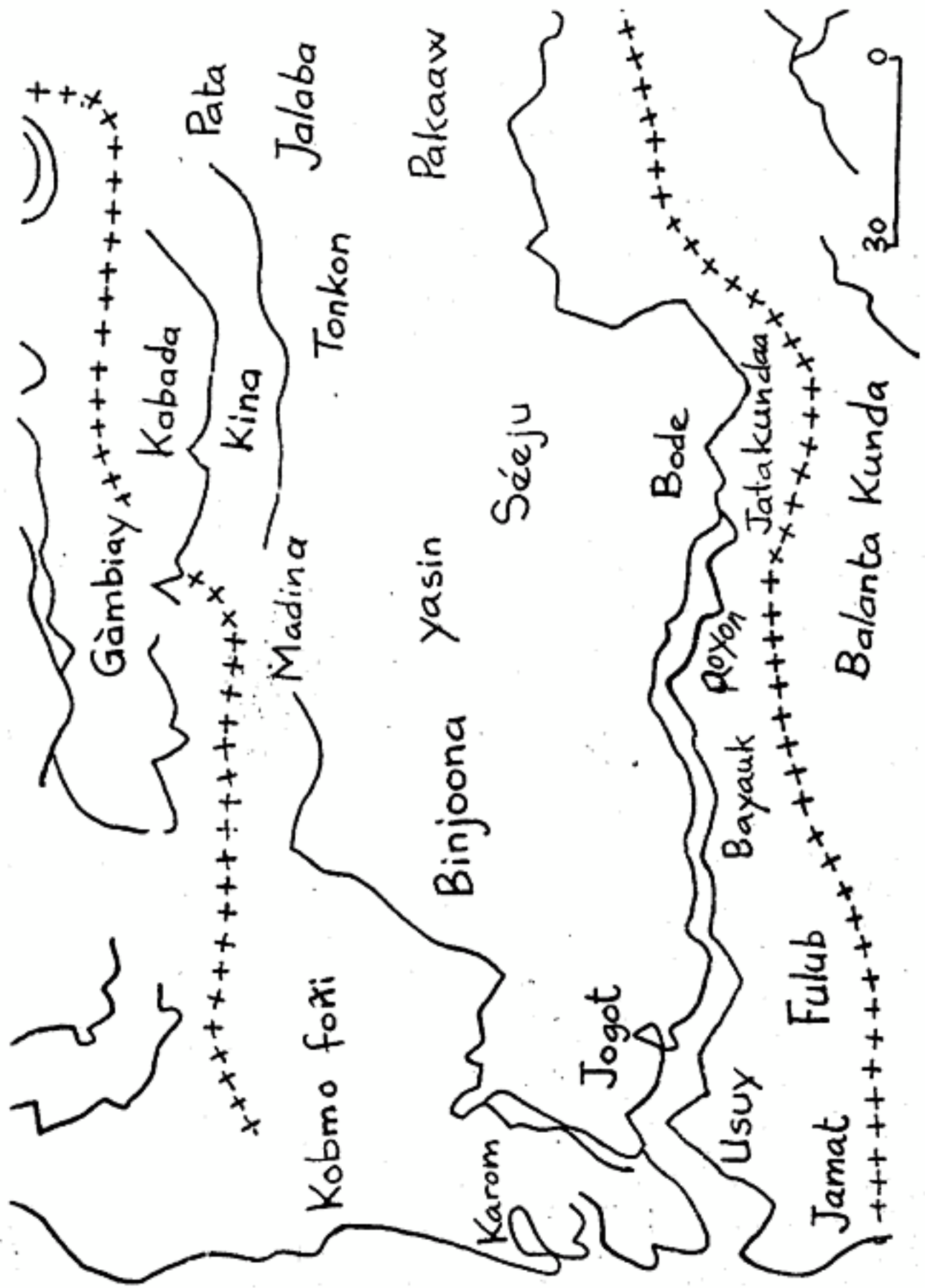
48. *Ñoxo Baay Simonj*

49. *Mbàkke Ndepp*

50. *Kumba Ndóoféen Juuf*

51. *Juuf Maye Koor 1924*

Nataal : Kaasamaas gi ci digg bi

Buntu IX (juróom ñenteel bi)

**JAMMAARLOO BI CI KAASAMAAS
AK GÀMBI**

Ci ag gàttal

*Deesna fekk ñaari xeeti jàmmarloo ci Kaasamaas :
bu jëkk bi diggante xeet la ci Balant ak Joola ak Mànden.*

*Bu ñaareel bi jàmmaarloo la bu ñu teg ci yoon xare
ci njiitu kilifay diine yi ci Lislàam. Ña ca gëna siiw Fóode
Kabaa DUMBUYAA. Am na ci ñoom ku egg ci sos nguur,
koo ka mooy Alfa Móoló, doomam ju ñuy wax Musaa
Móoló Balde moom ku xumbóon la, moom moo dàq
Mànden yi ci Gaabu, moom moo àndoon ak tubaab bi ngir
yaatal nguuram, moom ci boppam bokk na ci ñi daaneel
Mammadu Lamin DARAAME, ak Sunkari Yeeri KAMARA,
ak Fóode KABAĀ, waaye Musaa Móoló BALDE mujj na
xam la waraloon kilifay réew ma lànk ci kanam tubaab bi,
bëggóona nangu réew mi. Ba Musaa Móoló xamee ne*

tubaab bi du mbokk te booba xam ko wees na la daldi genn jublu Gàmbi foof fa la faatoo ci 1921 ca dëkk bu nuy wax Kisir Onda.

Sunkari Yeeri KAMARA

Sunkari Yeeri KAMARA mu ngi juddu ci 1820 ci benn néegu Mànden bu gàddaaye woon Pakaaw. Moom mu ngi bokkoon ci àndandooy Màbba Jaxu BA. Sunkari mu ngi nekkoon ci dëkk bu ñuy wax Móori Kunda. Moom moo gawoon Sééju ci 1872 ci ginaaw xareb Sàndeñeeri ànd na ak Fóode Kabaa ñu song Balant yi ci 1876.

Ginaaw songum ñaareel ^{md} ~~ba~~ gaw na Sééju ci 1887, foofa la ko ñaari Farañse dàqe Jaak Maar ak Dotts ci 1887 booba la ca génné daldi dëpp jëm Tuubaakoto, mu ngi faatu ci 1900.

Fóode Silla TURE

Fóode Silla TURE mu ngi juddóo ci Guñjur ci Gàmbi ci njalbéenu xarñub XIX. Taal na jjaar ci kaw ñiy jaamu xëram ci Kombo def na ko yit ci kaw joolaa yi. Sos na fa ñetti tata ngir baña génn ci xuppéelug Àngele yi. Ànd na ak tubaab bi dal ci kaw Ibaraayima Njaay ci 1888, songaat na Joolaa yi ci 1891 réeróo doxoon na diggantéem ak Àngele yi ba tax mu gaw Batirs, waaye dàqe na ñu ko fa ci diir bu gàtt foofa la dawé làqu Kaasamaas. Foofa la ko Farañse ya

jàppe ci 1894 daldi koy deñci Kajoor foofa la faatoo ci diir bu néew.

Ibaraayima NJAAY

Moom doomu baayu Pàppa NJAAY, la ganaaw ba mu songee Fóoñi nekk na ca ak Joolaa ya làqu woon na ko tata waaye, farañse yi mujj na ñu toj tata ja ci ndimbalu Fóode SILLA, ci noonu la Ibaraayima NJAAY faatoo.

Alfa Móoló

Alfa Móoló cosaanam Pël la, turam dëgg-dëgg moo di Móoló Igo. Moom mooy baayu Musaa Móoló. Alfa Móoló kenn la woon ci jàmbaar yi lànkoon ci kanamu Mànden yi.

Fóode Kabaa DUMBUYAA

Moom mu nga juddóo gumbasel ci Bundu ci 1820 mu ngi bokk ci Jaaxànke yi. Baayam mu nga dëkkóon ca Kirawaan. Moo nootoon Jiimaaraa ak Karmana, songoon na yitam Wuli. Baayam bóom na nu ko ca Kirawaan loolu ay xare yu bari topp na ca ci kaw Pël yi, ba tax ñu xawa fátte jàmmaarloo bi ak tubaab bi. Fóode Kabaa song na Soona ak Belmad ak réewu Balant yi ci 1876, ca la jógé daldi song Kabada. Daldi samp tata ca Karantaba, Musaa Móoló moo ko fa dàqe mu làqu ca Medina ci 1877 ngir jëflante ak Fóoñi ak waa Baynunk la ko dale 1877 ba 1878

ba Farañs m̀ankoo aakimoo. ^{fafa} Diggantéem ak Farañs yàqu na ci weeru Màrs 1901. Looloo tax Faraas ak Àngalteer m̀ankoo ak Musaa Móoló dal ci kawam. Fóode Kabaa dee na ci biir tataam ginaaw xare bu yàgg te metti.

Nii la xare bi saxe woon dakk lu xawa mat xarñu ànd ak dayo metit ngir li ci tubaab bi boka. Waaye jàmmaarloo Joolaa ak Balant yi ci kanamu tubaab bi moo gënoona metti yépp. "Waa waaw su dul woonag fonk gu ma fonk doomu aadama kon ma bind turu jàmbaar yii ci su ma deret waaw ndaw^x jaadu wul ñuy boka daa ju ñu leen binde, ñook seeni noon".

Maa ngi tudd lenn ci turu jàmbaar yooyu : Giñaabo SAANE mi tubaab yi bóom ca Siliki ci 1906 moom lañu duppée daara ju mag ja ci Sigicoor.

Beneen jàmbaara ngii moom la ñu wooye buuru Fulub mu ngi nekkoon ci kalibi moom mooy dëgg-dëgg jàmbaar, ndaxte moo tannoos sànni boppam ca taal ba ngir baña déggóo ak tubaab ba, looloo ngi xewe woon ci 1903. Kii beneen jàmbaar la bu tudd JAAMAAN ca Karowaal daa na ñu ko wooye Fóode Kabaa, taxaw na ci kanam Farañse bi ak Àngele bi taxawaay bu amul fenn ci diggante 1904 ba 1909.

Ci ag gàttal waa Kaasamaas ak seen ñaay yooyu ak seen dëkk-dëkkaan yooyu ci wetu dex gi, jànkuwante na

ñu ak gën jaa boni ngannaay : bomb, kënu, abiyon, ci ñu yorul ludul seen jom, seenug bëgg seen réew, kenn daawu fa xàmme jigéen ak bootaayam, moo xam tungaar la moo xam doom la, Fii la deret amee solo ! Fii la réew mi siggée, taxaw faj gâce !

I - KAASAMAAS

Kaasamaas mu ngi ci pénkub sowu, ci bëj Gànnaru Gàmbi ak Gine Bisaawo ak ca bëj Siin.

Guddaayam ëpp na yaatuwaayam ñetti yoon. Turam mu ngi ko jële ci buuram KAASA mi bokk ci giiru Baynunk ak ci dexu Mànsa mbooleseen nekk Kaasamaas ga ca kaw mooy Koldaa ak Welingara li ëpp ca ña fa dëkk moo di Pël yi ak Fulaadu yi. Li dëkk ci digg Kaasamaas (Séeju) ñooy Mànden ak Pël ak Balant ak Joolaa ak Tukulóor.

Kaasamaas gi ci suuf (Sigicoor ak Biñoona ak Usuy) li ëpp ca ña fa dëkk ñooy Baynunk ak Mànden ak Mànjaag ak Mànkaañ.

II - JUDDUB MBOOLOO YU WUUTE

Ba giir yiy doora dëkk jógé bëj Siinu Gàmbi nekkoon na ñu mbooloo yu déggó, ñu ngi daan wuyóo ci turu Jaamat, mujj na ñuy wooye tur woowu waa Fulub don, ñooy ñi dëkk ci diggante tundu Toks ak Usuuy. "Baatu

Joolaa ci làkku Màndenj moo di mépp mbindéef mu ñu mëna gis". Joolaa yi ñàkk na ñu seenug bennoo ba ñu gàddaayee ba seddaloo ay mbooloo yu wuute booba lañu xéyee nekk ay mbooloo yu wuute.

III - FÓODE KABA DUMBUYA

Jàmm nekkoon na ci lu gëna bari ci xarñub XIX, bokkoon na ci li ko waral jote bi sax dakk diggante Màndenj ci njiitu Fóode Kabaa Dumbuyaa ak Joola yi ak potoxlu gu Faraas potoxlu ci diggante dëkkandoo. Fóode Kabaa DUMBUYA mu' ngi juddóo ca bëj Siinu Bundu ci Gumbasel. Baayam sëriñ bu mag la woon, moomit dundam am na ay jafe-jafe. Bi Fóode Kabaa DUMBUYAA jublóo sowu jànt dal na ci kaw ñaari njiitu Fulaadu Alfa Móoló ak Músaa Móoló, ñoom ñaar ñoo ko jekku waaye jot naa nangu Kiyaan foofa la samp Am Lambam ca Madiina ci 1882.

IV - NARMÉELUG LĒLU FARAAS

Fóode Kabaa DUMBUYAA dugg na ci xëccóo mook Faraas ci suufu Fóoñi, kilifag Faraas ga fa nekkoon jox na Fóode moomeelug Kian ak Fóoñi ci 1891, waaye am na ab xaaj bu bokk ci Fóoñi bu lànk ne du mook. Soldaaru Faraas yi may na ñu loxo Fóode, waaye waa Faraas ñarmeelu na ñu ci kanam dëkk bu ñuy wax Sijaan. Ginaaw loolu Faraas ak Fóode déggóo na ñu ci ay kàddu ci 1893 ba Fóode wara

teggi loxoom ci Fóoñi su ko defee Faraas warlul ko at mu nekk 5000 ci xaralisu Afirig.

V - DAANUG KIYAN

Kiyan desoon na ci loxo Fóode Kaba Dumbuyaa waaye lànk na ñu ci 1901 noonu la xeexub Madina tàkke ci 23 màrs ci atum 1901. Faraas moo jekku ci xare boobu, ba ñu yegg ci naan Fóode dee na. Looloo tax ba Mànden ñàkk manooreem ak baatam. Booba la kiliftéefu Kiyan toxoo dem ci loxob Faraas.

VI - KAASAMAAS GA FÉETE KAW AK CE DIGG BI

Nii la ñu séddalee ña fa dëkkóon :

Pël yi ñoo ëppóon ci wàllu penku, Mànden yi ñoo nekkoon sowu, Balant yi ñoo féeté woon ci bëj Gàннаarub sowu, ca penku Adayaan ci waar wu sew wa leeru réeruma. Balant kundaa mu ngi leroog dexu Kaasamaas ci diggante Baynunk ci wàllu sowu ak Mànden ci wàllu penku. Li ëpp ci balant yi dugg na ñu ci diine Lislàam.

VII - TUKULÓOR YI CI KAASAMAAS

Tukulóor yi ñu ngi jógé Fuuta Tooro ci fu ñuy wax Dimat, jëkkóon na ñoo dëkk ca penku Saalum, waaye ab xiif moo leen fa dàqe ñu jàll ba dikk Kabada ca wàllu ndijoor ca dexu Gàmbi, looloo ngi xewoon ca xarñub XV.

Sos na ñu fa ay dëkk, bopp na ca : Njama kuta ak Kanton mii nekkoon péeyu kilifa. Lànk na ñu baña ànd ak Mànden yi ñu tànn ànd ak Pël yi dal ci kaw Fóode Kabaa Dumbuya. Noonu lañu def ba téyé seen bopp. Tukulóor yooyu ay Tooroobe la ñu woon, yeggoon na ñu ci ak am solo toppatoo gu ñu amoon ci mbiri diine ak jàng Alquraan.

VIII - MÀNDEJ YI

Mànden ñu xamoon lu ñu bëgg lañu, ñu ngi dëkkoon ca penku Joolaa ya diggante dexu Kaasamaas ak dexu Sunguru nguru ci Booje ak Yaas ak Pakaaw ci bëj Gànnar ci wàllu Unkudo, ci wàllu bëj Siin ca Sundbel maado ak Brasu. Booba jamono Mànden yi ñoo nootoon waa Fulaadu ci wàllu penku wi ba 1867, booba nag la Fulaadu takku ngir lànk nooteelug Mànden ci njiitu Alfa Móoló ak Musaa Móoló.

IX - PËLI KAASAMAAS

Tund wii fàqe ci nguuru Mànden gu mag ga ci xarñub XVI. Diggante Mànden ak waa Fulaadu jàmm rekk moo fo jaaroon. Loolu nekkoon na lu tollu ci ñetti téeméeri at yoo xam ne Pël yi ñoo moom seen bopp. Waaye ci jamono jooju daanaka amuñu woon benn taxawaay bu am solo, xanaa sàmm ak xare ak xarala, waaye Pël yi dañu mujj lànk ci xarñub XIX tuuti lu jëkk dikkug Farañse bi.

X - BENNOOG PËL YI

Daanaka Pël yépp am nañu lu leen boole ci anami niroo ci gisin ak waxin ak yorinu koom-koom.

Man naa am dañoo bokk menn maam mu ñu jógé, mbaa bokk dañoo yàgga dëkk ba tax ni dëkkóon ci digg Kaasamaas. Ba looloo waral niróo gi ci seen biir. Soo leen dee xool di nga leen fekk ñu nekk ñetti mbooloo : cosaani tund wa, ñoom ñooy Yolo Foro, ñi bokk ca Masina. Ak Yolo Jado, ak Yolo Fuuta ñu nga jógé Fuuta Jaloŋ. Pël yi jógé Gaabu (Yolo Gaabu) ñoom ñu ngi jógé gine Bisaawo.

XI - LÀNKUG PËL YI CI NJIITU ALFA MÓOLÓ

Màndenŋ yi daawu ñu genn ci am at ludul ngir ñaari mbir : bund-xataal Pël yi, ak dund ci seen kaw waaye loolu xalset naa deñ ba mu sampee ñet ci seen njiit ya : Kóli dimo moom waa Basari la ak Sàmb Ogo moom waa Jalalaba la ak Móoló Igo moom mu ngi bokk ci Solo Bali, cosaanam Sudaŋ la. Moom nekkoon na abdanna bu siiw, demoon na ba jekku Màndenŋ yi looloo waral dàkk antalug Alfa.

XII - CONGI ALFA MÓOLÓ

Pël yi nangu na ñu Jalalaba ci njiitu Alfa Móoló ak ci ndimbalu Tukulóor yi dëkk Kabada. Song na ñu yit tata

ba ca Amdala ca péeyu Kikota Susuma mi daa àtte Mànden ak Fulaadu. Mujj na lakk tata ja, booba la Alfa Móoló dawee làqu ci benn ñaay by fa jege woon, foofa la tollu di joxe ay ndigël ba Alfa Ibaraayima ca Fuuta Jalon jox ko ndimbal. Dàkkantale na ñu ko Alfa ngir réew yu bari yi mu ubbi ci 1874. Jàmmaarloo na ak Fóode Kabaa Dumbuya ba tasaare tataam ca Kiriwaan ci 1878. Mokkal na yit gor ña doon bañ te Sàmba Igo jiite woon leen, ca far reyye Sàmba Igo ca Kamako. Alfa Móoló jàmbaraari fàkk tèdd jooju mu ngi faatu ci atum 1881.

XIII - MUSAA MÓOLÓ (1881-1903)

Waa Fulaadu am na ñu niit mu bees ci taxawaayu Musaa Móoló doomi Alfa Móoló. Bi mu jógée dal na ci kaw ñi lànkoon, daldi samp péeyam Anduna. Nijaayam Bakari Demba sanc Koro, magam bu ñuy wax Dikóri sanc Ñooro Bala, rakkam beneen sanc na ca Medina.

Musaa Móoló deggóo na ak Faraas ngir yaatal nguuram, booba la songe njiitu diine bu ñuy wax Mammadu Lamin DARAAME ci 1887. Song na yitam Fóode Kaba ci 1901.

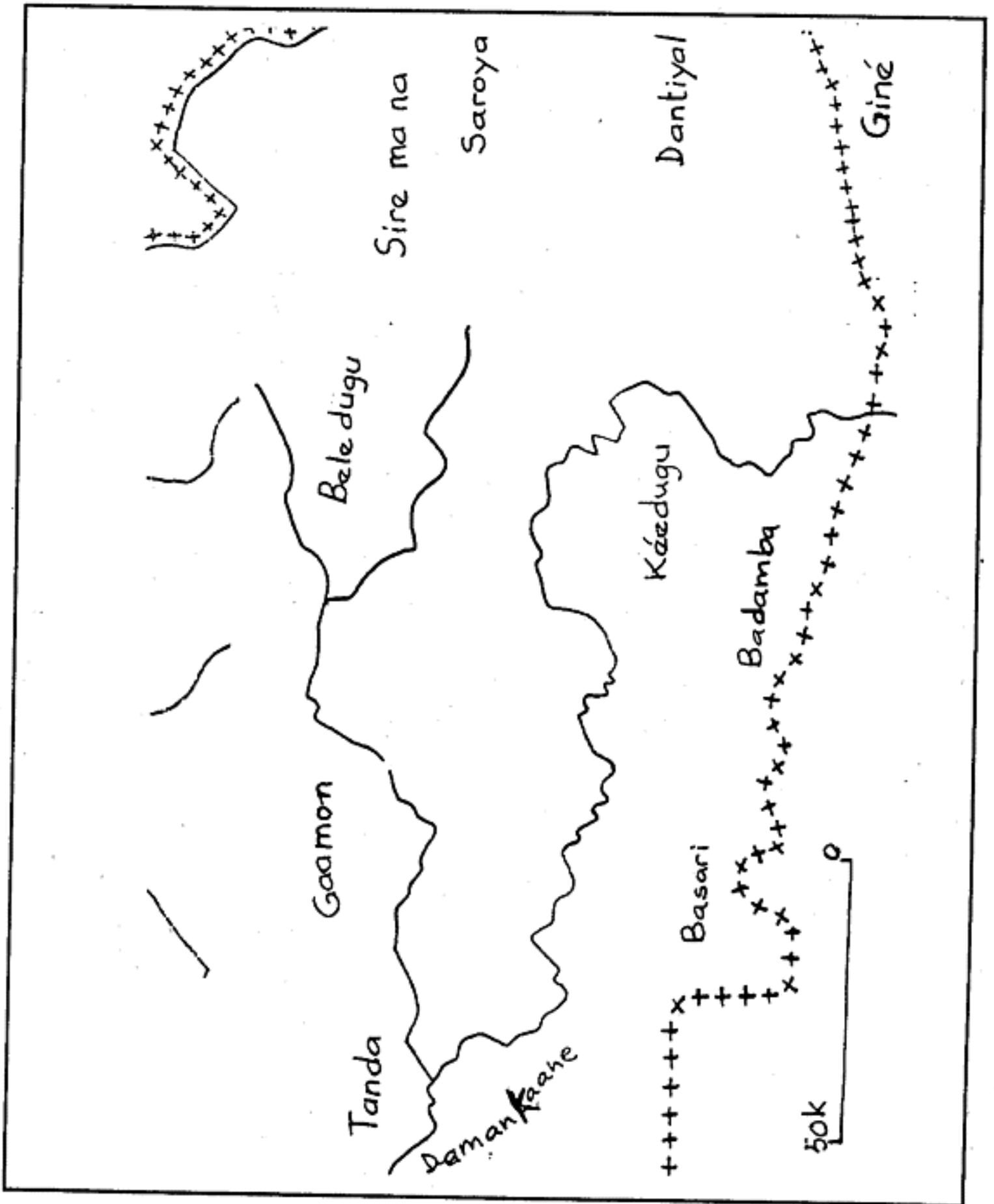
XIV - NGUURU MUSAA MÓOLÓ

Faraas jox na Musaa Móoló ay ngànnaay yu bari ak ay soldaar ngir xeex ak ay mbokkam (Dikóri) ak Bakari

Demba, ñoom ñaar dañu doon jéema lànk. Musaa Móoló song na beneen njiit bu tudd Bakisi ca Ambadalo, Bakisi nekkoon na àndandoob Ceerno Ibaraayma mu Fuuta Jalon.

Ginaaw tàng bopp gi nekk ci Musaa Móoló, daa na siif aka lokki alali tund yi ko wër. Looloo tax kilifag Faraas gi mu faraloo mujj na jàmbu kó, ngir song ko ci 1903, looloo tax Musaa Móoló mujj daw làqu ji Gàmbi bàyyi tund yooyu ak ay xeexkatam. Tund yooyu ñooy Patako ak Gimara ak Masi Babo.

Nataal : Gaabu Gàmbi

Buntu X (Fukkéeel bi)

GAABU

Ci ag gàttal

Li ëpp ci ñiy bind askanale na ñu booloog Gaabu ci kuñuy wax Tirimaxaan Tarawore Gaabu nekkoon na benn ci nguur ya nekk ci nguur gu mag ga woon ca Maali. Am na ñu ne Tri Maxaan Tarawore mu ngi bokk ci waa kër Koli Tenjala ñoom ñoo bokkoon jamono. Man naa am bàkku Maxaan Tarawore wu siiw woowu moo sos nguuru Manderen jëm sowu jànt. Li ëpp ca réew ma ay Baynunk ñoo ko dëkke woon ku fa dem di nga gis seeni jeexit. Manderen ñoo fa dàqe ña fa cosaanoo ñu gàddaay jëm sowu jànt, waaye soppi wu ñu dundinu waa réew ma, toxolañu Péey ba (Birikaama) ba ci xarñub XIX. Giir yu bari gàddaay na ñu jëm sowu jànt. Gaabu des na ci nguuru Maali gu mag ga ba xarñub XVI, booba la mujj nekk nguur gu mag gu moom boppam ci geenu xarñu boobu. Ñaaco mooy néeg bi doon àtte Gaabu ci wàllu baay buur bi mu ngi daan sant Saane

mbaa Maane. Daan na jox galag nguur Masina ci jëmmi jamono, waaye mujj na moom boppam. Nekkoon na nguur gu mag gu mat 45 ci ay nguuraan yoo xam ne ceddo ya ñoo leen yilifoon. Li ëppoon ca nguur ya Manderen ya ñoo fa dëkkoon, waaye amoon na lenni Pël ak yeneen giir. Waaye ay ñaayoo xewoon na seen diggante ba looloo waral néegub Gelawaar bi ñu jekkoo gaddaay jublu bëj Gànnaar, ñoom ñu ngi jógé Bajara, nekkoon na ñu ci Kolaar fa la ñu tasaaroo, ku ñuy wax Mansa Waali Jonn Maane moom mu nga dem Mbisil ngir noot Siin ci xarñub XIV. Am na beneen néeg bu dëkk Biji ca wetu Jiloor. Gelawaar yi noot na ñu Saalum ci njiitam Mbegaan Nduur ci geenu xarñub XV.

I - GAABU

Gaabu mu ngi diggante Gine ak Bundu ak Sudañ ak Kaasamaas, ci ag leeral : Ginee ko féeté bëj Siin, Bundoo ko féete bëj Gànnaar, Sudañ. Féeté penku, Kaasamaas ko féeté sowu.

Dees na fekk ci biir Gaabu Ñokolokoba ak kee dugu ak Sirimana ak Dantila ak Badamba ak Basari. Moom fu néew ay nit la, bokk na ci xeet ya fa nekk : Pël ak Malenke ak jaaxanke ak Basari, ñu mujj ñii ñoo jëkk ci Gaabu. Neena nu Pël yi ñoo leen fi dàqe woon ci xarñub XI ca ba ñu jógé Fuuta Jaloñ. Nee na ñu Malenke yi ñoo fa dàqe Basari yi ci njalbéenu xarñub XIII.

II - DUNDINU BASARI

Basari yi dañuy séeddóo juróomi pàcc yoo xam ne ak xeete mooleen boole. Pàcc yooyu ñooy : Konaaji ak Basari ak Badiyank ak Tenda ak Bóo Bene ak Tenda Góya? Basari ñoom ñu xër la ñu ci moom seen mbiri bopp, waayé li jëm ci aada mbaa xerëm (Jamlan) ñoom ñéppa bo bakk.

Basari dañuy séddalóo juróom ñaari xaaj : 7 ba 18 ; 18 ba 25 ; 25 ba 30 ; 30 ba 35 ; 35 ba 40 ; 40 ba 45 ; 45 ba 50 ngir yegg ca mbooloo mu ngëna kawé danu koy waaj te xumbal ko lool.

III - MALENKE YI

Sañcub réewu Malenke yi mu nga dellu ca jamono Sunjata ci xarñub XIII, bi ñu njëkk sanc mooy Siyaloa teg ci Sirimana ñi ko sanc ñooy ñi sànt SIISE ci jamonoy Koli Tengala ci xarñub XVI. ñu ngi woon ci fuñuy wax Dantilaa ak Sumaare ak Ñokolo ak Badoon ak Saajogo. Ginaaw loolu benn ci seen mbooloo ñaw na ñooy Danfafa ñu ngi woon Antila, ñoo doon xëccóo ak xaajoog, ñi mujja ñëw ñooy Siisoxo ñoom ñu nga woon Beledugu di xàcco ak waa Sumaare ak waa Siise ñi jóge woon Siyalaa.

IV - SIRAMANA AK BELEDUGU

Nooteelu Sisoxo ci kaw ñi sant Sumaare ak Siise. ñi sant sumaare ñu nga fàddaaye Xaaso ngir naar yi leen di song léeg-léeg ak di siif seen alal, ñu nga sancoon Maa maa koo noo ca bëj Gànnaru sowu Kaosanto.

Ñoom ñoo cosaanoo Beledugu. Ki gënoona siiw ci ñoom mooy Maribajalaa ci xarñub XVII ba xarñub XVIII, moom àndoon na ak mbooloo mu bari ci ay jaam. ñu ngi leen dëkkëlóon ci fukki dëkk ak juróom ñett, dëkk bu nekk tegoon na fa njiit bu bokk ci ñoom.

V - LÀNKU JAAM YA

Waaye jaam ya lànk na ñu, Sumaare sàkkuna ndimbalam ñi sant Sisoxo yebal ñaari doomam, ñoom jekkoo na ñu tuberi njiitu ña lankoon. Ca booba la waa Sumaare neexalee njiitu Sisoxo lu diise ni boppu Tuberi ci wurus. Waaye ñaari doomi Sisoxo dellu wu ñu Tambuk ca seen baay. Ndax seen baay mooleen sant ñu des fa booba la kenn ka ñuy wax Damannan ca Beldugu ñooña fal ko buur, kenn ka ña sant Siise ñoo ko fal buur ci Siyalaa, nguur googu mu ngi tuddoon Siramaana.

VI - NJULLITU KAMARA AK DAABO

Damañan amoon na ñetti doom ak soxnaam su njëkk Gabo Demba. Doom yooyu mujjóon na ñu nekk ñetti ngiir : giiru Siiboya ak Gaabo Maxadina, giiru Sendi ak Gaabo Sandi, giiru Borayama ak Gaabo Boroyama. Nguur ga toxu na dem ci giiru Borayama. Ci xarñub XIX nguur ga toxu na dem benn neek ca Bambuk ngir nu dëkk ca Danfak, ca booba la ñi sant Kamara nekk ay jullit ak ñi sant Baabo.

VII - ÑOKOLO AK BADOON

Nooteelu Keyta ci kaw Sijogo :

Kóli Tenjala indiwaalena ci bëj Siin ñi ñu nara wooye ëllëg Badoon mu bàyyi leen ca Sijogo daldi dàq ña nekkoon Ñokolo ci waa Kamara waaye waa Kamara mujj na ñu dëkk ca Sibikila ba nekk ca bëj Gàннаar sowu ca Badoon booba la ñu moomee seen bopp. Waaye nag giiru Keyta ñoom ñu ngi jógé Ñokolo. Seeni jigéen ñu ngi sant Xusa.

VIII - DĒKKUB BADEMBA

Dëkku Bademba ku ñuy wax Saane mbaa Sano Kali Keyta moo ko sos. Saane xulóo woon na ak ay bokkam daldi jóg jublu ca tundi Fuuta Jalonj ya, jàpp na aw

nit, daldi fay sanc ca Abel tabax fa tata jutë. Saamo Kóli Keyta moom bàyyi na ay sët yu bari yu sant Keyta. Baatu Keyta mooy ku wara donn ci làkku Mànden. Amoon na ci Bademba ay kilifa yu mag, bokk na ca Sakodino mi juddu ci 1859 ca Bandafasi, moom jéemoon na def ay pexe ginaaw ba Alfa Yay dalee kaw seen dëkk, looloo tax mu déggóo ak Farañse bi ba mu fal ko njiitu Bademba ak dëkk ya ko wër.

IX - DAMANTA TANDA DANTA GAMOON

Barabu làqukaay

Ñeenti barab yii ñu ngi ci diggante kaw Gàmbi ak Kaasamaas : bundu moo ko féeté bëj Gànnar, Ginée ko féeté bëj Siin. Gàmbi moo dox diggante Danta ak Tanda, Gamoon mu ngi ko féeté penku.

Damanta ñu ngi ko sos ci xarñub XIX ci loxo Alfa Ñabali moom Malenke buy jullit te bokk ci waa Gaabu ci dëkk bu ñuy wax Maana. Nekkoon na ab Sëriñ bu siiwe mbaax ci bëgg gu mu bëgg réew la dajale Saraxulle yi ak Tukulóor yi gàddaaye Bundu ngir xare ya ak jalgati ya.

X - FÓODE SAAÑA

Ay giir yu sànt SAAÑA dëkkóon na ñu Tanda ci jamono ju mujj jii, ñoom ñu ngi gàddaaye woon ci njiitu Fóode Saaña mi nekkoon kenn ci ñi sellal seen àndadoo ak

Añyo Musaa Siisoxo. Giru Saaña ñoo sos Badi ak Bambaki ginaaw loolu la yeneen néeg yu bokk ci Malenke ñew.

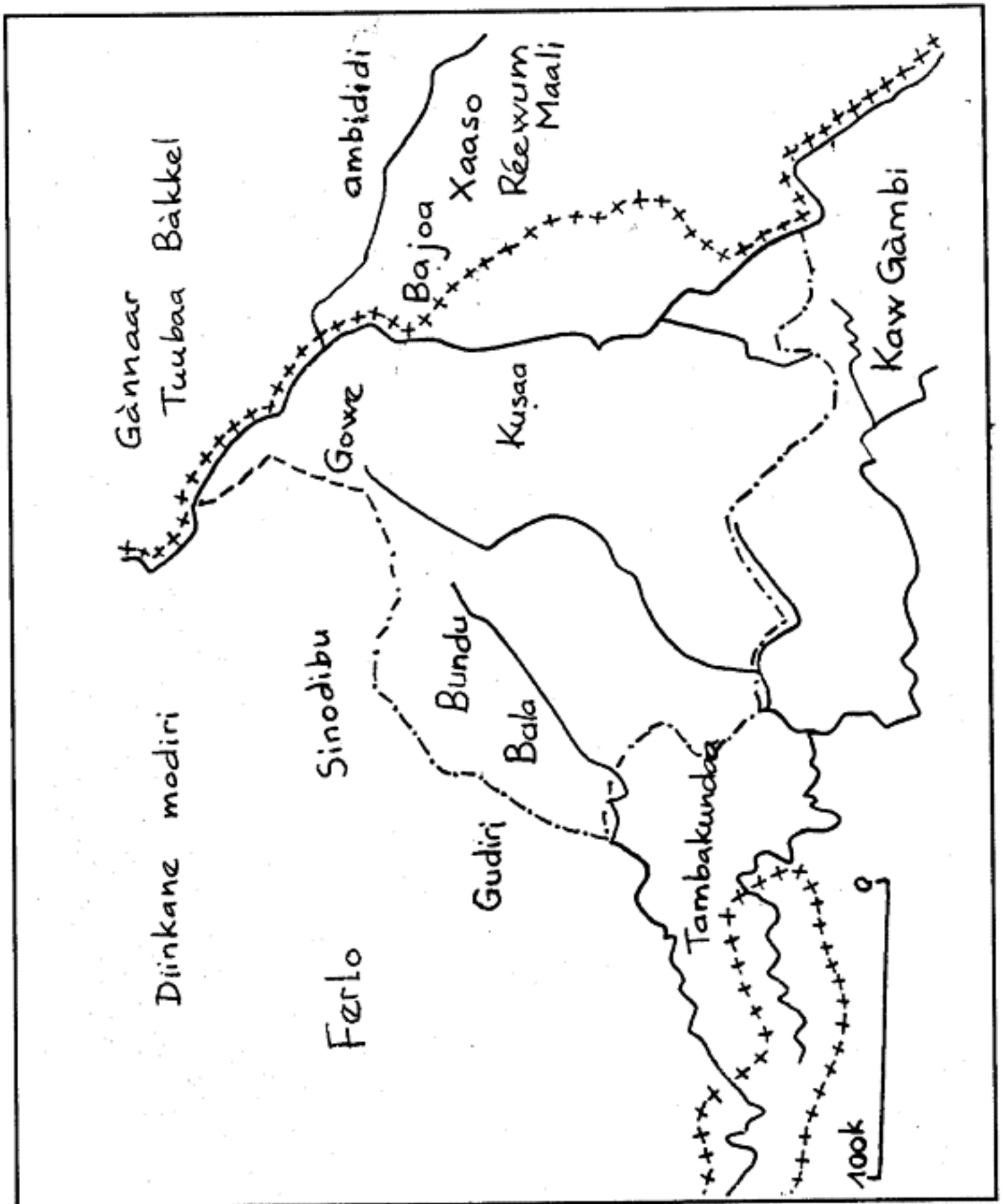
XI - COSAANU KÉEDUGU

Kéedugu ku ñuy wax Salia MBABA moo ko sos ci njalbéenu xarñub XX. Moom jaaykat la woon bu bokk ci xeetu Saraxulle baayam Masire BA moo ko jàppale. Moom mu ngi cosaanoo Jaawara ci wetu Bàkkel, moom mu góor-góorlu ba dajale Ñokolo ak dëkk yi ko wër te ñu daan xëccóo ci seen biir. Kéedugu ñu ngi ko sos ci diggante 1830-1835, Ñokolo desoon na ci loxoy Ñokolo ak sëtam ba 1923.

XII - DÉGGÓO DIGGANTE BËJ SIIN AK FARAÑS

Gox yi nekk ci bëj Siin te sës ci Giné ku ñuy wax Almaami Fuuta Jalonj daan na leen faral di song ak a jalgati. Looloo tax waa bëj Siin déggóo ak Faraas ci 1881 ak 1887 ak 1888, waaye la féetéeg bëj Gànnar moo desoon ci kliftéefu Almaami Bundu ak Bubakar SADA ci xaaju ñaareel bi ci xarñub XIX. Bubakar SADA mii daa na song Gamoon ak Tanda ak Ñokolo, defoon na péeyam ci Fuuta Jalonj. Ci ginaaw loolu la waa bëj Gànnar déggóo ak Faraas ci 1887.

Nataal : Gooye ak Bundu

Buntu XI (fukk ak benn)

GOOYE AK BUNDU

Ci ag gàttal

Li ëpp ci ñi dëkk Gooye ak Bundu ay Saraxulle la ñu ak ay Tukulóor. Ñaari tund yi Saraxulle yi ñoo leen daa faral di yilif, Saraxulle yooyu ñu ngi jógé Sokolo ca bëj Gànnaru Segu. Gajaga moo doon péeyu nguur ga, ba tey ku fa dem daa fa fekk seen jeexit.

Ginaaw Aali BÀCCILI ku ñuy wax Maalig Si dikk na fa, moom sëriñ la woon bu ragal Yàlla, mu nga fekk baax Fuuta Tooro ca fa sës ca Podoor. Nee na ñu baayam Sériif la woon bu siiwoon ca Gànnar. Maalig Si dem na aji Màkka. Dajalena ay Basari ak ay Saraxulle, taxawal ci seen biir nguuru diine guy saytu seeni mbir. Moo def réew ma làqukaay ñeël képp ku ñu bundxataal ba mu gàddaay jógé Fuuta Tooro moo xam Pël la mbaa ku jógé Jolof mbaa Saraxulle ba jógé Jaawara te ñu dàqeleen Kàrta.

MAMMADU LAMIN DARAAME

Mammadu Lamin DARAAME mu ngi juddóo Guñjur ci bëj Siin sowu jànt Kaay ci 1853. Jelna doxalinu Alaaji Omar TAAL, songaat na ca kaw dexu Senegaal, te booba fekk na mu fusanteek Tubaabi kóllare. Waaye nakk jubóo ak Aamadu TAAL terewul mu fexe lël bu mag ngir woote jiyaar, looloo naqari Faraas. Mu ngi nekkoon Jaawara ci 1885, songoon na Bundu, nootoon na Bolibaani ci 1886 ba Tubaab bu ñuy wax Fari dàq ko, ginaaw ba mu ko gawee ay fan ca Bàkkel songaat na ay yoon yu bari. Farandooy Farañse bu ñuy wax Mari nekkoon na yit Jana ca foofa la daa songe réew yi ko wër lu mel ni Siinodibo ak Ñaani ak Wuli Farañse bu ñuy wax FORTAN ak GALIYAAñiÑii gaw na ñu ko ca Jaana waaye Musaa Móoló moo ko noot ci ndimbalu Faraas ci Sokoto ca fa sës ca MAKKAR ci 1887.

I - GOOYE AK BUNDU

Gooye ak Bundu ñu ngi ci diggante Bàkkel ak Tambaakunda ak diggante Ferló ak kaw Gàmbi.

Li ëpp ca ña fa dëkkóon ay Saraxuule lañu ñoom ñoo jógé ca Sokolo ca bëj Gànnaru Segu ñoom yilifóon na ñu Gajaga. Seen maam mu mag ma Laaba moo doon njiitu Sokolo, sëtub Laaba bu ñuy wax Mangamoni moo gàddaayoon ak mbooloom ak serñam ak xarekatam ak ab tëggam al Taxoli mi ko wara wuutu.

II - LAABA DĒKKĒL NA ÑAARI DOOMAM

Bi laaba di dem ci gaddaay gi dëkkël na ñaari doomam ci yoòn wi. Doom ju magg ji mooy Tombu Mànga dëkkal na ko ca Kaarita. Ku ndaw ki mooy Tambo Mano Jànka dëkkal na ko ca Kambu, foofa la ay sétam nekk ba léegi, moom nag moo jagoo Gajaga mu noot Ambi Tanji. Moo tabax dëkk bu ñuy wax Kilikoro ca fa féeté ak Madina. Batey ku fa dem daafa fekk seeni jeexit.

III - BUNDU : KAN MOO SOS NGUURUG BUNDU

Maalig Si moo sos nguuru Bundu ginaaw nguuru kan mooy Maalig Si ? Moom njiitu diine bu bokk ci xeetu Tukulóor (Toroobe). Nee na ñu mu ngi bokk ci dëkk bu ñuy wax Soyama ci wetu Podoor. Mu ngi askanoo ci kuñuy wax Ibn MARWAAN, moom Sériif la bu siiwoon ca Gàннаar, waaye kenn xamul lu wér ci cosaanal Sériif boobu.

IV - FAATUG MAALIG SI

Maalig Si jàng na Alquraan, wër na Sudan ak Kajor ba yegg sañooor. Jàng na ca Sériñ Pir doora dellu Fuuta Tooro, waaj ngir dem Màkka. Bi mu jógée Màkka la gaddaay dem Bundu ak réewi Faatube ak Geerobe ñoom ñoo dëkkóon Agwarar waaye amu ñu woon njiit muy saytu seeni mbir. Bokkoon na ca xeet ya fa nekkoon ay Basari ak ay Séeréer, la fa ëppóon ay Maalenke la ñu. Maalig Si def

na réewu Bundu làqukaayu mbooleem ñi ñu bundxataal, bañu gàddaay jógé Fuuta Tooro moo xam Pël la mbaa ku jóogé Jolof, mbaa Saraxulle bu jógé Jaawara mbaa Kaarta. Maalig Si des na ca xëccu bu mu doon xëccu ak ña ka dalaloon. Doom am bu ñuy wax Bundu Maalig moo ko doon fayul looloo tax mu rey ci néegub Tunk juróom ñaari nit.

V - MAMMADU LAMIN DARAAME : AG JUDDÓOM

Mammadu Laamin DARAAME ngi juddóo ci wetu Bàkkel ci 1840, cosaanam Saraxulle la. Nekkoon na kilifa diine gu mag, doon na mébét wuutu Sayxu Omar Fuutiyyu TAAL. Ajina Màkka ci 1872 siyaarawaale na réewi jullit yu bari ba ci 1879. Yegg na Séegu foofa la fekk kilifa ga Aamadu Sayxu mi ko fiire woon ndax ni ko mbooloo yi jublloo woon, jot na koo tëj kaso lu mat ñetti weer ba 1885, ginaaw ba la dellusi ci réewam fii ci penku Senegaal. Ñu bari ci ay farandoom ak ay jegeñaaleem mujj na ñu di ko wooye Mëdi.

VI - WOOTE NA JIYAAR

Mammadu Lamin DARAAME woote na jiyaar, nangu na Gidi Maxa ak Gooy ak Kamara, xiir na waa Bundu ci lànk, gaw na Bàkkel.

Deniyaŋkoobe ya ca dëkk ba jàppale na ñu ko ngir mu nangu ab xaaj ca dëkk ba. Waaye dëkk ba amoon na tata bu të, ñu ngi ka tabaxoon ci diggante 1719-1821 ci ndimbalum soldaar ya ak Bàmbara ya fa ne ak àndandooy Almaami Bundu bokk na ñu takku looloo tax Bàkkel daanuwal, ba Mammadu Lamin DARAAME jéem-jéem ma nu ca dara booba la dindee gaw ga mu gawoon Bàkkel.

VII - DEGGÓO YU MU DEGGÓO AK FARAAS

Mammadu Lamin DARAAME deggóo na ak Farañse bi ci mu aar ko 11 Saawiyee 1887. Faraas déggóo na ak njiitu bundu yi ci menn at mi ci 15 saŋwiyee, fekk na mu déggóo ak njiit Gooye ak Faraas ci menn at mi. Waaye déggóo ga waral aar ga mu ngi ame ci weeru uut 1888 booba la Faraas ame sañ-sañ ci saytu Gooye ak penkub Bundu ak teerub Bàkkel.

VIII - FAATUG MAMMADU LAMIN DARAAME

Mammadu Lamin DARAAME nangu na Sino Dibo ci 1886 fa la ko soldaar Faraas dàqe, jekkoo na ñu ko yit ca Kidira ñakk na fa lu jege 300 téer ci seraayu Alquraan. Ba mu bëggée jootaat ca Sino Dibo amaata na ag jekkadi, ca la far jaare sàqi dem Gàmbi doon jéema dëkk Jana waaye fa la ko soldaar Galyaani fekk. Booba nag la jublloo ñaareel wii Tuubaakoto àndak fas yéené faa dëkk ci funuy wax Njaañe waaye na gu mu ñu ta Faan ci mee 1887. Booba

nag la jàppe ci Yàlla gàddaay dugg Gàmbi Àngele, foofa la faatoo ca Laame Looto ca fa sës ci Makkarti bàyyi na gannaawam taxawaayu Lislam bu amul ndend ci ndimbalum lenn ci kilifay diine ji : ku ci mel ni Sayar Mati. Waaye taxawaay manul wona dékku mer ma nekkoon ca waa Bundu ak pexe ya Faraas bi doon demale ak a fekkele.

TOFLAY : XEW-XEW YI AK SEEN JAMANO

- 1054-446 *ci la Muraabituun yi noote Awdagost.*
- 1057-449 *ci la Muraabituun yi songe nguurug Gaana
su mag ga.*
- 1060-452 *ci la song ma yeege.*
- 1076-469 *ci la Kuwambi faatoo.*
- 1235-663 *ci la nguurug Songaay daanoo.*
- 1270-669 *ci la waa Jaawara noote bëj Siinu Gaana.*
- 1492-889 *ci la Askiyaa Muamad noote goxi Mänden
ya.*
- 1534-941 *ci la waa Kêr Askiyaa Muamad bóome Koli
Tɛɲala.*
- 1659-1070 *ci la ñu tabax Sen Liwi (Ndar).*
- 1697-1109 *ci la Lat Sukaabe Faal juddu.*
- 1784-1204 *Ci la Lat Sukaabe Faal faatoo.*
- 1789-1209 *cl la Faraas bàyyee njaayum jaam.*
- 1842-1258 *ci la Lat Joor Ngóone Laatir juddu.*

- 1852-1269 *ci la ñu fale (Pine Laparaad) ci Senegaal.*
- 1854-1271 *ci la Pine Laparaad rebbele Waalo gépp.*
- 1856-1273 *ci la Màbba lànkee.*
- 1862-1279 *ci la Màbba amee 2000 xarekat.*
- 1863-1280 *ci xëccóob jullit yi ak ceddo yi mettee.*
- 1886-1304 *ci la Lat Joor ak doomam ak 78 xaritam daanoo.*
- 1890-1388 *ci la Faraas nootee Fuuta Tooro ca deqële.*

Xew-xewi Fuuta Tooro

- 1236-850 *ci la Jaawogo jélé nguur ga.*
- 1000-391 *ci la nguuru Maa ngi jullit yi jël réew ma.*
- 1300-700
- 1400-803 *ci la nguur ga deme ci loxoy Lam Taga Lam Tooro.*
- 1534-941 *ci la ñu bóome Koli Tenjala.*
- 1549-956 *ci la Diniyaŋkoobe jélé nguur ga.*
- 1776-1190 *ci la Almaami yi jélé nguur ga.*

- 1790-1208 ci la Abdul Xaadir séddale Fuuta.
- 1797-1212 ci la Seexu Omar Taal juddu.
- 1820-1236 ci la Seexu Omar aji Màkka.
- 1854-1271 ci la Seexu Omar woote Bambuk.
- 1857-1274 ci la Seexu Omar woote Madiina.
- 1859-1280 ci la Seexu Omar songe Maatam.
- 1860-1277 ci la Seexu Omar déggóo ak Pine Laparaad.
- 1861-1278 ci la Seexu Omar songe Segu.
- 1863-1279 ci la Seexu Omar songe Amdala.
- 1881-1299 ci la tubaab bi noote Fuuta Tooro gépp.

Tasaarog Lislaam

- 1076-469 ci la Abdul Xaadir Bun Omar woote xew-xewi Jolof.
- 1087-471 ci la ñu bóome Abdul Xaadir Bun Omar ca Adraar.
- 1350-751 ci la Lislaam dala tasaaroo ci Senegaal.

- 1549-1107 ci la Leli Fuli Fakk daano ca "Jolof" xareb Dàнки ci kanam Amari Ngóone Sobel.
- 1697-1109 ci la xareb Ambisin diggante Jolóf ak Kajoor.
- 1759-1175 ci la Jolof doon jéema teg loxo ci Kajoor.
- 1870-1287 ci la Aamadu Sayxu song Jolof.
- 1875-1292 ci la nguurug Aamadu Sayxu jéexe ci Jolof.
- 1835-1303 ci la tubaab bi noote Jolof gépp.
- 1886-1304 ci la xareb Gille.
- 1893-1311 ci la Alburi Njaay daano ca Dooso (Nijeer).

Xew-xewi Waalo

- 1763-1177 ci la Kajoor tege loxoom ci as lëf ci Waalo.
- 1856-1273 ci la Faraas déggóo ak lenn njiit.

Xew-xewi Kajoor

- 1549-956 ci la Kajoor dëdóo Jolof.
- 1697-1109 ci la Dammeel Teeñ Lat Sukaabe Faal jote ci Kajoor ak Bawol.
- 1719-1132 ci la Maysa Tenda jote nguur gi ci turu Géej.

- 1807-1222 *ci la Àngele yi bàyyee njaayum jaam.*
- 1842-1258 *ci la Lat Joor Ngóone Lqati Jóob juddóo.*
- 1859-1276 *ci la ñu jëkkee teg loxo ci Kajoor.*
- 1861-1278 *ci la Dammeel Makoddu déggóo ak Tubaab bi.*
- 1862-1279 *ci la Lat Joor jekkoo Majoojo ca Kokki.*
- 1863-1280 *ci la Faraas jekkoo Lat Joor (Looro).*
- 1865-1282 *ci la Tubaab bi tegaate loxoom ci Kajoor.*
- 1870-1287 *ci la Tubaab ak Lat Joor déggóo ci Lat Joor teggi loxoom ci la Gànjóol ak Jandeer të tubaab bi bàyyikook Kajoor.*
- 1875-1292 *ci la Lat Joor sàkku ndimbalu Faraas ci kaw Aamadu Seexu.*

Xew-xewi Lébu Gi

- 1444-1292 *ci la Denis Jaas jënde fi mu tudde Kab Weer.*
- 1790-1205 *ci la Lébu yi lànke ci kanam Dammeel Amari Ngóone Kumba.*

- 1809-1224 *ci la Lébu gi moome boppam ci njiital Jal Jóob ci jamonoy Dammeel Birima Faatma Cubb.*
- 1815-1231 *ci la Maxtaar Maamur Jóob jotee ca nguurga.*
- 1830-1246 *ci la Moxtaar Jool jotee ci nguur gi.*
- 1855-1272 *ci la Jal Jóob bi ñuy dàkkantale Ceerno jote nguur gi.*

Xew-xewi Siin-Saalum

- 1810-1225 *ci la Màbba juddóo ci Ripp.*
- 1852-1263 *ci la Màbba dajeek Seexu Omar Taal.*
- 1860-1277 *ci la Tukulóor yi tannée Màbba muy njiit ci Saalum.*
- 1861-1278 *ci la Màbba reye Jéeri Maróon buuru Manderen yi.*
- 1862-1279 *ci la Màbba jote ndimbalu Dammeel Makoddu (woon).*
- 1863-1280 *ci la Makoddu faatu ci la déggóo Senegàmbi, ak Kajor ak Waalo ak Bawol ak Jolof ak Saalum.*

- 1864-1281 *ci la Màbba wéeté moom donj ci Saalum.*
- 1867-1284 *ci la Màbba xuuse ci siinand ak Lat Joor ak Alhuri.*
- 1305-1887 *ci la Sayeer Mati bette woon buur Siin.*
- 1891-1309 *ci la Faraas noote Siin Saalum ci jamono Gedel Mbóoj.*

Xewi-xewi Kaasamaas

- 1830-1236 *ci la Sunkari Yéeri Kamara ak F.K.D. juddóo.*
- 1867-1284 *ci la nguurug Màndenj deñ ci kaw Fulaadu ci penku.*
- 1873-1290 *ci la Sunkari songe gaw Segu. Déggóo ak tubaab bi.*
- 1874-1291 *ci la Fulaadu jiidale Alfa Móoló.*
- 1876-1293 *ci la F.K.D. songe Sone ak Belmado ak Balant.*
- 1876-1293 *ci la Musaa Móoló daje ak F.K.D. ba mu làqu ca Medina.*
- 1881-1299 *ci la Alfa Móoló faatoo taxawaayu Musaa Móoló.*

- 1882-1300 ci la F.K.D. fare ak Faraas, noote Kina sañc Madina.
- 1883-1301 ci la ñu songaat Balant Gawaat Segu.
- 1887-1305 ci la ñaari Farañse daggee ak Sunkari.
- 1888-1306 ci la waa kër Fóodé Silla T. réy Pàppa Njaay:
F.S.T. mu ngi jàppale na Faraas ci kaw Pàppa Njaay.
- 1891-1309 ci la kilifag Faraas nàngu baatu F.K.D. ci kina ak Fooñi.
- 1891-1309 ci la Fóodé am diggante Fóode K. D. ak Faraas.
- 1894-1312 ci la F.S.T. làquji Kaasamaas ba Faraas jàpp ko.
- 1897-1315 ci la Fóode Kabaa Dumbuya (F.K.D.) déggóo ak Faraas ba Faraas jox ko ndàmpaay lu tollu ci 5000 ci xalisu Afirig ci at mu nekk.
- 1900-1318 ci la Sunkari sàqi dellu ginaaw aw Tuubaakuta foofa la faatoo.
- 1901-1319 ci la Musaa Móoló songe F.K.D. Fóoñi lànk ci kanam F.K.D.

1903-1321 *Ci la Musaa Móoló saaye Sikalibi dugg ca taal ba ci xeex bu amoon diggante Faraas ak moom te far ak Faraas.*

1906-1323 *ci la Faraas ak Musaa Móoló ci reye giñaabo Saane ci ndimbalu Musaa Móoló ca xareb Siliki.*

Xew-xewi Gaabu

1825-1241 *ci la ñu sos Kéedugu.*

1859-1376 *ci la Sukunda juddu ci Bànda Fasi.*

1881-1299 *ci la Faraas ak waa bëj Siin déggóo.*

1887-1305 *ci la Faraas ak waa bëj Gàннаar déggóo.*

1888-1306 *ci la déggóo ame ak li des ca gox ya.*

1892-1310 *ci la Musaa Móoló jote ndimbalu Faraas ci kaw.*

1903-1321 *ci la Musaa Móoló ñàkk pexe ñaari mbokkam ba daw genn réew mi.*

Xew-xewi Gooye ak Bundu

1819-1235 *ci la ñu sos Bàkkel.*

1840-1256 *ci la Mammadu Lamin DARAAME juddu.*

- 1872-1289 ci la Mammadu Lamin DARAAME (M.L.D.)
wërée ci réewi Lislàam yu bari.*
- 1880-1278 ci la M.L.D. egge Segu te Aamadu Seexu
jàpp ko.*
- 1885-1303 ci la M.L.D. génne ca kasoba.*
- 1886-1304 ci la M.L.D. wóté Waali Baani.*
- 1887-1305 ci la M.L.D. déggóo ak Faraas.*
- 1888-1306 ci la Gooye ak teerub Bàkkel dugge ci
kaaraangeg Faraas.*

TĒNKUM SAS YI

Turu sas wi

Xët wi

Njalbéen.....

Ngir yaay ak baay.....

Ubbité gi.....

Senegaal ci biir nguur yu mag ya.....

Buntu I : As lëf ci mbooleem Senegaal (23) sas.....

Buntu II : Fuuta Tooro (27) sas.....

Buntu III : Tasaarog lislām (11) sas.....

Buntu IV : Jolof (11) sas.....

Buntu V : Waalo (07) sas.....

Buntu VI : Kajoor (19) sas.....

Buntu VII : Lébu gi (15) sas.....

Buntu VIII : Siin-Saalum (18) sas.....

Buntu IX : Kaasamaas ak jàmmarloo ba (14) sas.....

Buntu X : Gaabu (12) sas.....

Buntu XI : Gooye ak bundu (08) sas.....

Toflay xew-xew yi ak seen jamano.....